הפדגוג

ירחון לחנוך והוראה

בעד הורים ומורים.

המו"ל:
הוצאת "תושיה", ורשה.

העורכים:
א"ל בן־אביגדור וש"ל גרדון.

חוברת ז־ח. אייר־סיון, תרס"ג. Nr. 7-8.

תכן:

הוספה ל"עולם קטן".

קרקוי
בדפוס יוסף פישר (גראָדגאַססע 62).

הוצאת „תושיה".

ספרי חנוך ולמוד ומקרא:

1] אלפא ביתא מצוירת בצבעים (עפ"י השטה הטבעית) עם 24 ציורים יפים ואותיות הכתיבה. נדפסת על טבלא גדולה להדביק אל הקיר בבה"ס.
מחירה 20 קאפ׳. פאר׳ 2 קאפ׳.
מדבקת על ניר עב—30 קאפ׳. פאר׳ 6 ק׳.

2] אלפא ביתא מצוירת בצבעים (כנ"ל) מטולטלת, ערוכה בקוביות (בגזרי עץ קטנים), בתבת-ניר יפה— ובתוכה לוחות-לדוגמא ערוכות לזה.
מחירה 75 ק׳. פאר׳ 10 קאפ׳.

3] הנ"ל, בגזרי ניר עב קטנים, בתבת ניר כנ"ל.
מחירה 60 ק׳. פאר׳ 10 ק׳.

4] אלפא ביתא מטולטלת, ערוכה בקוביות, אותיותיה מדבקות על גזרי עץ קטנים מרבעים (קוביות) עם נקודות מיוחדות, להרכיב מהן מלות ומאמרים— ערוכה בתבת ניר.
מחירה 60 קאפ׳. פאר׳ 20 קאפ׳.

5] הנ"ל, מדבקת על גזרי ניר עב קטנים, בתבת ניר כנ"ל.
מחירה 50 ק׳. פאר׳ 10 ק׳.

6] אלפא ביתא מצוירת בצבעים (עפ"י השטה הטבעית), עם 82 ציורים יפים. נדפסת על טבלא גדולה להדביק אל הקיר בבה"ס.
מחירה 25 קאפ׳. פאר׳ 2 קאפ׳.
מדבקת על ניר עב—35 ק׳. פאר׳ 8 ק׳.

7] הנ"ל, במחברת קטנה ונאה, מכורכת במעטפה ציורית (בצבעים) יפה.
מחירה 50 קאפ׳. פאר׳ 10 קאפ׳.

8] אלפא ביתא מצוירת בצבעים (כנ"ל) מטולטלת, ערוכה בקוביות. ערוכה בתבת ניר גדולה ויפה עם ציור נאה בצבעים ממעל.
מחירה 1 רובל. פאר׳ 20 ק׳.

9] עברית בלשון עם ועם. למוד הקריאה למתחילים. י. לוינזון וי.ח. טביוב. I למדברים רוסית, II למדברים זרגון.
מחיר כל מחברת בכריכה 25 ק׳. פאר׳ 4 ק׳.

10] ראשית דעת שפת עבר (כנ"ל עם ציורים). מ. קרינסקי.
מחירו 30 קאפ׳, מכ׳ בבד 40 ק׳. פארטא 6 קאפ׳.

11] הקריאה העברית (למתחילים). י. ב. לבנר.
מחירו 15 קאפ׳, מכ׳ בבד 25 קאפ׳. פאר׳ 4 ק׳.

12] בית הספר לתורת הכתיבה העברית, בתמש מחברות (מאושר מטעה"מ). מ. קרינסקי.
מחיר כל מחברת 7 קאפ׳. פארטא 2 קאפ׳.

13] לפי הטף להורות את הילדים לדבר עברית מבלי עזרת תרגומים. ד. ילין.
ספר המורה, שני חלקים (החלק השני עם לוחות-תמונות).
מחיר כל חלק 75 ק׳, מכ׳ בבד 90 ק׳. פאר׳ 10 ק׳.
שני החלקים מכ׳ יחד בבד 1.70. פאר׳ 14 ק׳.

14] מקרא לפי הטף, להורות את ילדי ישראל קרא וכתוב ודבר עברית על פי השטה הטבעית, עברית בעברית, עם ציורים. הנ"ל.
ספר התלמיד, שני חלקים.
מחיר כל חלק 75 קאפ׳ בכריכה. פאר׳ 8 ק׳.

15] המבין. פרוזדור לכל ספרי הלמוד. (מאושר מטעה"מ). י. ח. טביוב.
מחירו 30 ק׳, מכ׳ בבד 40 ק׳. פאר׳ 6 ק׳.

16] ראשית למודי שפת עבר (עם תרגום המלות ברוסית ואשכנזית באותיות עבריות). י. גרזובסקי.
מחירו 50 ק׳, מכ׳ בבד 65 ק׳. פאר׳ 8 ק׳.

17] גן הילדים. כריסטומתיה עברית עם תרגום המלים ברוסית ואשכנזית (באותיות עבריות, עם ציורים). ש. ברמן.
מהדורא חדשה מתוקנת.
חלק ראשון מחירו 75 ק׳, מכ׳ בבד 90 ק׳. פאר׳ 10 ק׳.
חלק שני מחירו 50 ק׳, מכ׳ בבד 65 ק׳. פאר׳ 6 ק׳.
שני החלקים מכ׳ יחד בבד 1.45 רובל. פאר׳ 16 ק׳.

18] בת חיל או תורת אם, ספר מקרא לבנות ישראל. י. מיוחס.
מחירו 40 ק׳, מכ׳ בבד 50 ק׳. פאר׳ 6 ק׳.

19] מדריך הילדים. מתודה וכריסטומתיה (עם תרגום המלות ברוסית) בב׳ חלקים (מאושר מטה"מ). ק. ולוצקי.
כל חלק 35 ק׳, מכ׳ בבד 50 ק׳. פאר׳ 8 ק׳.
שני החלקים מכ׳ יחד בבד 85 ק׳. פאר׳ 14 ק׳.

20] רע הילדים. ספר מקרא למתחילים, כלו מנקד, עם „אוצר המלים" בתרגום רוסי (מאושר מטעה"מ). י. ב. לבנר.
מחירו 40 ק׳, מכ׳ בבד 50 ק׳. פארטא 8 קאפ׳.

21] ידידנו. מועדי ישראל ותפלותיהם עם תרגום המלות ללשון רוסיה (מאושר מטעה"מ). הנ"ל.
מחירו 40 ק׳, מכ׳ בבד 50 ק׳. פאר׳ 6 ק׳.

22] מורה הילדים. מתודה עם תרגום המלות ברוסית ואשכנזית באותיות עבריות (מאושר מטעה"מ). י. ח. טביוב.
מחירו 90 קאפ׳, מכ׳ בבד 1.05. פאר׳ 14 קאפ׳.
מפתח (לתרגומי מורה הילדים). הנ"ל.
מחירו 10 ק׳, מכ׳ בבד 20 ק׳. פאר׳ 4 ק׳.

23] עדן הילדים. כריסטומתיה עברית עם תרגום המלות ברוסית, אשכנזית באותיות עבריות, צרפתית ואנגלית. (מאושר מטעה"מ). הנ"ל.
חלק ראשון מחירו 80 קאפ׳, מכורך בבד 95 ק׳. פארטא 10 קאפ׳.
חלק שני מחירו 70 ק׳, מכורך בבד 85 קאפ׳. פארטא 8 קאפ׳.

24] אגרון לבני הנעורים. מכתבים למופת לילדים ולילדות, לנערים ולנערות, עם מלון לכל המלים והמבטאים החמורים. הנ"ל.
מחירו 50 קאפ׳, מכ׳ בבד 65 ק׳, מכ׳ הדר 75 ק׳. פארטא 8 ק׳.

25] בית ספר עברי. ספר מקרא ולמוד. י. גרזובסקי.
חלק ראשון 25 ק׳, מכ׳ בבד 35 ק׳. פאר׳ 4 ק׳.
חלק שני 50 ק׳, מכ׳ בבד 65 ק׳. פאר׳ 8 ק׳.
חלק שלישי 75 ק׳, מכ׳ בבד 90 ק׳. פאר׳ 12 ק׳.

26] הדקדוק העברי. דקדוק קצר למתחילים, מנוקד. ל. שאצקי.
מחירו 40 ק׳, מכ׳ בבד 50 ק׳. פאר׳ 6 ק׳.

27] תרגילי הדקדוק העברי (להקראה ונתיה). הנ"ל.
מחירו 30 ק׳, מכ׳ בבד 40 ק׳. פאר׳ 6 ק׳.

28] מחברות לנתוחי-דקדוק (שלש מחברות). א. י. גוטליב.
מחיר כל מחברת 10 ק׳. פאר׳ 2 ק׳.

29] דקדוק לשון עברית מאת שמואל דוד לוצטו (שד"ל), מעבד ע"י אברהם כהנא.
מחירו 50 ק׳, מכ׳ בבד 65 ק׳. פאר׳ 8 ק׳.

30] מערכות הפעלים (ספר שמושי). א. קליינמן.
מחירו 50 ק׳, מכ׳ בבד 65 ק׳. פאר׳ 8 ק׳.

31] קצור דברי הימים לעם ישראל מראשית היותו עד היום הזה (מנוקד). י. גרזובסקי.
מחירו 50 קאפ׳, מכורך בבד 60 ק׳, מכורך הדר 70 ק׳. פארטא 6 ק׳.

32] תולדות עם ישראל (מנוקד). א. ז. רבינוביץ.
חלק ראשון מחירו 50 ק׳, מכ׳ בבד 65 ק׳. פאר׳ 8 ק׳.
חלק שני מחירו 55 קאפ׳, מכ׳ בבד 70 קאפ׳. פאר׳ 8 ק׳.
חלק שלישי מחירו 80 קאפ׳, מכ׳ בבד 90 קאפ׳. פאר׳ 10 ק׳.
כל שלשת החלקים (כל הספר) מכורכים יחד בבד הדר 2,10. פאר׳ 20 ק׳.
נמצא להמכר גם בספרים קטנים: ספר א׳, ב׳, ה׳, ב"א 15 ק׳; ספר ג׳ ד׳ ו׳ ז׳ ח׳ ט׳ י׳ כ"א 20 ק׳. פאר׳ לכל ספר 2 ק׳.

33] למען אחי הקטנים. שירי ילדים (פורמט גדול). א. ליבושיצקי.
מחירו 60 ק׳, מכ׳ פשוט 75 ק׳, מכ׳ הדר 85 ק׳. פארטא 10 ק׳; על ניר רויאל 1 ר׳, מכ׳ הדר 1.25, פאר׳ 12 ק׳.

34] הכנור. קובץ שירים לילדים ולבני הנעורים, מאת משוררים שונים. ספר ראשון: שירי הטבע. ספר שני: משלים. ספר שלישי: אגדות.
מחיר כל ספר 25 ק׳, מכ׳ בבד 35 ק׳. פארטא 6 ק׳.

35] פרקי אבות לבני הנעורים (עם תרגום רוסי והערות ובאורים). א. ליבושיצקי.
מחירו 25 ק׳, מכ׳ בבד 35 ק׳. פאר׳ 4 ק׳.

36] בעיר וביער (משלים), ב"ח. י. שטינברג.
מחיר כל חלק 30 ק׳, מכ׳ בבד 40 ק׳. פאר׳ 4 ק׳.
שני החלקים ביחד מכורך בבד 80 ק׳. פאר׳ 8 ק׳.

37] שיחות ילדים. קובץ אגדות מקוריות לילדים (פורמט גדול). מנוקד. הנ"ל.
מחירו 40 ק׳, מכ׳ 65 ק׳. פארטא 6 קאפ׳.

38] כל אגדות ישראל (פורמט גדול, מנוקד, מאושר מטעה"מ). י. ב. לבנר.
חלק ראשון מחירו 75 ק׳, מכ׳ הדר בבד 1 רובל. פאר׳ 8 ק׳.
חלק שני מחירו 1.05 ר׳, מכ׳ בבד 1.65, הדר בבד 1.75. פארטא 16 ק׳.
שני החלקים מכ׳ יחד הדר בבד 2.60. פאר׳ 24 ק׳.

39] עולם קטן. עתון מצויר לבני הנעורים. מהדורא ראשונה.
65 חוברות בחמשה כרכים (13 חוב׳ בכל כרך).
כל כרך במחיר 1.50 רובל.
כל 26 חוב׳ מכ׳ יחד 3 רובל.
כל הקבוצה ביחד מכ׳ הדר 6 רובל.

להעברת ה„חדר" מרשות הפרט לרשות הצבור.

מאמר שני.

א.

בתור איש יהודי דנתי במאמרי הראשון בדבר „העברת החדר מרשות הפרט לרשות הצבור" מנקודת־מבט חברותית יהדותית; ובתור אחד ממפלגת המלמדים הנני רואה חובה לעצמי לדון בדבר הזה מנקודת־מבט מלמדותית. הנני שואל את נפשי, איך תשפיע העברת החדר מרשותו הפרטית של המלמד אל רשות הצבור על חיי המלמד? כי יביא הדבר הזה שנוי בחיי המלמדים, אין לי שום ספק בדבר, אבל לאיזה צד, לטובה או לרעה? המצדדים בדבר העברת החדר מרשות הפרט לרשות הצבור מביטים על השנוי הזה בעין יפה. הם מוכיחים כי רק לטובה יוכלו חיי המלמד להשתנות ע"י ההעברה: גם שכר עבודתו יתרבה, גם בטחון פרנסתו יבוסס, גם מעמדו בחברה יתעלה, גם עבודתו החנוכית תרבה להפריא, כל החסרונות, המגרעות והלקויים שבחדר במצבו הנכחי כמו ביד יוקחו ויוסרו; כל נגעי החנוך העברי ירפאו; ההתחרות הנמאסה שבין מלמד למלמד תחדל בהיות החדר ברשות הצבור. מה שנוגע לעצם החנוך, אם יתקן ע"י העברת החדר מרשות הפרט לרשות הצבור, נחוץ להקציע מאמר מיוחד; ובדברי אלה רצוני להסתכל בדבר שנוי הרשויות, מה שיוכל לנגוע ישר בחיי המלמד הכלכלים, החברותים והפרופסיונלים. לפי דברי המצדדים בהעברת החדר, רק חיי אידיליה יהיו חיי המלמד, כשיעמוד החדר ברשות הצבור. והאידיליה הזאת מקסמת היא ומלבבת את המלמד להשתוקק אליה; הבה נסתכל בפניה באספקלריא המאירה של הבקרת, למען דעת עד כמה יש לה להאידיליה הזאת אחיזה במציאות.

לוא שאלו את פי המלמדים בדבר העברת החדר מרשות הפרט לרשות הצבור, ידעתי נאמנה, כי הרבה מהם הביעו את נחת רוחם לשנוי הזה. מעמדם של המלמדים איננו טוב; הכל מרגישים, כי דבר־מה צריך לתקן. אבל איך ומה? הלא דרוש להתעמק בדבר; וזה דבר קשה. לחקות נקל ביותר; וע"כ חפצים לחקות את התכוננות החנוך שבעמי אירופה. המראה החיצוני של החנוך האירופי מגוהץ ונוצץ; מעמד המורים נדמה, כביכול, כאלו הוא בטוב. החיים הפנימים של המורים האירפים איננו ידוע הרבה לקהל המלמדים. ולכן מתקנאים המלמדים במעמדם של המורים האירפים ומשתוקקים לסדר את חייהם ולכונן את מעמדם על פי התכנית הנכונה והקבועה שבסדרי חייהם של מורי העמים. השנים האחרונות הביאו בירור רב בנידון זה לאמת עוד הפעם את הפתגם: „כי לא כל דבר הנוצץ הוא זהב". דלתות בתי הספר והמדרש נפתחו בפני קהל גדול של קוראים. עין זרה החלה לחדור אל תוכה ובהתבוננה שם הכירה, כי גם שם, בבתי החנוך הנהדרים והמסודרים, לא הכל על מקומו בשלום. על דבר החנוך לא אדבר הפעם. רצוני הוא, כמו שאמרתי, להתבונן אל מה שנוגע למורים ביחוד. והנה נוכח הקהל הקורא, כי מעמדם הכלכלי, החברותי והפרופסיונלי מקולקל הרבה, ואין מה להתקנא בהם. הנה ששון ושמחה עתה במחנה המורים הרוסים: זה מקרוב יצא דבר מלכות להוסיף כעש־ים % על שכר המורים שבבה"מ ושבבתי הספר התיכוניים והנמוכים. ובאמת הציל דבר־מלכות זה את הרבה מהם מחרפת רעב ממש, וזה כבר היתה מורגשת הנחיצות הגדולה בההוספה הזאת. השכר שקבלו עד

עתה המורים בבתה״ס הנ״ל לא הקביל אל דרישות החיים שבימינו ולא הספיק את צרכי החיים של המורים, עד שרבים נאלצו לעזוב את עבודת המורה ולבקש להם עבודה במקצוע אחר, ורבים נאלצו לעבוד עבודה נוספת במקצעות עבודה אחרת, כדי למלא טרף חוקם של בני ביתם. דוגמא־חיה קטנה יוכל הקורא לרכוש לו ממכתב המורה בהוואסחאד שנה זו N. 16; מלבד המאמרים הנפוצים בספרות העתית הרוסית בנידון זה. לא באתי לצייר בזה את חיי המורים של העמים. הבאתי רק את העובדא, כי הכנסת המורים בבתה״ס הצבוריים לא הספיקה ולא התאימה לצרכיהם ההכרחיים. וזה נתאמת בדרך המלך שאין לפקפק בו. כעשרות בשנים נמשך המעמד הרעוע הזה; ואחרת לא יכלה להיות. שכר עבודתם של המורים נקצב הרבה שנים לפני זה; ואל נכון התאים אז השכר הקצוב לצרכי החיים של איש בעל משפחה. אבל במשך העת נשתנו החיים עם צרכיהם, תביעותיהם ודרישותיהם. הצרכים החומריים והרוחניים של כל איש נתרבו במדה מרובה וגם מקחם של הצרכיים היסודיים וההכרחיים נתעלה הרבה. צרכי אוכל, דירה והלבשה הוקרו; ולבד מזה נתוספו צרכים כאלה, שלפנים לא ידעם האיש הבינוני, ורק העשירים היו נהנים מהם; ועתה לרגלי התפתחות החיים היו לקנין הרבים אותם הצרכים, שנחשבו עד עתה למותרות ולקנין יחידים. ולעמת זה עמד שכר המורה בעינו. החיים ודרישותיהם וצרכיהם זורמים ושוטפים הם את כל העומד על דרכם, ואם בכל מקצעות העבודה נתעלתה גם ההכנסה בהתאמה להוצאה ההולכת ומתרבה, היה, בענין הזה, מקצוע העבודה של המורים ליוצא מן הכלל. כאנשים, נתרבתה ההוצאה אצל המורים, וכמורים, העובדים במקצוע־עבודה מיוחד, לא מש סכום ההכנסה ממקומו שעמד בו לפני רבות בשנים. ומוכרח הדבר להיות כן, כי, כידוע, תלויה העלאת שכר העובד ברבוי הדרישה לעבודתו שהוא עוסק בה; כשיש דרישה מרובה לאיזה מקצוע של עבודה, אז מעלים גם את שכר העובד. ויש שיעלה שכר העובד במקצוע־העבודה הזה הרבה יותר מהמקסימום של שכר עובד בכלל; ואז יתרבו האנשים החפצים להכנס ולעבוד במקצוע ההוא; וכרבות ההספקה כן ימעט השכר, עד כדי שיעמוד השכר במעמדו הבינוני.

במה דברים אמורים, כשיש יחס ישר, בלי ממוצע, בין הדרישה להספקה; ואז משפיעות הן אשה על רעותה ויונקות זו מזו עד כדי להעמיד את המאזנים במשקל השוה. אבל כשיש ממוצע בין הדורש והמספיק יאחז כף המאזנים בידו והכריע את הכף כלפי חפצו; וסך הממוצע בעד המספיק לבלי יקבל את השפע של הדרישה המרובה, והמספיק לא ירגיש ולא יהנה מרבוי הדרישה. הדבר הזה הוא מן המושכלות הראשונים בעולם הכלכלי. והנה לא יוכל שום איש להכחיש את העובדא, כי בעשרות השנים האחרונות נתרבתה עד למאד הדרישה בהשכלה ובחנוך הילדים ובלמוד הבנים ע״י אנשים המוכשרים לזה. הדרישה להשכלה רבתה גם בכמות וגם באיכות. בכל הספירות החברותיות מורגשת דרישה רבה להשכלה; וגם מדת ההשכלה הנדרשת עלתה מדרגות רבות. והדרישה הזאת חזקה היא ואומרת: מלאני. והנה עפ״י החוק האיקונומי. שע״י רבוי הדרישה ירב גם שכר העובד המספיק והממלא את הדרישה, צריך היה ששכר המורים יעלה בהתאמה לרבוי הדרישה להשכלה. ואולם מדוע זה נשבתה עבודת החוק הזה בחייהם האיקונומים של המורים; מדוע זה אינה מרגשת העלאת שכר עבודת המורה שבבה״ס הנמצאים ביד הנהגת הצבור? יכולים אנו לאמר שהרבה גרמה להמעמד הזה אותה ההרגשה של האיש המשכיל המעוררת אותו לרוות בחנם את צמאון ההשכלה של אחרים; אבל ראשונה אין הגורם הזה גדול כ״כ בחיי החברה, עד כדי לטשטש כלו את החוק האיקונומי הזה; ועוד שנית הנה הסופרים, אף שבמקצוע עבודתם פועל ג״כ הרגש האנושי של האיש המשכיל לעבוד בחנם לטובת השכלת בני אדם, בכל זאת לא נגרעה מזה פרנסתם של הסופרים. ובה בעת שאלה האחרונים משתמשים בשעת הכושר ומשתדלים וגם מצליחים לשכלל את מעמדם בחיים על ידי הדרישה המרובה להשכלה של החברה; הנה המורים אינם נהנים כלל מרבוי הדרישה הזאת. אבל הסבה לזה הוא, כי הסופרים עומדים תחת השפעתה הישרה של הדרישה להשכלה; ומעל לראש המורים סוכך ממוצע ועוצר הוא בפני הדרישה לבלי האציל את השפעתה לטובה על חיי המורים. הסופרים עומדים ברשותם הפרטית והמורה עומד ברשות הנהגת הצבור. ולוא היה הדבר נוהג כן בכל מקצעות החיים; לוא היו כל מקצעות עבודה מושפעות ונתכות בידי הממוצע, אז לא היה רע. אבל אם בכל מקצעות החיים שורר חפשי החוק האיקונומי הזה, שכל מה שיתרבו צרכי החיים של האדם, כן מוכרח האדם להרבות במחירם

ולהוסיף על שכר העובדים הממלאים את צרכיו, הלא מוכרח גם המורה להרבות ולהוקיר גם את מחיר עבודתו הוא. ואם יעלה המורה במחיר עבודת אחרים, ובעד עבודתו הוא, לא יעלה בהתאמה להעלאת שכר אחרים, הלא ירד מחיר עבודתו למטה מהמינימום של צרכי החיים, ולא יוכל להתקיים בחברה הכלכלית. והנגע שבמצב הכלכלי של המורה יעמוד בעינו (אם עוד לא יפשה), כל זמן שכלכלת המורה תתנגד לחוקים הכלכלים הכללים השוררים באותה עת בחיים הכלכלים של החברה לפי מעמדה באותה עת. רק אז יוטב באמת המצב החמרי של המורה, אם יקרה אחת משתי אלה: או שכמו שבמקצוע עבודת המורה, כן גם בכל מקצעות עבודה שבחיים יושם חיץ בין הדורש להמספיק, ושכר העובד יחתך עפ"י הערכת הנהגת הצבור; או שגם במקצוע עבודת המורה יוסר החיץ שבין הדרישה להשכלה ובין המורה המספיק את הדרישה הזאת, לאמר: כשבתי הספר יצאו מרשות הנהגת הצבור ויכנסו לרשותה הפרטית של מפלגת המורים, שתסדר את כלכלתה עפ"י דרישותיה הפנימיות בהתאמה לחיים הכלכליים של החברה האנושית. ידעתי, כי יחשבו את הדבר לפרדוכס, אם אומר, כי בנידן זה הנהו המלמד היהודי במצב יותר מאושר מחבריו המורים שבכל העמים. אבל, לפי דעתי כן הוא הדבר. המלמד היהודי מתכלכל בהתאמה אל החוק האיקונומי; אין בינו ובין הדורשים את עבודתו שום ממוצע מבדיל. במשך תקופה לא כבירה אחת, כעשרות בשנים לפני תקופתנו עתה, נכר היה, כי הומעטה, מסבות שונות, הדרישה להשכלה עברית; וכיון שנתמעטה הדרישה נפחת שכר המספיקים — המלמדים, ומצב כלכלתם נתדלדל; ובשנים האחרונות, שמסבות שונות נתרבתה הדרישה ללמודים עברים, נתרבה ג"כ שכר המלמדים עד כדי למלאות כלכלת ביתם. ולוא היה החדר ברשות הצבור, כי עתה לא עלה כ"כ שכר המלמד בעקב רבוי הדרישה. רק הצבור היה נהנה מרבוי הדרישה ולא מפלגת המלמדים; ובקושי גדול היה על מפלגת המלמדים להוציא מיד הצבור הקמוצה לכה"פ משהו ממה שהכניסה הדרישה המתרבה ללמודים עברים; כהאי דאמרי אינשי: ברע לאדונך ירע גם לך, ובטובו לא יוטב לך. כל מי שהסתכל בדבר יודע, כמה נפתולים נפתלו המורים הרוסים, עד שהכירה הממשלה בצדקת דרישותיהם ותרשה להוסיף על שכרם. והאם יש לחשוב, שהצבור העברי היה יותר טוב, לוא היה החנוך העברי בידו ותחת אפטרופסותו ובמונופליותו? אבל עתה, במצב הנוכחי של המלמדים, למרות מה שמתאוננים, והרבה בצדק, על המצב החמרי המקולקל של המלמד, הן לא יוכל איש להכחיש ששכר המלמד עלה כמעט פי שנים מכפי שהיה לפני עשרות בשנים. וכל זה נתהוה בלי שום רעש והתפתלות, אך רק ע"י החוקים הכלכלים החפשיים השוררים בשוה במקצע עבודת המלמדים כמו בכל מקצעות החיים; ע"י שיש יחס ישר בין הדרישה ובין ההספקה, בין האבות הדורשים חנוך עברי לילדיהם ובין המחנך העברי — המלמד.

בהרבה מקצעות עבודה נכרת לפעמים הורדת שכר העובד, מפני שההספקה רבתה על הדרישה, כיון שיש אנשים רבים המציעים את כח עבודתם ואין הדרישה מקבלת למכסת כח העבודה, והללו העובדים להתחרות ביניהם וההתחרות גורמת להורדת השכר. כנגד ההתחרות שבין העובדים במקצע אחד התעוררו זה כבר רבים מחכמי הכלכלה; וגם רבים מהפועלים המסודרים הכירו בקלקול הזה, ובכל כחם מתאמצים הם להסיר את הנגע של ההתחרות בינם לבין עצמם; משתדלים הם להביא אל לב העובדים את ההכרה, כי התחרותם בינם לבין עצמם גורמת רעה רבה לכלכלתם; מכוננים הם בתי־הודעה לעבודה; מביאים הסתדרות בין העובדים במקצוע אחד; מכוננים עבודה בשותפות, ובעוד דרכים רבים ושונים מטפלים בדבר להסיר את ההתחרות המזקת לפרנסתם. עקבות התחרות נכרות גם בחיי המלמדים. יש שני מיני התחרות. יש התחרות מכעין „קנאת סופרים תרבה חכמה". כל אחד מתחרה את רעהו, להכשיר ביותר את עבודתו ומעשי ידיו, למען יוכשרו וימצאו חן ביותר בעיני הדורש עבודתם. ההתחרות הזאת — ברכה בה לחיי החברה. „וראיתי אני את כל עמל ואת כל כשרון המעשה, כי היא קנאת איש מרעהו" אומר החכם. אבל יש התחרות ממין אחר — זאת ההתחרות בהוזלת מחיר העבודה, ובעקבות זאת ההתחרות האחרונה כרוכה רעה רבה גם לחיי החברה, כי בעל כרחם מקלקלים המתחרים את מעשי ידיהם וגם מביאה רעה רבה למתחרים בעצמם, כי פרנסתם לקויה ומתקלקלת מזה. ההתחרות ממין האחרון מתגלה בין המלמדים. יש מלמד, שבחפצו להרבות את מספר תלמידיו למען תתרבה פרנסתו, איננו משתדל להתכשר ביותר ולהסתגל לעבודתו, למען יכירו כלם, כי ברכה בעבודתו, אלא

שהוא מתחרה במלמד רעהו רק בזה שהוא מוריד את שכר הלמוד ובזה גורם הוא רעה לנפשו, כי בעד מחיר נמוך צריך הוא לעבוד עבודת־יומו; וגם מביא הוא רעה רבה לכל מפלגת המלמדים. בהורידו את קצב מחיר עבודת המלמד, ובהמעיטו בכלל את סכום חלק הכסף מהאוצר הכלכלי הכללי, שהחברה מקציעה למפלגת המלמדים. והכל מודים, כי נחוץ מאד לחבל תחבולות איך להסיר את התחרות הגרועה הזאת מבין מפלגת המלמדים. אבל כל מי שאומר שע"י העברת החדר מרשות הפרט לרשות הצבור תוסר ההתחרות הזאת, אינו, לפי דעתי, אלא טועה, ידוע הוא שהסנדקאות וכל מיני מונופולים והתקשרות והתרכזות של נותני עבודה גורמים רעה רבה לעובדים; יען כי ע"י זה יוגבל שדה־ההתחרות שבין נותני עבודה; יען כי אז מוכרחים העובדים לקבל תנאי עבודה קשים ומחיר מועט כפי שיציעו לפניהם הסנדקים היחידים; וכיון שיוזל מחיר העבודה יוכרח כל עובד לעבוד עבודה מרובה למלאות צרכיו וע"י זה תוכל הדרישה למקצוע העבודה הזה להמלאות ע"י חלק אחד מהאנשים העובדים במקצוע הזה, והיה החלק האחר מחוסר עבודה והחלה התחרות חזקה בהוזלת מחיר העבודה, וע"י התחרות זו שבין העובדים יורד ויושפל עוד יותר המצב הכלכלי של המפלגה הזאת. עתה במצב הנוכחי של המלמד, כשהוא עומד ברשות עצמו, יש לה למפלגת המלמדים שדה־התחרות רחב ושוק־עבודה מרווח. כשני מליונים משפחות ישראליות יש בארץ רוסיה, ואם כן יש כשני מליונים אנשים שיש להם דרישה לעבודת המלמד. לכל מלמד ומלמד יש כשני מליונים נותני עבודה, וכיון שיש נותני עבודה במקצוע אחד במספר רב כזה, לא תוכל ההתחרות להתגבר כ"כ בין המלמדים. אבל אם יעבור החדר מרשות הפרט לרשות הצבור, אף אם לא יתרכז החנוך בסנדק צבורי אחד, בכל זאת הלא מספר נותני העבודה יתמעט בפעם אחת פי מאות, כי במקום מאות משפחות, שהם מאות נותני עבודה, יהיה מכלם רק צבור אחד של מאות משפחות, שרק נותן עבודה אחד יהיה למלמד. וכיון שיתמעטו מספר נותני העבודה יורע בע"כ מצב המלמדים. נמצא, כי העברת החדר מרשות הפרט לרשות הצבור, לא רק שלא תיטיב את מצבה הכלכלי של מפלגת המלמדים, ולא רק שלא תסיר את ההתחרות הפנימית של המפלגה, כי עוד הרע תרע את מצבם החומרי של המלמדים ועוד תרבה ותגבר ההתחרות. „לכו והתפרנסו זה מזה" הוא כלל גדול בחיי החברה־האנושית הנוכחית. אין איש כתבל, אשר יוכל לפרנס את עצמו ולספק את כל מיני צרכיו ע"י מעשה ידיו הוא. חלוקת העבודה נוהגת בכל חיינו; הפרט עובד בעד הכלל; והכלל בעד הפרט. כל איש עובד עבודה, שיכולה למלא רק צרך אחד של האיש; וכשהוא מחליף את עבודתו בעבודת אחרים, אז מקבל הוא בעד עבודתו האחת מספר עבודות רבות, שבכללם עולות הן ומתאימות לסכום עבודתו האחת של האיש. העולם צריך לחנך וללמד ילדים; המלמד יכול למלאות את הדרישה הזאת. בעד עבודתו מקבל המלמד בצורת כסף את כל צרכי חייו, אם בצמצום ואם ברוחה; ואם המלמד עובד עבודתו לפרטים רבים, אז עומד הוא ברשות עצמו, כי כל אב שהוא נותן את בנו למלמד ומשלם שכרו בעד זה, אינו ממלא רק את החלק החמשה עשר או העשרים של צרכי המלמד, ואין פרנסתו של המלמד תלויה בדעת אב אחד: אבל אם המלמד יעבוד את עבודתו לפרט אחד — אם בבית איש עשיר אחד, ואם במוסד צבורי אחד — אז תלוי הוא כלו בדעת אותו הפרט, וגם פרנסתו תלויה בדעת הפרט ההוא; ואם רק לא ימצא המלמד חן בעיני הפרט ההוא שאליו הוא עובד, אז יאבד את כל פרנסתו. גם לענין בקשת עבודה תגרום העברת החדר מרשות הפרט לרשות הצבור רעה רבה למלמדים. בימינו כשיקרה מקרה, שהמלמד חפץ או צריך להעתיק מושבו מעיר שנאחז בה לעיר אחרת, יכול הוא להיות בטוח, שימצא לו עבודה ופרנסה במקום החדש, אף אם בקושי ואחרי חפוש רב; מפני ששוק העבודה חפשי הוא. ואם רק מרגיש הוא בנפשו איזה כח — אם מוסרי אם השכלי ואם של ערמומיות — יודע הוא המלמד, כי לא ימות ברעב במקום מגורו החדש. אבל כשיהיה החדר ברשות הצבור, הלא יהיה המוסד ההנוכי סגור בעד כל מלמד בא מחדש; כי למוסד ההוא יהיו מלמדים די העבודה החנוכית ולא בכל שנה יתוספו בו מלמדים חדשים. ואז יוכרח כל מלמד להיות קשור אל מקומו. וההכרח הזה יגרום רעה רבה למלמד מכל נקודת־מבט שתהא. ומה גם שכשידע הצבור עד כמה תלוי המלמד במוסד עבודתו ועד כמה קשור הוא בהכרח אל מקומו, כהאכרים בכפריהם מלפנים, ולא ימנע את עצמו מלשעבד לו את המלמד להיות לעבד (? המערכת) הצבור. אך עוד ביותר יגרום הדבר לרעה על הצדדים האחרים של חיי המלמד. הכלכלה לוקחת מקום נכבד בחיי איש וע"כ

הרשיתי לעצמי לדבר עד עתה מהתוצאות החומריות שיבואו בחיי המלמד ע"י העברת החדר מרשות הפרט לרשות הצבור. אולם לא „על הלחם לבדו יחיה האדם" וע"כ אחשוב לחובה לעצמי לטפל במה שישפיע שנוי־הרשויות על החיים הרוחניים של המלמד.

ב.

בספרות העתונות העברית נשמע הד קול התאוננותם של המלמדים על דבר שפל מצבם החברותי. המלה „מלמד" היתה למבטא שאט־נפש: המלמד איננו מכובד בעדתו; הכל דורכים עליו ברגל גאוה; והסבה לזה רואים במה שהמלמד עומד ברשותו הפרטית ועל המלמדות מביטים כעל ענין פרטי. אבל, כן אומרים, אם החדר יהיה ברשות הצבור ואז תהיה נחשבת המלמדות לענין צבורי וכללי והמלמד יה־ה נחשב כממלא תפקיד צבורי ועלה ערכו וכבודו בעיני העם ויתבסס על ידי זה מצבו החברותי. באחת—המצב החברותי הנוכחי של המלמד ברע הוא, והמצב החברותי של המלמד בחדר הצבורי יהיה נכסף ונעלה.

ואולם נתבונן נא אל ההתאוננות הזאת, אם צודקת. הבאמת כה שפל מצבו החברותי של המלמד כמו שמתארים סיפרים אחדים? מי משפיל את ערכו? בעיני מי חפץ הוא להיות מכובד? איזה תביעות יש לה להרגשתו החברותית, שנחנקות הן ע"י מצבו הנכחי? הלא ידוע הוא, כי כל איש מכובד הוא באותו חוג החברה, שהוא נמנה עליה: הסוחר מכובד בעיני הסוחרים, כי חן עסק על העוסקים בו; הסופר בעיני הסופרים, הפועל בעיני הפועלים. האינטליגנט בעיני האינטליגנטים; רק איש מצוין יוכל להיות נחשב ומכבד בעיני אנשים שלא מספירתו החברותית. אבל כשיבא איש בינוני לחוג־חברה אחר, שאיננו נמנה עליו, ושפל ערכו שם. אינני דן אם צריך הדבר להיות כן: עפ"י ההגיון אפשר שלא נכון הדבר הזה; אבל הלא זאת היא תוצאה פסיכולוגית שאין מקשין עליה. בעיני הסוחר לא חשוב הסופר, הפועל, האינטליגנט; ובחברת אינטליגנטים נגרע ערך הסוחר; במפלגת האדוקים שפל מאד ערך המשכילים; ובחוג חברת המשכילים לא רב הוא ערכם של האדוקים. ואין שום פלא והתאוננות בדבר. מדוע זה לא חשוב כ"כ המלמד בעיני העדה העברית. רובא דמנכר של הקהלה העברית הם סוחרים או אומנים ופועלים; ושתי המפלגות האלה לא יתנו ערך רב לעבודה רוחנית. ולא רק המלמד איננו חשוב בעיניהם, כי אם גם ערך כל העובדים עבודה רוחנית לא גבוה בעיניהם. באותן הספירות החברותיות שערך עבודה רוחנית נחשבה לדבר שיש בה ממש, מביטים גם על המלמד בעין יפה. לפנים, בהיות היהודים אדוקים בדתם ותורתם, היה המלמד תופש מקום חשוב; וגם עתה הש־ב הוא המלמד בעיני החרדים; ובחברת משכילים עברים מכירים גם עתה בערכו החשוב של המלמד המשכיל. אסונם של המלמדים הוא יען, כי הם חפצים להדחק אל הספירות החברותיות שאינן ממינם ומתאוננים הם מדוע אינם מכירים את ערכם בספירות ההן, וע"י זה מְשפלים הם בעיני עצמם. יש אנשים שמרגישים ומכירים רק את התועלת החמרית, ואין מה לדרוש מהם, שיכירו ויכבדו את האנשים שמביאים תועלת רוחנית, ואין מה להתאונן עליהם. הם אינם מרגישים בתועלת רוחנית וקצרה בינתם מלהעריך את האיש העובד הרוחני.

מה לנו ולהם! האיש שאיננו מכיר את מקומו בחברה, לא יוכל לקוות, כי יהיה מכובד על הבריות. על המלמדים להכיר את ערך עצמם בחברה היהודית. עליהם לדעת, כי הם תופשים מקום חשוב בחיי החברה בכלל, בתור מחנכים, ובחיי החברה העברית הלאומית ביחיד, בתור מלמדים ומחנכים עברים; עליהם להכיר את הכח המוסרי הגדול שבידם; עליהם להכיר, כי הם אוחזים בידם את הדור הצעיר; שלום המשפחות ויחס הבנים אל אבותם ביד המלמד הוא. הרשמים, התוים והקוים שהמלמד מציר בצורתו הרוחנית של תלמידו העברי הקטן, לא במהרה יוכלו להטשטש ולהמחק. מפלגת המלמדים רשומה נכר בחיי העם העברי, וכמפלגה עליה להגן על כבודה והצלחתה, אבל בלי שום התאוננות והתרפסות; ענותנותם של המלמדים היא בעוכרם. ובאמת, אין מצד הקהל העברי ומצד מצב פרנסתו של המלמד שום מעכב ומונע בדבר, שהמלמד יעמיד את עצמו במקום הראוי לו בחברה, יוכל היות, כי המלמד חש מעט איזה ביטול בפני אבות תלמידיו, שפרנסתו באה מהם. אבל הלא מספר האבות של תלמידיו מעט מאד מעשרה עד עשרים. ובפני כל העדה יכול הוא לחשוב את עצמו לעומד על דעתו וכבן חורין, שאינו תלוי בדעת אחרים. ולו רק חפץ, יכול הוא המלמד לקחת חלק בחיים החברותיים. יכול הוא לחוות את דעתו בכל ענין חברות

שבעירו ושבחוג חברתו; חפשי הוא להמנות לחבר לאיזה חברה שתהא; חפשי הוא להיות לחסיד, למתנגד לציוני ולבלתי ציוני, למשכיל, לעוסק בצרכי צבור, למעשה בדבר צדקה ולסופר. אין שום רשות וכח ביד הקהל לעכב על ידו יותר ממה שיש לקהל רשות לעכב ע"י איזה איש פרטי שיהיה. תנאי חייו אינם מכריחים אותו להתכוץ רק בקליפת המלמדות. אם רק יש לו הרצון למלמד, יכול הוא להוציא את כחותיו הנפשיים בהתאמה לתנאי הסביבה החברותית. בכל ספירה חברותית שתהא, הלא מוכרח הוא האדם להתחשב עם הסביבה. אבל אין המלמדות מחיבת את בטול האנושיות שבמלמד. את המלמד תמצאו כחבר בכל מיני האגודות, מחברות ש"ס, משניות עד חברות של צדקה, גמ"ח בק"ח, ועד אגודות ציוניות. בערים הגדולות, יוכל היות, שאין הדבר נכר כ"כ, יען כי לרוב לא תקח המפלגה הבינונית חלק אקטיבי גדול בחיים החברותיים. אבל בעירות הקטנות והבינוניות הנהו המלמד פועל חברותי אקטיבי, ובמקום שאיננו עובד, הנהו מבקר, כותב קוריספדנציות, אותן הקורספנציות, שבספרות העתונות העברית היו בימים האחרונים ללעג, ואשר למרות זה הועילו הרבה לפתיחת השערים הנעולים של הקהל ומנהיגיו ועסקניו. המלמד במצבו שהוא נמצא עתה הנהו בן חורין במובן חברותי. אולם אם יעבור החדר מרשותו הפרטית של המלמד אל רשות הצבור, אז, אין ספק בידי, כי חרותו זו תלקה בחסר. כל מי שקרא בשלש השנים האחרונות את המון המאמרים והציורים, הפזורים בספרות הרוסית, הנוגעים בשאלת המצב החברותי של המורים בבתה"ס העירונים, בגמנזיות, בבתי החנוך הדתיים ובשאר בתי הספר, יודע הוא עד כמה דל מצבה החברותי של מפלגת המורים; ובשום אופן לא יוכל מעמדם במובן חברותי לעורר בנו שום קנאה והשתוקקות למצבם. כל מי שקרא את כל מה שדברו באספת המורים במוסקבה בשנה הזאת, וביותר עוד ההרצאות שנקראו ולא נדברו, יודע הוא, עד כמה מתאוננים המורים על כל האסורים והמעצורים, שפוגשים הם על דרכם בהתעורר אחד מהם להשתתף בחיים החברותיים. אין המורים בני חורין לעבוד לפי נטית רוחם; אינם יכולים לבקר מה שלפי דעתם ראוי הוא לבקרת; באחת — כל חייהם החברותיים תלויים בדעת העומדים על גביהם וסגורים במסגרת צרה. וגם בארץ צרפת נתעוררה זה לא כבר בספרות העתונות וגם בחוגים המדיניים שאלה: אם מותר למורה בית הספר לחוות את דעתו גלוי בענין מדיני או חברותי; או שהמורה צריך רק להצטמצם בחוגו הצר ולהנזר מכל השתתפות אקטיבית בחיים החברותיים. בקצרה: אם יכול המורה להיות גם איש — או כי מוכרח המורה להיות רק מורה ולא יותר; וגם מעשה גרוש הקונגריגציות שבצרפת ידוע הוא לכל. ואף אם מצד ההכרה המדיני הרגעי יש להצדיק את מעשי הנהגת הצבור הנכחית בצרפת, אבל העובדא הזאת תלמדנו דעת מה אסור הוא המורה במובן חברותי, עד שאיננו רשאי להיות מה שהנהו. לא ללמד זכות או חוב הבאתי את העובדא של גרוש הקונגרינציות, כי אם להוכיח, כי בבתה"ס הצבוריים בצרפת אין עתה מקום למורים שדעתם בענין ידוע שונה היא מדעת העומדים בראש הנהגת הצבור הנכחית; והמורה שמוכרח לעסוק בהוראה גם במהלך המדיני הנוכחי מוכרח הוא לבלום את רוחו ולאנס את נפשו ולחנק את אנושיותו, ולהשאר רק מורה; באשכנז הנאדרה, הנהו המורה לכלי שרת להנהגת הצבור; וגם שם, שרשות נתנה לכל איש לחשוב ולחיות ככל העולה על רוחו, אין המורה רשאי לנטות מהדרך שהתוו לפניו מגבוה. וגם באמיריקא החפשית הנם רוב המורים — נשים: יען מה? יען כי האנשים, שרגש החברותי התפתח בהם במדה נאותה, אינם יכולים לחיות במסגרת החברותית הצרה, שהמורה המחנך סגור בה. ולא רק המורים אסורי ידים ורגלים הם, כי גם הפרופיסורים אינם רשאים להיות אנשים מחוץ לכותלי בית המדרש. מי לא יודע, כמה מן הפרופיסורים וגם מהטובים שבהם, הרחקו בחוזק יד מקתדראותיהם שבבה"מ למדעים, אך ורק בשביל שפרסמו את דעותיהם המתנגדות לדעות הנהגת הצבור הקימת באותה שעה; או שהשתתפו והתחברו לאיזה מעשה או כתה, שאין הנהגת הצבור נוחה ממנה. ואם בארזים נפלה שלהבת מה יענו אזובי קיר! אם בארצות נאורות גודרים מסביב לחיים החברותיים של אנשים גדולים בחכמה, אם הם חפצים להכנס אל האוניברסיטה ולהטיף לקחם, יען כי בתי הספר והמדרש הם בידי הצבור, והנהגת הצבור מאכפת ידה על הפרופסורים לחג להם חוג, שממנו אסור עליהם לצאת' — מה יוכלו לקוות המלמדים בעבור החדר מרשות הפרט לרשות הצבור? היתנו למלמדים לחיות עפ"י הזכיות החברותיות היסודיות, שיש לכל איש פרטי בסביבתו החברותית? בה"מליץ" שנה זו גליון 85 מובאים דברים אחדים מפנקס

סאקילי — תקנות אחדות שתקן הגאון בעל תוספות יו"ט ועוד גאוני זמנו; ובתוך יתר הדברים נמצאה תקנה כזאת בדבר המלמדים בזה הלשון: „יען כי אסור לעשות מלאכת ד' רמיה, והנביא כבר אמר: ארור עושה מלאכת ד' רמיה, לזאת איסור גמור הוא למלמד להיות גבאי בבהמ"ד או ממונה בעיר יהיה מי שיהיה כדי שלא יבטל את למודו". אין בדעתי להתוכח ולהתפלפל מדוע זה תקנו תקנה כזאת; רצוני הוא אך להראות על הטנדנציא של הצבור העברי, עד כמה הוא שואף לגדור בעדו בחומה בצורה, שלא יכנס לתוכו ח"ו חבר חי בעל דעת ובן חורין. ואל יאמר האומר, כי תקנה כזאת יכולה היתה להיות רק לפני מאתים שנה, ובימינו לא היתה יכולה תקנה כזאת לצאת לאור. כמדומה לי שחרמי בדצ"י דירושלים, האזהרות של רבינו המחזקים את הדת מצד אחד והשפעת מנהיגי חכי"ח על רוח החנוך שבבה"ס שברשותם ועל המורים העומדים לשרתם, שנכרה היטב בבתה"ס ביפו, יוכלו להוכיח למדי, מה מסוכן הוא הדבר לחנוך העברי בעצמו למסרו בידי הנהגה צבורית החותכת את דבריה עפ"י רוח העומדים בראשה. וביותר מסוכן הוא למעמדם החברותי של המלמדים, אשר יהיו אנוסים, אם רק יצטרכו להיות מורים ברשות הנהגת הצבור, לכבוש את שאיפותיהם ולהצטמצם ולחיות עפ"י התכנית הכללית של הרוח השורר באותה עת בין המנהיגים הצבוריים. ידוע הוא עד כמה משוללי זכיות חברותיות הם כל עבדי הצבור, כמו הרבנים הישנים עם החדשים ביחד, השובי"ם, החזנים ועוד (עיין במאמרי הד"ר שמריהו הלוי ב„הזמן" וגם מאמרים אחדים בווסחוד שנה זו) ואל למלמד להשתוקק להיות גם הוא עבד לצבור. כל מלמד שאיננו מסתפק רק במלמדותו, כל מלמד שיש לו שאיפות אנושיות, שאינן יכולות להתקפל בקליפת החנוך, כל מלמד שעבודתו החנוכית איננה בולעת את כל כחותיו הנפשיים, ואשר ע"כ יש לו דרישה חזקה לבזבז את היתיר הזה בעבודה חברותית, כל מלמד שחונן ברג"ש חברותי מפותח, אינו יכול להסכים, כי ישללו ממנו את זכיותיו החברותיות. וכראות הן הזכיות הללו שהמלמדים יגנו בעדן ולא יתנו לשנות את מצבם באופן כזה שישפיע לרעה על חייהם החברותיים. ולא רק בתור אנשים צריכים המלמדים להתנגד להעברת החדר לרשות הצבור, כי אם גם בתור מחנכים, עליהם להתיחס בשלילה אל שנוי הרשות של החדר.

זהו כלל גדול בתורת החנוך: המחנך צריך להיות למופת-חי לחניכו; החניך רואה במחנכו את הגשמת אידיאל החיים. אפיו של המלמד, ארחות חיו, עלילותיו ומעשיו מצטירים ומתרקמים בצורתו הנפשית של התלמיד.

בכלל היה החנוך העברי עד הנה חנוך דתי; והמלמד שהיה המחנך הדתי צריך היה להיות בעצמו איש-דתי, ובמדה מרובה מזו של המון העם. את זה שלמד לתלמידיו היה לא רק נאה דורש, כי אם גם נאה מקיים; כל החיובים הדתיים, שהיה מלמד לתלמידיו היה מקיים בדחילו ורחימו; בכל ענין של קדושה ודת היה המלמד נוטל חלק בראש; המלמד היה מתפלל כל תפלותיו בכונה ובצבור; היה שומר את צעדיו מלעבור גם על דברי אחד האחרונים; בכל חברה של קדושה היה נמנה: בין לומדי משניות או גמרא, בין מלוי המת, בין מנחמי אבלים נראה את המלמד, על סעודת מצוה לא נפקד מקומו. בכל דבר שנשא עליו חותם הדת היתה יד המלמד מן הראשונות. ומעשי המלמד היו נרשמים במוח התלמיד, וע"כ הצליח המלמד במלאכתו. כי המטרה הדתית שהוצבה בראש החנוך הושגה; המלמד חנך את תלמידיו חנוך דתי באמצעי הלמודים והמעשים הדתיים, שהיה המלמד עושה, ובאמונה החזקה שבלבו. עתה נתרחב היקפו של החנוך. מלבד פתוח הרגש הדתי של התלמיד, לוקח עתה מקום בראש פתוח הרגש המוסרי, וכמעט שזה האחרון הונח בראש פנת החנוך *). ולמען טפח את הרגש המוסרי של התלמיד, לא די במה שמלמדים אותו דברי מוסר; נחוץ להראותו דוגמאות מוסריות חיות, וכמו שהמלמד לפנים, שהיה המחנך הדתי ביחוד, היה מתגלה לעיני תלמידיו בכל תגברת הדתיות שבו; ולא רק בדרך שלילה, כי גם בדרך חיובי: לא רק שלא עבר המלמד עבירה, כי אם גם עשה מצוות דתיות בכונה ובחמימות הלב ובהתרגשות נפשית תמימה, עד שהיה בכחם להשפיע על דמיון התלמיד להלהיב בנפשו אש-דת; כן גם עתה — המלמד, שהוא עתה המחנך המוסרי על פי מושגי היהדות, מחויב להתגלות לעיני תלמידיו בכל אותו ההוד וההדר של תגברת

*) המוסר היה כלול אצלנו תמיד בחנוך, בכל אופן בתורת הדת; ואם נתרחב היקפו של החנוך בימינו, לא בהוספת תורת המוסר בתעודת החדר, כ"א בהורת השפה העברית ודברי ימינו, ובכלל במקצוע ההוראה המסודרת הזרה לחדר הישן. (המערכת).

המוסרית היהודית. אם חפץ המלמד שדבריו יכנסו לתוך לבו של התלמיד, צריכים הם הדברים הללו לצאת מלב מאמין בהם; ולא רק להאמין בעצמו צריך המלמד, כי אם גם לעשות כמצותם. אם חפץ הוא המלמד להכניס את המוסר של היהדות בלב התלמיד, אז לא די במה שידע המלמד בעצמו את הדברים האלה; נחוץ כי המלמד יתרגש מהם, עד שיהיה נאלץ לעשות מעשים מוסריים. הידיעה לבדה לא תועיל בזה מאומה. נחוץ להראות לתלמידים דוגמא מן החיים; נחוץ שיהיה המלמד גם נאה דורש וגם נאה מקיים. זאת היא הדרישה היסודית; יכל שאינו יכול להתאים את מעשיו אל הלמודים, שהוא מוסר לתלמידיו, צריך הוא להסוג אחור מהעבודה הקדושה הזאת לבל יחללנה. למען השיג בימינו את מטרת החנוך האנושי; למען טעת את המוסר היהודי על תלמי התלמידים, נחוץ לו למחנך להיות בעל השפעה מוסרית גדול ומוסרותו של המחנך — המלמד — צריכה להתגשם במעשים ועלילות. לילדים קטנים די להם ההנהגה המוסרית של המחנך המתגלה בתהלוכותיו ובמנהגיו עם תלמידיו. אולם לרגלי התפתחותם של הילדים מתחלים הם להתחקות אחרי מעשי המחנך בחיי החברה של הגדולים. ראש המחנך צריך להיות מוכתר בעטרת־זוהר של גבורה מוסרית. וע"כ מוכרח ומחויב הוא המחנך לקחת חלק אקטיבי בחיי החברה. על המחנך להיות מן הראשונים בכל פעולה טובה ומועלת בעדה, באחת, על המחנך להיות מן המניעים המוסריים שבחיי החברה. למען חנך אנשים מחויב המחנך להיות בעצמו א י ש; למען חנך אנשים מוסריים, מחויב המחנך להיות בעצמו איש מ ו ס ר י; למען חנך אנשים בעלי בחירה חפשית, מחויב המחנך להיות בעצמו בעל בחירה חפשית; למען חנך אנשים בני חורין נחוץ שהמחנך בעצמו יהיה בן חורין; למען חנך אנשים חיים כבירי עלילה, מחויב המחנך להיות בעצמו איש חי רב פעלים כביר עלילה, והמחנכים של עמי אירופא, שהם ברשות הצבור, ואשר זכיותיהם החברותיות מוגבלות, ואשר הייהם מתרכזים בע"כ רק במקצוע אחד; המחנכים שאינם בני הורין ובעלי בחירה לעשות דבר לפי נטיתם המוסרית; המחנכים שבעל כרחם צריכין הם להתרחק מחיי החברה לבלי לעבוד בה בדרך אקטיבי; המחנכים, שאינם יכולים להיות כבירי עלילה, יען שהצבור גדר הדרך בפניהם, איך יכולים הם להשיג את מטרת החנוך המוסרי ?! היסוד של המוסר הוא הבחירה החפשית. והאיש שבחירתו החפשית נגדרה והונכלה ע"י הצבור, אינו יכול להיות איש מוסרי אקטיבי. ואיך יכול איש כזה להיות למחנך מוסרי ולקוות שישפיע על לב תלמידיו לעשותם לאנשים מוסריים, אם הוא המחנך בעצמו אסור באזיקים, איך יכול העבד להיות למחנך של בן חורין ? וזאת היא הטרגדיה הנוראה של המורים אצל עמי אירופא; וזה הוא המכשול היותר גדול על דרך החנוך אצל רוב עמי אירופא. ורק המלמדים וראשי הישיבות יכלו באמת להיות מחנכים מוסריים בעלי בחירה חפשית ובני חורין, היכולים להשפיע על הרוח המוסרי של תלמידיהם ע"י השתתפותם האקטיבית של המחנכים בחיי החברה: יען שהמלמדים וראשי הישיבות עומדים ברשות עצמם, ועפ"י הכרתם המוסרית הפנימית עובדים הם את עבודת החנוך לפי מושגם. ובכל עז הכח המוסרי של המלמדים, בתור בני חורין שאינם רוצים למסור את חרותם לצבור, בתור אנשים חיים, שיש להם שאיפה ודרישה לעבוד ולהשתתף בחיי החברה האנושית, וביותר בתור מחנכים, שהחרות של מצבם החברותי הנהו כאויר לנשמת אפם, צריכים הם למחות כנגד כל גלוי שאיפה של הצבור, החותרת מתחת למצבם והשואפת לשעבד (? המערכת) את המלמדים. נפלא הדבר! בתקופתנו המצטינת בכל פנותיה בשאיפה להשתחררות — השתחררות מוסרית של כל איש פרטי, השתחררות חומרית של המפלגות, השתחררות חברותית של כל הכתות והמפלגות משוללי זכיות חברותיות, השתחררות מינית של הנשים, השתחררות מדינות ולאומית; וביותר בתקופת התחיה הלאומית שלנו, שראש פנתה היא השתחררות פנימית והשתחררות היצונית; בתקופה הבהירה של חרות במובנה היותר נעלה והיותר מוסרי, ישאף הצבור העברי להשיג את השתחררותו של העם, ע"י התרכזות החנוך בידו והשתעבדותה של המפלגה המלמדותית, שגם בימים ההשוכים של תולדתנו התפתחה בהרות מחלטת; ועתה בהחל ההרות להקיף את כל צדדי החיים, ואשר מכל עבר ופנה נשמעה שירת התהלה לחרות, חפצים להעלות לקרבן (! המערכת) על מזבח ההרות הלאומית את המפלגה המלמדותית שני הפכים בנושא אחד: חרות ועבדות; חפצים לקנות את התחיה בת החורין של העם ע"י העבדות של המלמדים! מצוה הבאה בעבירה! כל חכמי הדור מחליטים פה אחד, שסבת הנגעים הנראים בחיי האוניברסיטות היא, שאלה האחרונים אינן עומדות

ברשות עצמן, והם דורשים חרות מחלטת בעד האוניברסיטות. ולא רק בעד בתי המדרש למדעים דורשים הם הנהגה ביתית ושלטון פנימי, כי גם בעד כל בתי החנוך מהיותר גבוהים עד היותר נמוכים דרושה הנהגה פנימית בלתי תלויה בדעת אחרים. החנוך צריך להכנע רק בפני תביעותיו העצמיות והפנימיות, וחלילה לו לחנוך להכנע בפני תביעות ושאיפות, אף היותר אצילות והיותר נדיבות, אם אין להם יחס ישר אל דרישות החנוך. אמון מחלט צריך הצבור להביע לעבודת המחנכים. מפלגת המחנכים בעצמה, עפ״י הדרישות המדעיות של הפדגוגיה והחנוך, תצרף בכור הבוחן את עבודת המחנך להסיר ממנו שמץ פסול. האי־אמון, שהנהגת הצבור מביעה למחנכים ברוב בתה״ס והמדרש, ע״י ההשגחה הדיקנית והשליטית משפיע לרעה על מהלך החנוך והלמוד, כי האי־אמון הצבורי המובע לעבודתו הישרה של האיש, ממית את הרגש החי והלחלוחית המוסרית, שיש לאותו איש ביחוסו לעבודתו. דרך עבודתו של המורה או המלמד איננה סוגה בשושנים, גבורה מוסרית רבה נהוצה לו למלמד לעבוד עבודתו הכבדה והאחראית, שפריה איננו מוחשי ונראה לעינים ואינו בא לאלתר. והגבורה המוסרית הזאת שואב המורה ממעין הכרתו הפנימית בחשיבות עבודתו בחיי החברה ומאמונתו בכח המפריא והפרורגסיבי של עבודה רוחנית בכלל ושל עבודתו החנוכית בפרט. והחברה האנושית לא די לה שאיננה מכרת תודה לעבודתו הפוריה של המחנך. אלא עוד תביט בעיני חשד על ישרת עבודתו המלאה קרבנות. והחשד הזה מביא את המחנך לידי הרהורים וספקות רבות בתועלת עבודתו; וע״י זה, בעל כרחו, יחלו עמודי אמונתו בחשיבות עבודתו להתמוטט, עד כדי להחליש את מֶרֶץ עבודתו, הנחוץ כ״כ להצלחת החנוך.

בכל עוז כח המוסרי שבי הנני מוחה נגד כל הרהור קל של חשד בישרת הלבב ובאמונת העבודה של המלמד. הכל יודעים, עד כמה מסורים הם המלמדים אל עבודתם; המלמד ממית עצמו באהל המלמדות. העם העברי צריך להשב ולהעריך כראוי את קרבנות החיים שהמלמד מביא בכל נפשו על מזבח הלאם העברי. לא ועדי השגחה נחוצים להטבת החנוך. לא צנזוריה של עבודת המלמדים רצויה לנו. ישרת עבודת המלמד עומדת מעל כל בקרת. אם יש מחסורים ומגרעות בעבודת המלמד, אינם אלא מפני שמושג החנוך נשתנה ונתרחב בימינו ומפני הלקויים שבהשכלתו של המלמד ובידיעותיו הפדגוגיות. ואם באמת חפץ העם העברי בהטבת החנוך העברי, אז על העם לבקש את נקודת־המשען, לא בשעבוד המלמד אל ממשלת הצבור, כי אם להיפוך – בהשתחררותו הרוחנית ובהשתכללותו הפדגוגית, שתוכל לבוא רק ע״י התפתחות עצמית והסתדרות פנימית של מפלגת המלמדים. ועל הקהל העברי לבוא לעזר המלמד, לתת לו היכלת להשתכלל ולהתפתח, למען הביא לידי גלוי את כחותיו הנפשיים לתועלת החנוך העברי בפרט ולהפרחת שכלול האנושיות בכלל.

פינחס שיפמן.

קניוב, כ״ג איר א׳ תתל״ד לגלותנו.

חסרונות האופי בקרב הילדים.

פרקים בתורת החנוך *).

ד.

חסרונות הילדים לחלקיהם.

ככל מקצעות המדעים בעלי תוכן עשיר, כן גם בתורת החסרונות בנפש הילדים דרושה חלוקה מיוחדת; למען אשר נוכל לסקור בסקירה אחת את החסרונות הדומים זה לזה ולא לבלבל הסרונות שונים שאין כל יחס וקשר ביניהם. ואולם החלוקה הזאת קשה היא מאד, לא רק משום שחסרונות הילדים יכולים להיות תוצאות מסבות שונות ומשונות, אלא גם מפני שהתגלותו של חסרון אחד מתגלמת לפי שנוי סבותיו בתמונות שונות, עד כי יש חסרונות רבים

*) פ״י Dr. S. Scholz.

שלמרות קראנו להם בשם אחד, תמונותיהם שונות מאד. כבר דברנו על זה בפרק השני, כי השקר, ענוי בעלי־החיים ולא־יושר מוצאם לפעמים ממקורים שונים בעיקרם. ואך מעטים מאד הם אלה חסרונות הילדים, שאין אנו מוצאים להם אלא סבה אחת מיוחדה, שכל יתר הסבות אינן אלא תולדות לה.

חלוקת החסרונות על פי סבותיהם לוא גם היתה אפשרית לא תוכל להביאנו אל המטרה: כי מלבד מה שהסבות רבות ושונות מאד, הנה תביאנו גם לידי הפרדה בין הדבקים ולידי הכפלת ענין אחד פעמים רבות.

כן גם אינה מספקת חלוקת החסרונות למורשים, כלומר, לבאים לילד בירושה, ולקנויים, כלומר, לחסרונות שהקנה לו הילד על ידי ההרגל. ההבדל הזה אמנם חשוב מאד ובעסקנו בחנוך הילדים, אי אפשר שלא נשים לב על היסוד העקרי הזה, אבל חלוקת החסרונות הנפשיות לשתי פלוגות כאלה, לא תתן לנו את האפשרות לסקור על כל אחת מהן בסקירה אחת.

כן מחלקים את חסרונות הילד לחדשים ולנושנים. השם האחרון הונח על החסרונות שהתגלו בנפש הילד זה זמן רב ונושנו בו, בין שמוצאם מהכְּשָׁרות שבאו לו בירושה ובין שהם פרי ההרגל והסביבה; והשם הראשון הונח על חסרונות מקריים שאף אם יסודם בהכשרה טבעית, אך אינם מתגלים אלא בתמונה ארעית, לא־מתמדת. אך גם החלוקה הזאת אינה מספקת.

ואולם היותר נכונה וברורה היא חלוקת החסרונות על פי כחות הנפש הראשים. כל חיי הנפש נחלקים לשלשה מקצעות ראשיים והם: א) מקצוע הרגש והחוש, ב) מקצוע הציור, ועליו יחשב כח החושב והשופט, וג') מקצוע הרצון והעלילה. על פי החלוקה הזאת של חיי הנפש יכולים לחלק את כל החסרונות של נפש הילד. אך עלינו להעיר, כי בחיי הנפש המסודרים אין כח אחד מן השלשה האלה עובד ועושה את תפקידו כשהוא לעצמו בלי שום השתתפות עם יתר הכחות, אלא שכל אחד הוא תלוי בפעולתו בחבריו, או שהוא מעורר אותם לפעולה עמו יחד. מן ההרגשה והחוש יבא הציור; שום עלילה לא תוכל להעשות מבלי היות לפניה ציור העלילה בנפש העושה אותה. וכן הוא גם בהזרות והלקויים שבחיי הנפש; פרעות ולקויים בחיי ההרגשה גורמים אחריהם פרעות בחיי הציור, ופרעות בעלילות אינן אלא תוצאות מן הפרעות שקדמו להן בחיי הציור. עלינו אפוא לשים לב תמיד, כי כשאנו מדברים על חסרונות באחד מכחות הנפש הראשיים, מוכרחים אנו לשאף אליו כמעט תמיד את יתר הכחות העובדים עמו יחד. ואולם עם זה יכולים אנו למצוא במצב ידוע את אחד הכחות האלה לכח ראשי ועקרי שעל קרקעו צמחה ההכשרה החסרונית, אשר פעלה אחר כן על פרעות הכחות ולקוים.

ובדברנו להלן על חסרונות הנפש השונים של הילדים לא נִמָּנַע, כמובן, מהתבונן אל סבותיהם, כלומר, אם החסרון הידוע, שסבתו בהכשרה טבעית מורשה, או קנויה מן ההרגל והסביבה; אם יסודו בחיי הגוף או בחיי הנפש. עם זה נחוץ לברר את השאלה על דבר האפשרות להסיר את החסרונות מקרב הילד. למחנך חשובה מאד הידיעה מראש אם יוכל לקוות, כי עבודתו תראה מהר את פעולתה לטובה, או אך לאט תגלה ההטבה. מובן הדבר, כי אין הכתוב מדבר על אפשרות ההטבה והתקון בעקרה, דבר שהוא למעלה מכל ספק, המחנך, בין שהוא אב או הוא מורה, יוכל להיות בטוח תמיד, כי היטיב ייטיב את המחונך בלי כל ספק.

וחשיבות גדולה יש לידיעה אם החסרון של הילד הוא חסרון באמת, כלומר שאיזה כח נפשי שבו הוא לקוי, או שהחסרון אינו אלא פרי איזה דבר־יתיר שכנטול דמי, ילד אחד מראה, למשל, נטיה לאכזריות, מפני שחסרה לו בעצם הכשרת האהבה (סימפאַטהיע), — והילד השני מתאוֹת החקוי, מסקרנות או מאמונת שוא, בקצור מאחד הדברים המיותרים ומציורים מוטעים וכוזבים. האופן הראשון הוא, כמובן, היותר קשה, נקל הרבה יותר להסיר איזה דבר מיותר מאשר לברוא ולמלא את החסר. הרופא המנתח מסיר על נקלה באיזמל שלו צמחי בשר מיותרים שעלו בחוטם, אך קשה לו למלא את הבשר החסר בחוטם. ואולם כמו שהמנתח מתאמץ למלא את חלקי הבשר החסרים בבשר הבריא הנמצא בקרבת המקום ההוא, כן צריך גם המורה המחנך למלא את חסרונות האופי השונים באידיאות הקרובות להם.

ה.

חסרונות הילדים במקצוע הרגש והחוש.

ההרגשה הכללית של הילד (כמו של כל אדם) דומה לפעולה הכללית שפועלים עליה הגרויים הגופניים

והנפשיים. בפרקים הבאים נדבר רק על ההרגשה הכללית, לא על ההרגשה החלקית, כמו למשל איזה כאב. לא מ ה שהוא מרגיש חשוב לנו בענין זה, כי אם א י ך שהוא מרגיש.

ועלינו להבדיל בזה בין שתי קבוצות ראשיות. לאמר בין אלה שקבלת הגרויים, לאמר „ההשפעה על החושים" גדולה היא יותר מדי, ובין אלה שקלה היא יותר מדי, ועל התוצאות משתי אלה: על התרגשות רוח יתרה, או על קהות ההרגשה. ההבעה הנראית אפוא של ההרגשה הכללית היא מצב־הרוח (שטיממונג) הרגיל. על כן נדבר ראשית כל על החסרונות במצב הרוח של הילד. וכשנתבונן בדבר נמצא, כי אותם מצבי הרוח שרגילים לקראם מצבי־רוח מועקים (דע־פרעססיאָנס שטיממונגען) כמו עצבת, פחד, מורא, רגשנות (עמפפינדליכקייט) וכדומה, ובאמת אינם אלא מצבי רוח של התרגשות, ממש כמו שמחה, שובבות וגאון, הראשונים חשובים ביותר, מפני שהם מצויים ביותר. העצבת קרובה לרוחנו יותר מן השמחה, כי אף אם לא נסכים לדעת הפלוסוף הפסמיסט האומר, כי השמחה היא רק שלילת העצב, ונאמר, כי לשמחה יש חלק חיובי בחיינו, הנה עלינו להודות, כי ההזדמנות להרגיש עצב ודאבון שכיחה בחיינו הרבה יותר מן ההזדמנות להרגיש שמחה וענג. מובן כי הדברים האלה אמורים ביחוד בגדולים שיש להם תביעות נפשיות גדולות. הילד נמצא במצב יותר טוב. אבל הצער, זו נחלת כל האדם, מוצא לו מסלות גם לנפש הילד.

וכשאנו מתחילים לבאר את החסרונות הבודדים של הילדים, נדבר בראשונה על מצב ההתרגשות של עצב ושל שמחה; אחר נדבר על החסרונות שמקורם בחסר כשרון התרגשות ואחר נדבר על הלקויים והזרויות בחושי הילדים והרגשתם.

ודרוש עוד פעם לבאר, כי בשם „חסרון" איננו קוראים רק לחסר ולקוי האופי במובן המוסרי, במדה שהוא נוגע להרצון והעלילה, כלומר נטיות והרגלים רעים ומזיקים, כי אם לכל מחזה נפשי היוצא מן הכלל והחוק הטבעי, או, יותר נכון, כל ה מ ת נ ג ד לכלל. המבטאים „חסרון" „רע" אינם מדויקים אפוא באופנים רבים. יש שתחת השם „חסרון" היה ראוי בשם „מחלה". דוגמה לזאת יוכל להיות הטפוס הראשון שאנו מתחילים לדבר על אדותו.

I.

ה י ל ד ה ע צ ו ב.

החכם לַבְּרִיֶר אומר: הילדים אין להם לא עבר ולא עתיד, אבל הם מתענגים לרוב על אותה העת, שלנו, הגדולים, אינה נעימה לרוב כלל והיא — ההוה. הילדים רוצים להתענג על ההוה, על הרגע, מבלי בקש חשבונות ומבלי חשוב מחשבות רבות. על כן יֵחָשֵׁב בתור תו ראשי בחיי הילדים מצב־רוח עליז, שמחת חיים בהירה בלי ענני עצבת. העצב כשהוא שוכן כענן על רוח הילדים הודות לסבות חצוניות הוא אך „כאורח נטה ללון", כלומר ארעי ועובר מהר כלעומת שבא. אך אם יאריך מצב־הרוח העצוב, אז עלינו להכיר את העצב ללא־טבעי, ללִקוי.

את המצב הזה קל מאד להכיר. ראשית רואים כי בהירות רוחו הטבעית של הילד מתמעטת; במקום הנטיה לתנועה רבה, לשובבות ולקריאות גיל, שהצטין בה הילד מקודם, תבא עתה רצינות כהה. רגש האישיות החזק תמיד בקרב הילד נעלם, או גם נתחלף בהפכו, בבטול אישיותו. עבודת הציור והמחשבה נעצרה, בכל אופן דומה, שמהלך המחשבות מתנהל לאט, ועל כן הוא משתקע כולו באיזה רעיון עצב מיוחד ומחטט בו.

וכמצב רוחו הפנימי כן גם הליכותיו החצוניות. הוא שקט, בודד, מתנכר, הילד מצטמצם כולו בתוכו, קולו נמוך ועצוב, את תשובותיו הוא עונה לאט וכמסופק, ויש שתחת התשובה תבא רק אנחה עמוקה, מבטו תועה במרחק או שקוע בתוכו, כל תוי פניו מפיקים רפיון ומראהו רע.

וכשהעצבת מגיעה למדרגה יותר גבוהה, אז יהיה הילד כמוכה בשממון, הוא יושב לו בלי תנועה במקום שמושיבים אותו, אינו זז ממקומו, אינו מביע את רצונו ומונע גם את צרכיו הטבעיים, כל פעולות הגוף הן אטיות, הנשימה שטחית, אוכל אינו לוקח כלל ברצון טוב, עור הגוף כחלחל וקר, גם העבודה הרוחנית של הילד העצוב היא גרועה ומקולקלת מאד, ובשובו אחר כן לאיתנו לא ישאר לו ממנה שום דבר, או אך איזה זכר מדומדם.

הילד העצוב הוא תמיד ילד חולה, באופן שתארתיו זה עתה עומדת כבר המחלה על מפתן מחלת נפש רצינית, אבל גם בסמני העצבת הראשונים, בשעה שהיא מתגלה רק ברגזנות, בחסר תאוה לשום דבר ובחלוף מצב הרוח לרגעים, גם אז היא כמו ציר מבשר או כמלוה לאיזה מחלה גופנית, כדלקת המוח

או קלקול כלי העכול. ואף כי העצב הזה אינו נכנס בחוג פעולתו של המחנך, כי אם בחוג פעולת הרופא, בכל זאת עלינו לדבר עליו, מפני שאיך שיראה הדבר זר ומשונה, הנה גם בדבר בולט כזה אין ההורים והמחנכים מכירים לפעמים. לא מעטים הם המסכנים הקטנים המעונים ממחלתם המסותרת, ובבתי הוריהם כן גם בבתי ספרם הם נענשים על עצלותם, קשי ערפם, רגזנותם ורוע לבם, עד אשר תגבר המחלה לבלי הרפא ממנה עוד. הילד העצוב מראה אפוא איזו התרגשות נפש עמוקה, אבל ההתרגשות הזאת אינה תמיד פרי גרוי רוחני נפרז; על פי רוב יגבר בילד הגרוי הגופני, כלומר המחלה הנעלמה, עד שהיא מכריעה את עליצותו הטבעית של נפש הילד.

לא כן הוא אצל הטפוס המבואר להלן.

II.

הילד הרגשן.

אצל הילד הרגשן רוחו מתרגש ומתגרה במדה יתרה. את כל דבר קל הוא מרגיש בחזקה יותר מאחרים.

הרגשנות נחלקת לשתים. יש שהיא מצטמצמת רק בה„אני" שלו ויש שהיא מתגלה ביחוד ביחסו לאחרים. הילדים הרגשנים ביחס לעצמם כל דבר קל מרעידם ומרעימם מאד, הנגיעה היותר קלה פוגעת בהם בכל תוקף, וממררת אותם מאד. רוחם המתרגש, החולני מתאר להם בכל עוז את העול המדומה שעשו לו, והם הוגים בו עוד ועוד, עד כי קשה לפעמים לדעת אם יש לנו עסק עם ילד שקוע בתעתועי הדמיון מאמין בהם, או, פשוט, עם ילד שקרן. ילדים כאלה יכולים להתאונן בבית הוריהם, כי המורה ענה אותם או הכם על הלחי מבלי היות בדברים אף מלה אחת אמתית. ובכל זאת אין לחשוב את זאת כשקר פשוט. אלא שהילד הרגשן הגה הרבה בדמיונו באיזו גערה או בפגיעה קלה, שפגע בו המורה בלי דעת, או פשוט בעונש שנענש אחד מחבריו והוא חשב הרבה על דבר העונש הזה שהיה יכול להעשות לו, עד שהוא מאמין כי באמת נעשה לו העול הזה. ילדים כאלה הוגים תמיד באסונם המדומה, כאשר יקרה זאת גם אצל גדולים. הם מתארים להם את אביהם ואת אמם לעריצים גדולים ולאויביהם היותר רעים, חושבים את עצמם למעונים וכלואים חנם, ומוצאים להם נחומים ברעיון על דבר בריחה צולחת ועל הפחד והצער אשר תגרום הבריחה לבני משפחתם.

ילדים חולים כאלה אם בעלי רגש־אנכיות ורצון חזק הם, יהיו גם מקנאים גדולים ועינם רעה באחיהם ובאחיותיהם. יש ילדים שאינם יכולים בשום אופן לראות באותות האהבה אשר נראו לאחיהם ולאחיותיהם עד כי הם יכולים גם לחלות מזה. רופא הרוח המהולל אספבירול מודיע, כי היו מקרים שהקנאה הקשה הזאת הביאה את הנגועים בה עד שערי מות.

והילדים הרגשנים ביחס לאחרים רוחם מתרגש ומתעורר מאד מכל הנוגע לאחרים. הם מראים נטיה לעצבות בכלל, בוכים מרה בקראם ספורים מרגזים, שירים סנטימנטליים ומנגינות לוקחות לב. על ילד אחד בן שש שנים יסופר, כי במשך חדשים רבים כשהיה נפרד מהוריו ללכת לבית הספר, היה מנשק אותם ומחבקם פעמים רבות ובוכה הרבה, ואחרי צאתו מן הבית היה שב פעמים אחדות לראותם ולהפרד מהם עוד פעם. ובזה לא היה כל רגש מאון נגד בית הספר או איזה פחד מעונש, אלא מצבו כשהוא לעצמו, הצורך לעזב את בית הוריו הטובים וללכת אל בית אנשים זרים היה לילד הרגשני הזה כל כך מעציב ומר, כל כך מעורר חמלה, עד אשר לא יכול להתאפק מדמעות. בזאת היה אמנם העצם המעורר חמלה הוא בעצמו, אבל צערו שלו נראה ונתגלה בהשתתפות בצערם של אחרים.

והרגשנות הזאת אינה עוברת בלי פעולה לרעה גם על בריאות הגוף לעתים קרובות, התרגשות העצבים, קדחת.

ובשעה שהרגשן מן הטפוס הראשון, האנכיי, מראה על פי רוב רק את הצד הרע שבו, הנה הרגשן מן הטפוס השני מתראה תמיד בטובו; הוא מתרפק על הוריו וקרוביו, רך וענו. ואמנם מדרגה מוסרית גבוהה של אנשים גדולים צמחה לפעמים מהכשרה רגשנית כזאת. כל מי שיש לו רגש השתתפות אמתית בצערם של אחרים ויכול הוא להרגיש בנפשו את אשר ירגישו הם, כל מי שלמראה העול הנעשה לרעהו יתחמץ לבבו ויתרגש במעמקי נפשו, לאיש הזה היה לב רגש גם בילדותו.

קשה מאד וגם מזיקה היא התכונה הזאת בשעה, שעל ידי חנוך עזוב או מקולקל תבוא על ההכשרה הטבעית הזאת עוד תוספת מלאכותית. המלה עשויה ורחמים מדומים.

על שני הטפוסים האלה יוכל החנוך לפעול הרבה לטובה, להמעיט ולהקטין את חסרונות האופי האלה ולהרגיל את הילד למשול ברוחו. אין ספק שלא בעזרת גערות ועונשין, או גם בצחוק והתולים יהיה הדבר הזה, כי על ידי שני האופנים האלה יגדילו עוד את הרעה, ותחת היחס החשדני המדומה של הילד להסובבים אותו, כאלו הם דורשי רעתו ישתרש בנפש הילד יחס של איבה וחסר אמונה על יסוד נכון במציאות. או כי יפחידו את הילד והועיל לא יועילו. דרוש לגשת אל הילד במנוחה ובנחת, ומהר יכיר הילד את האהבה אליו והחפץ הטוב בטובתו. דרוש להתהלך אתו בזהירות ובצרך — ולסוף להעסיקו בדברים ממשיים אשר ימשכו את לבו ודעתו אליהם ויסירו ממנו לאט לאט את הציורים הדמיוניים הנפרזים. על ידי אמצעים כאלה תמעט הרגשנות היתרה בנפש הילד ורגשי החמלה והרחמים בהיותם בלתי נפרזים יביאו פרי טוב בגדלו והיה לאיש משתתף בצער אחרים ודואג להם ושואל להיטיב להם ולעשות אך טוב וחסד.

(עוד יבוא).

א. בן־צבי.

השקפת בתי הספר לחכי״ח (א.)

Revue des Ecoles (Nr. 1—6)

רוב קוראי „הפדגוג“ אינם יודעים בודאי, כי בה בשעה שהודיעו עורכיו, כי הם נכונים להוציא עתון פדגוגי בעברית נוסדה תוצאה כזאת, אם גם בתכנית יותר מגבלה בשפת צרפת. שם דספר העתי הפדגוגי הזה הוא Revue des Ecoles „השקפת בתי הספר“ והוא יוצא במחברות של 64 עמוד אחת לשלשה ירחים ע״י הועד המרכזי של חברת חברים כל ישראל מחודש אפריל 1901.

איך שלא נתיחס לפעולת החברה הזאת, דבר אחד הוא נעלה מעל כל ספק: אותות התעירה והחיים, שנראו בשנים האחרונות בקרב אחינו באירופה וגם בארצות הקדם, לא יכלו לעבור עליה מבלי עשות רושם על התפתחותה ולמרות כל הקירירות וההתרשלות הננו רואים בה הרבה תקינים וחדושים לטובה.

אל נא נשכח, כי החברה הזאת היחידה בעולמנו היהודי היא מעין מיניסטריום להשכלה, שיש לה, מלבד בית מדרש למורים ולמורות בפרים, יותר ממאת בתי הספר בכל ארצות הקדם ויותר משלשים אלף תלמידים, מלבד שאר מוסדות חנוך ולמוד; ואם יעלה בידינו להשפיע בדעת על חבריה, שהם סוף סוף „היהודים האחרונים“ בארצות המערב, כלומר היחידים המתענינים בשאלות היהדות, נוכל על ידה יחד עם ההשכלה ושפת צרפת שהיא עוסקת בהן להפיץ גם את השפה העברית ואת רעיוננו העברי.

ועוד זאת, לחברה יש נסיון פדגוגי של עשרות שנים, יש לה מפלגה של מורים ומורות שכמה מהם אתמחו כבר בתור מורים להועיל, הבקיאים לרגלי עבודתם בתנאי חיי אחינו בארצות הקדם.

וע״כ מצאתי לנכון לתת לפני קוראי „הפדגוג“ השקפה פחות או יותר מפורטה על תכן אחיו הצרפתי, שיפיץ אור על מצב החנוך ושפת עבר בפרט, וביחוד על מהלך הרוחות בקרב מורי החברה הרבים והשונים לארצותיהם, עפ״י שש החוברות לשנת 1901—1902 המונחות לפני.

קודם כל נשמע מה יאמרו המו״ל ע״ד תעודת התוצאה הזאת ואחר נראה אם השיגו את המטרה אשר שוו להם.

א) ההשקפה נועדה להיות לאורגן פדגוגי הנוסד על הנסיון ודרכי הלמודים שנעשו בבתי הספר של החברה כי״ח, ואם כן היא מיוחדה למורים ותלמידים בעלי הדת היהודית והלאום האוטומני, המצרי, הבולגרי, הפרסי (?!).

ב) אולם היא תביא גם ידיעות ע״ד קורות הקהלות והמנהגים השוררים בין אחינו בארצות הקדם בשביל להכין אבנים לבנין חקירת תולדות עמנו.

ג) בה יבאו וכוחים ועצות על שאלת החומר והרוח הנוגעות למורים ומצבם.

והמו״ל מוסרים מודעה, כי כל שאלה היכולה לתת מקום לחשוב, כי ערוכה היא נגד היהדות, וביחוד כל שאלה מדינית ואינטרנציונלית, כמו גם הוכוחים על שאלות הזמן, אין להם מקום בההשקפה.

לעומת זה הם נכונים לתת מקום גם למאמרים חנוכיים מאנשים שאינם מורי החברה, אם רק יהיו דברים של טעם.

עתה נראה עד כמה העלו בידם עד כה.

לכל לראש נביא את תכן המאמרים, העוסקים במצב בתי הספר ודרכי החנוך.

המאמר הראשון שאנו קוראים בהשקפה הוא מאת הה׳ יעקב בינר מזכיר החברה, ועלינו לראותו כפרוגרמה, כתכנית לכל השטה החנוכית של החברה. המורה לדעתו, צריך להיות קודם כל מחנך, וביחוד רב ערך החנוך החברותי בארצות הקדם, מקום אין חיים חברותיים עצמיים, ועליו להזדין בסבלנות ובענוה למען יעשה תושיה בקרב אחינו הנדחים האלה.

ומעשי מר נסים בכר, ראש בית הספר בירושלים, שלמרות רדיפות הקנאים ידע לסבול וללחום עד היות בית ספרו למופת—יוכיח. מורי החברה אינם צריכים לשכוח, כי בעיני החברה אין הבדל בין יהודים ליהודים, בין אשכנזים לספרדים. די לה כי יהודים ואמללים קוראים לעזרה, בשביל שתתעורר לעשות לטובתם, ורחמיה מגיעים גם על אינם יהודים שהיא מקבלת אותם בעין יפה לבתי ספרה.

תכלית עבודת החברה היא: חנוך טוב, השכלה אנושית, למוד השפות והמלאכות המחיות את בעליהן, הרמת מצב האשה העבריה השפל במזרח, ושחרורה ע״י העבודה שמלמדים אותה בבתי הספר המיוחדים לכך, ומר בינר מביא ראיות על הצלחת פעולת החברה מחיי הנערים, עבודתם, הצלחתם בשפת צרפת וגם מאהבתם את היהדות שתתעורר בלבם.

למותר להוסיף, כי עם כל הסכימנו עם התכנית הזאת המועילה פחות או יותר, עלינו להודות כי עיקר גדול חסר מן הספר: מזכיר החברה לא הטעים ביחוד כי אי אפשר לחיים חברותיים יהודים בלי אידיאל יהודי ובלי ידיעת שפת עבר.

אמנם צריך להודות כי המו״ל סבלנים הם, ומה שהחסיר זה באו אחרים ומלאו.

המורה גוארון מסלוניקי מדבר במאמרו על מהות החנוך בבתי הספר, והוא מסיים, כי החנוך מחויב להיות דוקא נוסד על המוסר והיהדות, ולא פורש מהו החנוך היהודי; ובא המורה קסוס מקושטא ומטעים עד כמה נחוצה היהדות לטובת עמנו, ביחוד בארצות הקדם.

יותר מפורט וכולל הוא מאמרו של המורה יה״ד סמך מבגדד ע״ד ה„תכניות" וה„מתודות". הוא מתחיל באמרו, כי בתי הספר של החברה מתרבים ומתפתחים והם מפיצים דעת במקומות היותר חשכים, אבל התוצאות אינן שוות בכל המקומות, והתכנית לקויה בסתירות ובחסר אחדות. דרכי החנוך בארצות הקדם קשים מאד. העניות, הגלות מנַולות וממיתות כל רגש חיים וסקרנות בילד העברי, ועל המורה קודם כל לעורר לתחיה את רגש כבוד האדם והעצמיות הנרדמה. עליו לעורר סקרנותם, תשוקתם לדעת, להחיות את רוח האדם המשכיל וגם להרגילם להתיחס בכובד ראש לכל המקרים הפרטים והכלליים שיהיה לבו ער להם.

וע״כ עבודת המורה היא ביחוד עבודה של תחיה חברותית ואנושית. ובכל פנה שהוא פונה הוא צריך לפעול כרוח מבינתו על הרגשת המוסר ודרך ארץ ואהבת האדם, הכל לפי צרכי המקום והשעה, והיטיבו את אשר עשו מורים אחדים שיסדו בקרב הנערים חברות של צדקה, של תמיכה, של רעות וכו׳. חנוך הרגשות, התפתחות טוב־הלבב והיושר, חלוץ השכל וקביעות האופי — כל אלה הם דברים נחוצים להצלחת הלמודים. והם צריכים ע״כ להקיף את כל ענפי הלמודים ביסודם, בשביל לברוא לילד, השקוע בסביבה חצי פראית ונבערת, מושג נכון מהעולם, החברה והדרכים האמתים של האדם השלם. לעמת זה אין כל צורך בחנוך אזרחי ולאומי מיוחד לכל ארץ, יען כי בארץ הקדם אין מולדת במובן האירופאי; פה המולדת והאמונה הם דבר אחד, וקהלות הדת שאינן מושלמיות אינן משתתפות כלל בגורל הלאום ותהפוכותיו בארצות המושלמים, והם כעם לבדד ישכן בכל.

לכל היותר צריך ללמד ראשי פרקים מתולדות העמים וכתיבת הארץ, לא בשביל להעיר רגש פטריוטי שיהיה מלאכותי בכל אופן, כי אם בשביל לקרב את הלבבות הרחוקים ולהרבות את היחסים בין היהודים

והגויים. מר סמך חושב על כן כי אפשר וגם נחוץ לערוך חוקה אחת ותכנית אחת לכל בתי הספר של החברה. יתר מזה הוא חושב, כי גם במקומות שיש בהם מחלקות למלאכה אפשר להנהיג תכנית כללית לעבודה אחרי שתעשיה במובן אירופאי אין בארצות הקדם, ובכל מקום דרושים בעלי מלאכה, אומני יד בלי שנויים מוחשיים.

למותר להעיר על עדותו של מורה מומחה ומשכיל, כי בארצות הקדם היהודים עם לבדד ישכון, וכי הלאם והאמונה אחד הם שם. ואולי נוסיף, גם ברוב ארצות המערב...

אולם הוא אינו מסתפק בכללים ועובר אל הפרטים שנביא אפס קציהם.

הוא דורש, כי יקבעו שנות למודים קבועות בכל בתי הספר (משש עד שמונה שנים) וכי יחלקו את תוכן הלמודים לשלשה קורסים: יסודי, בינוני ועליון, הכל לפי מצב בית הספר והמקום, אבל כל קורס יהיה שמה בכל הארצות ובתי הספר למיניהם.

הלמוד יעשה ע"פ ספר-למוד אחד הכולל כל הנחוץ לתלמידי בתי הספר.

ביחוד הוא קורא תגר על ספרי הלמוד הצרפתים שחברו בשביל תלמידי צרפת ושמכילים דעות שאין תלמידי בתי הספר לחכי״ח נזקקים להם. והוא מציע לחבר ספר למוד וקריאה כולל חדש שבו ישימו במקום ענינים וספורים שאין להם שחר, ספורים ואגדות מתולדות ישראל וחיי הקהלות; חליפות ספור של מוסר, ספור של מסע וחרוזים, ובראש כל מאמר דברי ימי הסופר בקצרה.

הוא חושב לנחוץ לחבר ספר מיוחד גם ללמוד שפת צרפת ודקדוקה ראוי לעברים, ומוסיף כי בכל אלה לא יניחו ידם גם מן היפה ומן החצוניות הצריכה למשך את לבב הילדים אל הלמודים, ולתת בלבם טוב טעם ויופי. העיקר למעט בספרי למוד ולהרבות בלמוד מפי המורה. כבר מיגעים את מוח הילד יותר מדי; וע"כ אין לתת שעורים לבית, די שיעבוד כמו עתה 7—6 שעות ביום; הלא פועל שכיר גדול עובד רק שמונה שעות!

הודות לתנאים המיוחדים שנמצאו בהם אחינו במזרח כבר מעמיסים על הילד משא של שפות שונות: צרפתית, אנגלית, אשכנזית, עברית, ערבית וטורקית וצריך להזהר מליגע אותם יותר מדי בשאר עבודות שאינן עיקר.

בנוגע לשפת עבר ביחוד מוצא מר סמך את ספר „בית הספר" לגרזובסקי ליותר מנוסה ומועיל ולדבריו „רבות פעל להקל את למודי שפת עבר על התלמידים והוא מתאים מאד לדרישותינו."

בקצרה: תכנית אחת, שטה אחת, רוח אחד, ורוח של חיים ולא ספרים מתים, מה שהבינו מורי המסיתים בארץ הקדם. ועל כלם התפתחות רגש האדם וכבודו, ואז יהיו תלמידי כי"ח באמת נאמנים לעבודת הקדמה, הזכיון והתחיה החברותית.

הארכתי קצת במאמרו של מר סמך, שרואים אנו את דבריו כמעט בכל מקום, כמו שנראה להלן.

תשובה ברורה פחות או יותר על מהות רוח ישראל נותן לנו החכם יולין וֵיל (מורה בביה"ס למורים ורב בורסילה) במאמרו על „למוד ההיסטוריה העברית." החכם הצעיר הזה מבאר בהתגלות-לב נפלאה בשביל יהודי צרפתי, כי הסטורית ישראל אינה דומה לתולדות עמים אחרים, כי עד היום לא נגמרה והיא בעצם עשיתה, וכי היא עתיקה וחדשה גם יחד. בהזכירו את הנגודים והסתירות בחיי ישראל שבארצות שונות הוא מרומם על נס את העובדה, כי בכל הארצות ובכל התנאים התמצית של ההיסתוריה היא רוח ישראל הפועל בגלוי או במצב עצור.

והיהדות עצמה מה היא? היהדות אינה כנסיה דתית, אינה גם חברה נמוסית, או אגודה פלוסופית וספרותית אבל יש בה מכל אלה גם יחד. עוד בימי המלכים ראינו, כי הנביאים שיצאו מן העם פעלו על החיים המדיניים יותר מכל, ובגולה נראה כי רוח היהדות משל על כל חיי הצבור היהודי והרוח הזה אחד הוא בכל מקום, עד שבתהפוכות שאני רואים ובשנויים המתגלים, הננו צריכים לראות רק את כשרון היהדות ללבוש צורה ולפשוט צורה מבלי אבד את תמצית רוחה ויתרונה.

הלמוד המכני של תולדות ישראל המסתפקת בשמות ובמקרים בלבד מבלי הארה פנימית ופסיכולוגית היא כגוף בלי נשמה. יען כי לתולדות ישראל יש ערך פדגוני רב, ואם הסכימו כבר ליחס לכתבי הקדש פעולה הומנית רבת-העלילה, הנה כאשר יפתחו לפני הקהל הגדול את אוצרות הים הגדול של הספרות המאוחרת בכל התקופות, נמצא בהם בצד המקרים השונים והרדיפות והיסורים חיי רוח פנימיים, שכליים ופסיכולוגיים שערכם רב מאד לאנושיות החושבת כולה, שתוכל ללמד מהם הרבה הרבה, ביחוד

תציע ספרות ישראל לקח נשגב של סבלנות נהדרה לכל המין האנושי. היא מוכיחה, כי בכל עתות הצדק והיושר הלכה היהדות בד בבד עם בני דורה המשכילים וכי, להפך, לעתות החשך והפראות, התכנסה בקרבה פנימה ותחבא באהלה ותחכה לימים טובים מאלה. זה כח החיים ליהדות, שאם ילמדו קורותיה בשים שכל ובינה, יודע ערכה וגדולתה לכל באי עולם.

ראויים דברי נגידים אלה למי שאמרם והלואי שימצאו מסלות בלב המורים.

מלמוד ההיסתוריה העברית עד למוד שפת עבר רק צעד אחד. נשמעה מה ידברו מורי החברה על תנאי למוד שפתנו שבשבילם רבו מתנגדי החברה.

הראשון המעורר את שאלת הלמודים העברים בבתי הספר לחברה הוא עוד הפעם מר סמך בבגדד. והננו שומעים מפיו דברים אשר לא יאומן כי יסופר, כי כאלה באו באורגן הרשמי של החברה.

הוא מתחיל בתלונות על העדר למוד מספיק של השפה העברית בבתי הספר, אבל היא מוסיף, כי בארצות הקדם נשכחה השפה גם מפי החרדים. העתים השתנו ואם לפנים היתה שפתנו ל ש ו ן ה ק ד ש, הנה כעת דורש העם כי ילמדו עברית בתור שפת בני ישראל וכי יאהבו את שפת עמנו, יען כי האידיאל העברי וכל הגות רוח עמנו בה, יען כי בה נשמעו דברי אמת וצדק ואהבה, יען כי לא על הלחם לבדו יהיה היהודי ויש לו צורך באידיאל. ע"כ צריכה החברה להוסיף מעשה גדול על מעשיה ולהכין מחלקה מיוחדה בסמנריון לרבנים בקושטא להכנת מורים עברים נאורים ולהשוות את זכיותיהם עם זכיות המורים צרפתית, כדי להרים כבודם על העם. תחית שפת עבר, מסים מר סמך, תחיה את הנפש העברית ואת הלבבות העברים.

על דברי האמת האלה באו להשיב המורה פסוריה מבולגריה, מקום אחר, זמירות אחרות.

הוא שואל לתומו: האם באמת צריך לבטל את למוד השפה העברית? והוא עונה, כי כחרדים כחפשים מסכימים, כי אם בתור לשון הקדש והאמונה ואם בתור מורשת אבות הרת רעיונות גדולים אין להסירה מעל הפרק. אבל הוא מוצא למותר להעמים משא הוצאות יתרות ועמל רב לתקונים לפי מצב הענינים כעת. לדעתו השפה אינה חיה, יען כי מספר המדברים והכותבים בה כמהו כאין, ואינה מתה יען כי ספרים נדפסים בה כפעם בפעם (!). העם אינו מתענין כראוי בתחית השפה, ותחיה כזאת צריכה, לדעתו, לצאת מקרב העם עצמו, ולא המלמדים אשמים אם העם עומד מרחוק. בכל אופן צריכה החברה למנות מפקחים פדגוגים מיוחדים ולהוציא ספר למוד בציורים וגם ליסד קורס גבוה להורות שפת עבר וכו', והעיקר, עד אשר יערה רוח עברי על בני ישראל למושבותם.

אחרי הפסקה ארוכה אנו מוצאים בחוברת הששית מאמר חדש ע"ד „שאלת העברית" מהמורה א. קונפינו (איספהן בפרס). הוא חושב, כי המכשלה העברית היא תחת יד הדירקטורים מנהלי בתי הספר המקילים בערך שפתנו מחוסר ידיעתם. המורים והמנהלים צריכים ללמוד בעצמם את השפה ידיעה כל שהיא, ואז יגיעו עד כדי לחבבה על התלמידים, וגם להביא סדרים ותקונים בעצמם בלקח המלמדים שישגיחו עליהם בהכרה ברורה; והעיקר, עליהם שלא להקל בכבוד מורי שפת עבר, כי אם לקרבם ולהורותם איזה דרך שילכו בו ומתוך כך לא יעמדו כצר לבתי הספר וחנוך החברה. ואת צעירי החכמים אפשר לקרב ולשפר ע"י שעורים בחנוך ובשטת למוד השפה, ואז יהיו לעוזרים רבי הערך לפעולה החנוכית של החברה בכלל, כי יוכחו אשר אך טוב לב מנהלי בתי הספר להם וללמודים העברים.

המורה ל. ב. מראה גם הוא על העזובה בלמודי שפת עבר בבתי הספר ודורש תקונים גמורים ועקריים. הוא מודה, כי אחינו בתוגרמה ד ו ר ש י ם, כי ילמדו עברית בבתי הספר.

והמו"ל בפריס עונים גם הם חלקם ועלינו להודות, כי בכבד ראש דנו הפעם על השאלה העברית. לדעתם הכנת מורים מיוחדים תדרוש הוצאות גדולות שאין החברה יכולה לעמוד בהם. אבל העיקר תלוי במנהלי בתי הספר. וזה איזה שנים מאז שמה החברה לבה להרבות את מדת הידיעות העבריות של מוריה לעתיד. וכאשר תרבה דעתם יעסקו בה ברצינות אמתית. בנוגע לתכנית הלמודים הנה היא חושבת, כי למוד התנ"ך וביחוד מקומות נבחרים ממנו וחרסטומטיה מן התלמוד והספרות המאוחרה יכולה להוליך אל המטרה הרצויה.

והאמת נתנה להאמר כי הפעם היתה החברה לא רק נאה דורשת כי אם גם נאה מקימת.

הנה תכן הצרקוליר ששלחה החברה לכל בתי הספר שלה ע"ד „הפרוגרמה העברית ולמורי הדת".

„במדה שהתפתחה והתרחבה פעולת החברה החנוכית שמו ראשי הועד את לבם להתאים פרוגרמה

כוללת לכל בתי הספר, וכעת היא חושבת כי כבר הגיעה העת לשים לב גם ללמוד העברי. הועד חושב, כי לחנם יתלו את הקולר בראשי המלמדים ה„חכמים“, כי העקר תלוי במנהל הצריך לקחת עצות במעשה, וע"כ הוא שולח תכנית כללית לכל בתי הספר שעליה יש להוסיף, אבל ממנה אין לגרוע.

בשבע שנות הלמודים צריך לעבור כמעט על כל כה"ק ולשנן היטב את חלקיהם היותר נכבדים וגם לעשות תרגילים בכתב וללמד את פרקי הדת והמוסר. בנוגע לקורות הספרות, הנה מורה ההיסתוריה העברית צריך לעסוק בה בשעורו. למוד הדקדוק צריך להיות לא עיוני, כי אם בעל פה הלכה למעשה בעת הקריאה והתרגילים.

בלשכת המכינה יבאר המורה כללי שוא, דגש, שמות, נטיות השלמים.

בלשכה א' משפטי הלשון, ונטיות החסרים.

תרגיל בכתב, תרגום.

בלשכות הנמוכות ה' וד' ילמדו את התלמידים קריאה נכונה מעל הקיר ולא מעל ספר ותרגום הברכות, התפלות, כתיבה תמה וכו'.

בלשכה ג' מקומות נבחרים מכתבי הקדש ובאור המצוות המעשיות.

בלשכה ב' מקומות נבחרים מן הנביאים (מהם בעל פה), תורת מוסר הדת, מצות בין אדם למקום ולחברו.

בלשכה א' תרגום ההפטרות, הנביאים האחרונים, הכתובים, פרשה ראשונה של פרוש רש"י ותרגילים בסגנון המפרשים.

בנוגע לבתי הספר לבנות הנה יאמרו די לקריאה העברית בלשכה ד' וג' ובלשכה ב' וא' יתרגמו את התפלות וראשי פרקי המצוות המעשיות. — אם יפלא בעיני הקוראים יפלא גם בעיני אני, מדעתי כי בארצות הנאורות דוקא מתאמצים להרים את מדרגת השכלת הנערות, האמהות והמחנכות לעתיד.

זהו המעשה שעשתה החברה עד כה, אם נשפט ע"פ הגלוי־דעת הרשמי שלה.

מצד האחר יכול אני להוסיף, כי גם בבית המדרש למורים בפריס נעשו שנויים לטובה, וע"פ התכנית שערכתי לומדים בו תלמידיו גם את ספרותנו החדשה, אבל לזה אקדיש מאמר מיוחד כיד הנסיון הטוב עלי.

אל הסעיף הראשון שיכים גם שאר שאלות החנוך והשפות.

שאלת שפת טורקית היא חמורה מאד לאחינו בתוגרמה. מצד האחד איננה השפה היחידה המושלת בארץ ובכמה מקומות לא תארך ימים רבים וגם למודה קשה מצד עצמה. מצד השני נמצאים אחינו לרגלי חסר ידיעות השפה במצב נמוך, לא לבד ביחס אל הטורקים, כי אם גם ביחס אל הארמנים והיונים הסורים שהשכילו מהם ללמד את שפת המושלים ויתקרבו על ידה לרשות.

המורה ה. ב. כותב ע"ד נחיצות למוד שפת טורקיה, לדבריו הילדים הם „עם אלם“ וכגדלם הם „עם נכרי“, והוא מסים דבריו באמרו, כי טובת יהודי תוגרמה דורשת כי יקבלו את השפה הטורקית כשפת עמם, וכי יעשו חיל רק כאשר ידברו טורקית בעזבם את בתי הספר, כמו שימהרו לדבר ספרדית וצרפתית.

זאת כנראה איננה דעת המורה ז. המוחה כנגד הטענה, כי היהודים הם עם נכרי בתוגרמה מפני שאינם מדברים כן טורקית. הממשלה חושבת אותם בין עבדיה היותר נאמנים מבלי חשוד בהם מאומה, והראיה הנפלאה כי כן הוא הדבר, כי שנאתם לתביעותיה ותנואותיה של הציוניות מוכיחה על פטריוטותם העצומה.

יש בדברים האחרונים הרבה יותר מאחת בששים שבעלילה, והסופר המסתתר שכח כנראה, כי בצרפתית, בשפה מובנת לכל, הוא כותב, ואולי פטריוטותו הצרפתית היא שגרמה לו, כי במקום שיש חשש הסגת גבול לשפת צרפת אין משניחים בשום דבר...

ורוח כזה נחה אולי גם על מאמרו של המורה משה נחון מאלגייר המדבר על הצדדים הרעים שבהתבודדות ישראל.

רק שני מאמרים הוקדשו לחנוך הגופני.

מר מורים בלוך מזהיר ביחוד שלא ליסר את התלמידים ולהכותם, והוא מדבר על לב המורים לעורר אמץ לבב ולחנך את האופי והתכונה העצמית של התלמידים.

והמורה גוארין מציע עשר הצעות לטובת החנוך הגופני:

א) צריך להשפיע על האבות כי ילבישו ויזונו את בניהם היטב, וכי בכלל יטפלו בהם יותר ולא יעזבום לנפשם.

ב) למעט בעבודת התלמידים ובטרדתם ע"י תקונים נכונים.

ג) למעט בשעורים מחוץ לבית הספר או גם לבטלם לגמרי.

ד) להיטיב את ההיגיניה והאויר בבתי הספר, להשכין בהם יותר שמחה וקורת רוח.

ה) לבלי להרבות מספר התלמידים בלשכה (לכל היותר עד 30—35 בלשכה).

ו) ללמד למודים ידועים מחוץ לבית הספר בגן וגם בעיר ובשדה ע"פ מראה עינים.

ז) להקדיש יותר זמן לחלוץ עצמות.

ח) לעורר את התלמידים ליסד חברות של ספורט וחלוץ עצמות וגם לקבע פרסים לתכלית זו.

ט) לעשות ריוח בין ימות הלמוד ולטיל עם הילדים בשדה, ששם ירוצו ישוקו וגם יתהוללו ויתעננו.

י) לקבוע בבתי הספר עצמם בתי־אומנות קטנים.

הננו מוצאים בהשקפה הצרפתית עוד הצעות שונות, כמו ע"ד חליפת מכתבים בין תלמידי ארץ וארץ, הנסיון הזה, שנעשה בין תלמידי בה"ס במרוקו, טונים ובולגריה, הביא תוצאות טובות מאד.

וביחוד מצאנו עצות והצעות ע"ד המורים בבית הספר העליון בפריס, ע"ד קצבה למורים הזקנים ולמשפחותיהם (יש קופה מיוחדה לדבר), על תקנת המורות, על שעורים לגדולים בארצות הקדם. הנסיונות הראו כי שעורי ערב, שעורי שבת וכו' יהיו לברכה בארצות הקדם למי שהיו תלמידי בתי הספר, כמו כן גם לקהל הגדול אם יביאו בהם סדרים נאותים.

זהו בכללו תכן המאמרים החנוכים הנמצאים בשש החוברות שלפנינו.

כמו שיראו הקוראים עולם חדש נפתח לפנינו ע"י חליפת הדעות וההשקפות של המורים העברים בארצות הקדם. צריך להודות כי המו"ל התנהגו בסבלנות למדי. ואם ראינו כפעם בפעם דברים קשים לאזן הקורא העברי, נשמעו גם הרבה דברי אמת ביחס ללמודים העברים ולרוח העברי, וביחוד לאותות הזמן שלא ינכרו גם בעולם הרחוק מתנועתנו הזה.

אולם חפצנו לדעת ע"פ ידיעות ברורות ממצב החנוך העברי בכל ארץ וארץ עוד לא נמלא, ומלבד איזה הערות על מספר התלמידים בטונים וכו' כר נפתח למורים להודיע לא רק את חפצם ודעותיהם, כי אם גם את מעשי ידם להתפאר בפועל.

לעמת זה מצינו בחוברות האלה המון ידיעות, הגדות וזכרונות העבר ע"ד חיי אחינו בארצות הקדם והם תופשים את המקום היותר גדול בהשקפה הפדגוגית הזאת — ותחת זה מעטו המאמרים שהיו צריכים לבא בסעיף השלישי ע"ד תנאי המורים החומריים והרוחניים.

את מאמרנו הבא נקדיש לחלקה האתנוגרפי והקורותי של ההשקפה.

פריס.

ד"ר נחום סלושץ.

הקריאה העברית.

(המשך).

ג.
אָפְנֵי הַלִּמּוּד.

בחירת הספר לקריאה. אם אמנם יש ספקות בחיים, שעליהם יצדק הכלל הישן: פוק חזי מאי עמא דבר, אם גם בספרות תצדק באיזו מדה אותה הדעת המחלטת, כי חוש העם יודע להבחין בין ספר טוב לאינו טוב — הנה בנוגע לבחירת ספרי החנוך אצלנו, כלל זה לא נהג בודאי, מימי התגלות ספרי הקריאה והמתודות, אמנם, לבחור מישרים אפשר גם לאדם פשוט — אך לא למי שטעמו פגום או מקולקל. ספרי־הקריאה־לילדים הראשונים, שנתגלו אצלנו, לא נקראו אל המציאות בגלל אשר הרגישו מלמדי התינוקות את נחיצותם. אין אנחנו דנים בזה על המחברים. כונתם בלי ספק היתה לטובה ואולי היו גם מטרות ותכנית ערוכות ומסוימות לנגד עיניהם, אבל המון המורים והמלמדים,

שהתנפלו על הבריאות החדשות האלה, לא הספקת הצורך הרוחני, אלא ההתהדרות החיצונית היתה על פי הרוב מגמתם. אלו היתה להם איזו תביעה פדגוגית, ולא היו מוצאים קורת רוח בסדר׳ למודם הישן, שעל פיו למדו את התנ״ך בכל המגרעות המסורות לנו מדור דור, כי אז הלא, למצער, בלמדם את ספר הקריאה, היו אוחזים בסדר למוד מתוקן, המתאים אל אותו שנהוג בעמים אחרים. אבל הם לא עשו כן, אלא באו והוסיפו עוד כעין תנ״ך חדש, להבדיל, על התנ״ך הקדוש לנו מימי עולם. גם בזה תרגום מלה במלה ובלי דעת לפעמים קרובות את הכונה, ואצ״ל שלא הוציאו מהמאמרים הנמצאים בספר הקריאה את כל מה שאפשר וראוי להוציא מהם, למען עשותו לקנינם על ידי תרגילים בע״פ ובכתב. היו רבים, אשר יחד עם החזיקם במודה חדשה זו של ספרי הקריאה, לא ידעו עצה אחרת איך ללמד את תלמידיהם לכתב עברית, אלא על ידי תרגומים מספורי שמ״ר הז׳רגוניים. תמיהה גדולה היא, מדוע, בהמצא אנשי מדע, אשר בודאי על פי נסיונותיהם הכירו צורך ילדי עמם בשעתם לכתב ספרי קריאה, לא שמו לבם, כי יחד עם כל תקוניהם הטובים עוד עמוד יעמד הנגע בעיניו אם לא יתקנו את אופן ההוראה בעצמו? אלו תקן מתחלה דרך הלמוד והשתנה על ידי זה לטוב טעמם של המורים והמלמדים, אז היתה אפשרית גם אצלנו אותה הבחירה הנהוגה אצל מורי עם ועם. אשר מאד ידקדקו בבחרם ספרי קריאה לתלמידיהם, בדעתם, כי אלה הספרים צריכים להספיק את כל הצרכים הפדגוגים, בכונם אל התכלית, שהשיגו להם המורים. בחירה זאת היא באמת עבודה הדורשת הכנה ושים לב. על המורה להתודע אל הרבה מספרי הקריאה למען יבחר את הטוב שבהם, הספר, אשר עליו נפל הגורל, לא לבד שצריך המורה לסקרו ולקראו את כלו מתחלתו ועד סופו, למען יקנה לו ממנו מושג שלם, אבל גם נחוץ הוא שילמדנו כלו, הלא זאת, שיחקור היטב גם את שטתו למען ידע את תכן כל מאמר ומאמר שבו. אחר לא נעדר. אם נתחבר ספר הקריאה באופן שטתי מדוקדק כל כך, עד כי הדלוג על אחד המאמרים יפריע את המשטר הכללי במערכת החומר הלמודי וימנע בזה מלכת הלאה, אז על המורה לנהל את שעורי הקריאה המבוארת מבלי נטות אף שעל מתורת הספר אשר בחר ומתכליתו; ואם לא יעשה כן, אז יש לחשוש, כי לא ישיג אותן התכליות, שאליהן כיון מחבר הכריסטומטיה לבית הספר. ואולם אם לא תוכר במערכת המאמרים שטה מוחזקת בכל תוקף ולא תכנית פדגוגית מסוימת ומוגדרת היטב, אז הרשות ביד המורה, בשימו לב אל תנאי הוראתו, אל מדת התפתחותם של המתלמדים ואל עצם תכונתם של המאמרים, לקצר אחדים מהם, או לדלוג לגמרה עליהם, ולעומת זה, להשלים את האחרים בידיעות משאר מקורים (יערך נא למשל, ביס״ע ח״א ולפי הטף ס׳ התלמיד ב׳ — לעומת ביס״ע חלק ג׳ ובמקצת גם ב׳. שני הראשונים תכניתם מוצקה ואי אפשר לזוז ממנה). בחבר המורה באופן כזה קורס שלם של הקריאה המבוארת, בשימו לב אל החומר שתחת ידו, אל מדת הזמן הנועד ללמוד אותו הענין ואל מכשירי שיחות העצמים במקום שירגש לנהל שיחות כאלה (כאמור להלן) — עליו עוד לעבוד הרבה על כל מאמר ביחוד, לערוך את כל התרגילים והעבודות לפי תכנית ידועה, וגם לחשב כל אחת משאלותיו. אלה הם דברים הנחוצים מאד לכל מורה וביותר למעוטי הנסיון.

הדרכים הכללים לקריאה המבוארת.

כל מאמר, ולו גם יהי מצער בכמותו מאד, לא ימלט מהיות מורכב מחלקים אחדים, המשועבדים במערכתם אל התכנית הכללית. לתפוס או להשיג את רעיון המאמר, לקנות את המאמר בשלמותו, בלי התודע מתחלה אל חלקיו לא יתכן, כמו שלא יתכן לבנות בית מבלי דעת מתחלה את כל החלקים והחמרים אשר מהם יבנה. יוצא מזה, כי בטרם שיובן היטב תוכן המאמר כלו, נחוץ שיתבאר מתחלה כל אחד מחלקיו, כל אחד מפסוקיו וגם כל מלה ומלה שמהם הורכב; ואחרי כן יקשרו כל אלה החלקים לחטיבה שלמה ומסודרת.

ואולם לפני גשת אל קריאת אחד המאמרים, אל באור זו או זו מהמלות, או אל אופן הדבור כלו, דרוש לדעת איזו מלות ואפני דבור יבינו התלמידים ועד כמה יבינום, או איזו מהם אינם ידועים להם כלל. לתכלית זאת על המורה לשאול ולחקור את פי הילדים לבא עמהם בשאלות ותשובות. לאופן־הלמוד הזה יש גם מעלות אחרות, שהכל מודים בהן; הודות לו תחזק בקרב הילדים ההקשבה לדברי המורה, לתשובות התלמידים ובכלל לכל מה

שנעשה בביה"ס, אף יתפתח ההרגל לענות על הכל ברור ומפורש.

פרשת התרגילים הנכנסים בלקחי הקריאה המבוארת. לקח הקריאה המבוארת מורכב מאלה החלקים העקריים: א) משיחות המורה לתלמידיו על אודות מאמר ידוע, אם ידרש כזאת. ב) מקריאת אותו המאמר. ג) מספור על פה את תכנו. ד) ומעבודה בכתב או על פה הנתונה לילדים, שיעשוה בעצמם. מלבד אלה יש גם תרגילים ממדרגה שניה ארעיים, אשר שמושם מותנה מתוכן המאמר ומדת כמותו, מהתפתחות הילדים והכנתם המוקדמת, ומצד אחר — מידיעות המורה ונסיונותיו וממכשירי הלמודים המצויים בידו. לרוחתנו היתרה נחלק את שעורי הקריאה המבוארת, לפי תכונת המאמרים הנמצאים, כרגיל, בכריסטומטיות של ביה"ס, ונחל מהקריאה המבוארת של **מאמרי הענין**.

קריאת המאמר לחלקיו. אחרי השיחה המוקדמת (ראה להלן) יצוה המורה את הילדים לבקש ולמצא בספריהם את המאמר, שבא תורו להקרא, בעזרת התמונות הנמצאות בספר או בעזרת סמן אחר, כי ציוני המספר עוד טרם ידעו. מאמר בלתי גדול יקרא כלו בפעם אחת בלי כל הפסקה, ביחוד, בזמן שהילדים כבר התרגלו, יבינו כל המלים ובטויי המאמר ויוכלו לאצור אל תוך זכרונם את כל תכנו. אך אם לא כן הוא, אז נחוץ לקראו לחלקיו עם ההפסקות והבאורים הראוים; וכלל גדול הוא לבכר בתרגילים האלה תמיד את התלמידים הנחשלים, למען הגיעם על ידי זה אל שווי־המדה הכללי של כל קבוצת המתלמדים. בעת קרוא אחד התלמידים ישמרו הנשארים אחריו עפ"י הספר, ואם ישגה, אז יעמידוהו בקול דממה, או בתנופת יד, בהודיעם כי נקרא „לא כך" „לא נכון" (ראה למעלה). הקורא יתקן שגיאתו ויוסיף לקרא עד אשר יפסיקוהו שנית מורהו או חבריו. ההפסקות לבאורים ולשאלות אפשר לעשות באותם המקומות, שהרעיון אפשר להחשב כנשלם לגמרה, והמקום הנקרא הוא חלק מיוחד ועומד בפני עצמו במאמר. בהפסקה ישתמש המורה לבאר לילדים את המלים והניבים הבלתי מובנים, אם יפָּגשו כאלה, גם לבירור־ההגיון ולבירור החומר מכל מה שנקרא, כמו שיבואר לפנינו:

בבירור ההגיוני יש להשתמש ביחוד בהשעורים הראשונים של הקריאה המבוארת. בעת אשר נחוץ למורה להוכח, אם יבינו הילדים היטב את המקום הנקרא או הפסוק הנבדל. גם מועיל הוא במה שילמד את הילדים לענות על השאלות, הערוכות אליהם בפנים שונים, דוקא בתשובות שלמות. — הבירור ההגיוני של מדרגת הלמוד הנוכחית יוגבל ע"י באור יחוסים שונים בין המלות, אבל בשום אופן לא על ידי כנוי חלקי המשפט בשמותיהם, מה ששייך לשנת הלמוד השלישית, בעת אשר התודעו כבר הילדים עם ראשית כללי הדקדוק. יש מערערים על נחיצות דרך זו, באמרם, כי בגלל ההפסקות התכופות באמצע הקריאה, כאלו תחלש שימת־לב הילדים, ומשום זה ינתק להם חוט הספור, כלומר, הקשר בין החלקים הנבדלים של המאמר. ערעור זה היה צודק אלו הסתפקה הקריאה המבוארת רק בקריאת החלקים הנבדלים של המאמר ובבירורם ההגיוני לבד. ואולם לא כן הדבר. כי תיכף אחרי קריאת המאמר לחלקיו, שאז יעשה המורה את הבאורים הראוים ויכלכל את הבירור ההגיוני של כל פסוק ופסוק, תבא, כרגיל, קריאת כל המאמר בשלמותו, ואז לא תהיה עוד באמצע כל הפסקה וגם יבאו תרגילים אחרים, המועילים לזכור את הסדר שעל פיו תלך עריכת המאמר.

הערה. כאמור, הבירור ההגיוני של כל משפט ומשפט לבדו נחוץ הוא רק בשנה הראשונה, אך בשנים המאוחרות תבא תחתיו הקטיחיזציה הנזכרה למטה, שגם היא אחד ממיני הבירור ההגיוני, ואולם אז יבא תור הבירור החמרי (המלותי והכוני) שבסמוך לכל פרטיו ושמושיו, שאליו צריכים בכל קריאת השירים, המשלים והקטעים של יצירות פיוטיות בפרוזה.

הבירור החמרי או הכּוּני (הפשט) הוא שיחה קצרה של המורה עם תלמידיו על אודות אחת מהמלות הנפגשות בקריאה. תכלית שיחה ממין זה היא לבאר לקוראים את הכונה האמתית של מלה כזאת. הכלל העקרי, שבו יחזיק המורה בנדון זה, הוא — לבאר רק את אלה המלות הדרושות באור. עם זה יש אשר יגיד המורה לילדים, לרגלי אחת המלים המבוארות, איזו ידיעה חדשה, הנוגעת לאותו העצם של השיחה, או יעורר בזכרונם את ידיעותיהם על דבר העצמים בעלי מין אחד עם זה שעליו ידובר במאמר, או כי יכנים בשטה את הידיעות ממערכת העצמים וסוג החזיונות שכבר נקנו לילדים. — בין בירור ההגיון ובירור החומר יש הבדל גדול: ראשית, כי

בבירור ההגיוני מספר השאלות מותנה ממספר חלקי המשפט הנראים לעין, אך בבירור החומר אין מספר השאלות מוגבל, כי תלוי בראות עיני המורה; ושנית, כי עצם התכלית, שבשבילה תוצענה השאלות בבירור החמרי, אין לה כל יחס אל אותה שתבוקש בבירור ההגיוני; באופן הראשון ישים המורה לבו לבאר את הכונה האמתית של המלים ומשום כך אין צורך להציע שאלות על כל מעלה ומעלה; ובאופן השני ישים לו לקו לבאר למתלמדים את יחס המלות בהרעיון כלו או בפסוק, ועל כן יש להציע שאלות על כל אחד מחלקי המשפט מאין אפשרות לשים פדות ביניהם.

למען באר מה הוא הבירור החמרי, נקח, למשל, אחד ממאמרי הענין מן „בית הספר" של גרזובסקי וציפרין חלק ה מ א ל ף.

„הבית הוא מחסה ומעון לאדם מקור ומחרב ומהרוחות הרעות היכולים להזיק לבריאותו.

„דרך הפתח יבאו אל הבית, ודרך החלון יבא האור בחדריו פנימה. הבתים יבנו לפעמים תחתיים שניים ושלישים עליה וגג.

„רצפת הבית תעשה מקרשים מלבנים, או מאבנים חלקות והתקרה מקורות עצים וקרשים על גביהן, והגג מרעפים או מפחי ברזל. מתחת לבית יעשו מרתף".

בירור חמרי או מלותי דרוש למלים האלה: מחסה, מעון, קור, חורב, הזיק, בריאות, פתח, אור, פנימה, תחתיים, שניים, שלישים, עליה, גג, רצפה קרשים, לבנים, רעפים, פחי ברזל, מרתף.

ואולם על המורה לשים לב איזו מלות כבר ידועות הן לתלמידיו משעוריו הקודמים ולא יבלה לחנם עליהן זמן; ורק במקום, אשר, מלבד הוראת המלה, יש גם ענין חדש או ידיעה חדשה לתת לילדים, שם צריך המורה להרחיב דבריו מעט. למשל, נניח, כי הילדים כבר יודעים מה הם קור וחורב, הנה עוד אפשר וראוי לשלם מתי יגבר הקור ומתי יגבר החורב, ובמה יכולים הם והרוחות הרעות להזיק לאדם. יזכיר להם מקרה הצטננות אחד מחבריהם. במלת א ו ר ישאלם, אם יודעים הם על דבר מיני האור (אור שמש, ירח, נר). על דבר מעשה הקרשים, הלבנים והרעפים אין להרחיב הדבור במקום זה, יען כי הדברים האלה מבוארים בגוף ספר המאלף בפרקים התכופים אחר זה.

בבית ספר עברי ח"א וכמו כן בס' מקרא לפי הטף ח"ב באות תמיד בראש מאמרי הענין המלים החדשות באותיות גדולות. אלה המלים החדשות הן הצריכות בכל פעם לתוספת באור ולבחינה מאת המורה, שיבחן עד כמה יבינו אותן התלמידים. ואולם באורי המלים לא יבאו בתחלה לפני הקריאה, אלא באמצעה, במקומות ההפסקה, והרוצה לעמור על טיב הבאורים האלה ולהבין איך להשתמש בהם, יקרא בשים לב בס' לפי הטף ס' המורה. את שיחות המורה עם תלמידיו, הצריכות להיות מוקדמות לפני מאמרי הענין, ואז ישכיל איך לכלכל את הבירורים הנזכרים.

בשיחות ה' וכ"ד לפי הטף הוברר למדי ענין הלחם לכל תכונותיו ומראותיו ומיניו השונים. אחרי הקנות הידיעה הזאת לילדים, אפשר לקוות מהם, כי בהגיעם בספר קריאתם מקרא לפי הטף אל מאמר 45 ה ל ח ם, לא יקשה מהם לבאר עפ"י שאלות המורה, את אותן המלים החדשות הנדפסות באותיות גדולות בראש המאמר: גרגיר חטה, עשב, שבלת וכ', חטים, קמח, סלת, סבים וכ' בצק ענה מצה. התלמידים, אמנם, כבר למדו את המלים האלה, מכל מקום על המורה לנסותם עד כמה יזכרו אותן; אף אלו גם היה המאמר מקוצר מעט, אפשר היה לתלמידים בעצמם, אחרי השיחות שקדמו מס' המורה, לספר על דבר זריעת החטה וצמיחתה ועבורת האכרים, שכבר נודעו להם מהשיחה כ"ג ועל דבר כל העבודות במעשה הלחם (משיחה כ"ד). אפשר היה לדרוש מהם שיספרו גם ע"ד מיני הלחם ותמונותיו השונות, והמורה יכול היה באותה שעה להרחיב עוד יותר מושגיהם בנדון זה, בתתו להם באור קצר על אודות ההזנה וההתעכלות הנוחה של כל אחד ממיני הלחם (מובן, בלי הכנס בפרטיות יתרה, למשל, בבאור הסבות, מדוע קשה לחם כוסמת לעכול יותר מלחם שיפון, אך יסתפק במה שיראה על ההזנה היחוסית וההתעכלות של כל אחד ממיני הלחם האמורים). בהעיר המורה את אוזן תלמידיו על הנאמר במאמר 45 הקודם „וירד הגשם ורותה האדמה", יוסיף להזכירם את אשר בודאי כבר למדם, כי מלבד הגשם נחוצים לצמח גם אור וחום, והבינם לדעת מה היתה אחרית הצמח, לולא היה במדה מספקת, או לו חסר לגמרי אחד משלשת התנאים האלה, הנחוצים מאד לחיי כל צמח.

רק בחוגים צרים כאלה אפשר שיסוב הבירור החמרי במאמרים כעין אותו הכתוב למעלה, בהרחיבנו את הגבולות האלה אז נתרחק מהכונה היסודית של המאמר. בכל בירור מלותי יש לשים לחוק לבלתי **זנוח את הרעיון העקרי או את תכלית המאמר הנקרא**, ולבלתי התרחק מהיסוד העקרי ולנהל את השיחה רק על אודות העצמים והחזיונות, המשמשים בכל אופן שיהי להתפתחותו של הרעיון העקרי או של עצם המאמר. מורה מעט הנסיון או אשר אין מעצור לרוחו, בדברו עם תלמידיו על אודות פחי הברזל, יבינם מתחלה כי ברזל הוא מתכת וספר להם על מיני המתכות ומאין יוקחו. מהמתכות יבא לדבר על המחפורות ומהמחפורות על השכבות הגיאולגויות של הארץ, ומשם אל הלבה האצורה בבטן האדמה, ואל הרי הפרצים העושים שמות בעולם ואל הזועות והרעשים, וזכר את הרעש שהיה בימי עוזיה ואשר היה זה לא כבר בירושלם. והזכיר ע"ד ההרם במרטיניקה והאסונות הגדולים, ודבר על וזוביוס ששמד בלבת אשו את פומפיום והירקולנום; ובהגיעו למקום זה, יספר על דבר המטמונים שהוציאו מחרבותיהם בשנים האחרונות, ומהן יבא אל חפירות הארצות של העמים הקדמונים ושל ארץ ישראל, וכה ילך הדבר וימשך לבלי סוף, כי הסתעף תסתעפנה לפניו ידיעות חבילות חבילות וכל אחת תתפרץ לצאת לפני רעותה, והוא בראותו, כי אזני תלמידיו שומות כאפרכסות, יוסף להעניקם מטובו, עד אשר ישכח את תוכן המאמר שהוא עומד בו עם הקריאה המבוארת גם יחד. או בדבר מורה כזה על ההבדל במדרגות ההתעכלות במיני הלחם השונים, כאמור למעלה, לא ימנע מעבור אל מיני המזונות האחרים, אל הבשר, הביצים, הקטניות החלב וכדומה — יבחנם ויוציא משפט על יחוסם זה לזה בנוגע להזנתם והתעכלותם; מהענינים האלה לא יתעצל לעבור אל צרכי המזון של גופנו; אך פה יראה, כי עוד טרם ידעו הילדים מה תבנית האצטומכה, ונקרב להסביר להם את מבנה הצנורות מעבירי המזון והבינם לדעת מהו מעשה העכול, ומשם הלא הנקל הוא המעבר אל חוקי הנשימה ותקופות הדם. ובדברו על אודות הנשימה, הלא אי אפשר לו לבלתי נגוע בהרכבת האויר, בתכונות החמצן והאזוט ובחומצת הפחמן הנפלטת מהריאה, ואז בודאי ליתר עדות לשומעים הקטנים על דבר פעולתו הרעה של האד הזה, יעיד לו את מאורת הכלבים אשר בקרבת ניאפול; אך גם פה אי אפשר לעבור בשתיקה על הבחינות האכזריות שיעשו במערה הזאת עם בעלי החיים האומללים ועל אודות אותו חוקר הטבע המפורסם, שעשה בחינה זו על גופו וכמעט הקריב לשחת נפשו למען החכמה, ועוד ועוד עד אין קץ! השיחה תוסיף ללכת הלאה עד אשר לא ידע עוד המורה על אודות מה דבר מתחלה, אף לא ידע איך לשוב על עקבו. בין כה וכה הזמן עבר על הספורים המענינים האלה וקריאת המאמר עוד לא נשלמה כי נפסקה תיכף בתחלתה. ככל אשר יקטן מעצור רוחו של המורה עד שלא יוכל להתאפק מגלות רוחב ידיעותיו, שהם רק לפגם לתכליתו העקרית של המאמר, כן יגדל החשש שיש לחשוש שמא ירחק מיסוד המאמר ומרעיונו העקרי. ולא נפלא הדבר: הילדים כל כך משתוקקים לשמוע, עיניהם כל כך מתנוצצות מתשוקה זכה של דעת, עד כי המורה מבלי התבונן המשך ימשך בדברו, ודבר בלי הרף וגלה להם ידיעה אחר ידיעה... אך עם כל זה יראה, לתמהוננו, כי התשוקה הזאת אין לה גבול וכי קצר כחו להספיקה. ביותר יש להזהיר על זאת את בעלי השטה הטבעית. אנחנו אשר הדבור העברי בעצמו חדוש הוא לנו וחביב לא פחות מענין מדעי, לנו יש בודאי לחשוש מהנרירה הזאת ולהזהיר את מורי עברית בעברית, שלא יצאו מגדר זה, למען לא יפריעו את סדר הקריאה המבוארת, ולא ישאר בידי התלמידים ככלות שעת הקריאה מאמר בלתי קרוא וראש סחרחר מהמון־להג.

קריאת המאמר בשלמותו. אחרי הקרא המאמר לחלקיו עם ההסברות וההשלמות הראויות, עם הבירור ההגיוני של המשפט והבירור החמרי של המלות, יצוה המורה את אחד מתלמידיו—כרגיל, את המובחר — לקרא **את המאמר הזה בשלמותו** בלי כל הפסקות, או יקראהו הוא בעצמי, והילדים באותה שעה יקראוהו גם הם אחריו בפני עצמם מתוך ספריהם. באופן הראשון יתאמצו התלמידים לתפוס את תוכן המאמר כלו; אך באופן השני, מלבד זה, ישמעו קריאה מהירה למדי מפי המורה, אשר יחד עם זה תשמש להם לדוגמה של הטעמה ונכונות. ואולם התכלית העקרית בשני האופנים האלה, היא שיוכלו הילדים, אחרי קראם את כל המאמר כאחת, להתבונן אל סדר עריכת הרעיונות, אשר בו יחזיקו אחרי כן בספרם על פה את תוכן זה המאמר. אם

המאמר הנקרא איננו גדול לפי מדתו ואיננו מסובך לפי תכנו—למשל, כעין המאמר המובא זה לא כבר בזה — אז יוכלו הילדים, אחרי התרגילים האמורים למעלה, להגיד את תכנו בלי כל עמל, לפעמים גם בהתמכם בלשונו של גוף הספר, ובמסרם אותו כמעט מלה במלה. אבל אם המאמר כל כך גדול, עד כי למרות הבירור ההגיוני והחמרי של החלקים הנבדלים, למרות באורי כל המקומות הסתומים וקריאת כל המאמר לבסוף, עודנה קשה הגדתו לילדים בספור שלם ומסודר, אז על המורה לאחוז באמצעי של הקטיחיזציה, לאמר, בשאלות והתשובות של כלל המאמר ולעבד את המאמר כלו על פי חלקיו.

הקטיחיזציה היא שיספרו הילדים, בעזרת שאלות המורה, את תוכן כל המאמר על פי חלקיו הנבדלים. שאלות המורה תמלאנה פה משמרת דרכיות *) (נסי הדרכים), אשר על פיהם יכירו הקוראים בתוך רוב החומר שקראו ויתפסו את הקשר הסבתי (ההגיוני) בין חלקי המאמר הנבדלים. נקח נא למשל לשאלות ולתשובות של כלל המאמר, את מערכת השאלות הבאה, אשר יוכל המורה להציען אחרי קריאת המאמר „תולדות כתנת אחת", ביס״ע (א).

1. „מי עשה את הכתנת, אשר על בשרכם? הרק במעשה הכתנת עסקו אנשים רבים? במה עוד? מי ומי עובר? (כל איש) למען מי? (למען רעהו) מי הם בעלי המלאכה העובדים? (למשל...).

2. „ממה עשויה הכתנת? איפה תצמח הכתנה? מי ומי יאספנה? איך יביאֻה עד אירופה? (על דבשת גמלים, על אניות) ומשם איך יובילוה? אנה יביאוה?

3. „למה יביאו את הכתנה אל בית המטוה? במה יטוו את החוטים ויארגום שם לבד? (במכונות).

4. „איך תשיג אמכם את הבד? מה תעשה בו? למה תגזרהו? במה תתפור את הכתנת? מי עשה את מכונת התפירה?

„עתה ספרו את כל היגיעות אשר יגעו אנשים רבים על כתנתכם הפשוטה".

להקל יותר על התלמידים טוב לצוות אותם שיספרו מתחלה את המאמר לחלקיו, ובזה עליהם להגביל על אודות מה ירובר ביחוד בכל אחר מחלקי המאמר — ואחר כך את כלו בשלמותו. באופן זה יאמרו, כי בחלק ראשון ידובר על עבודות האנשים איש למען רעהו; בשני על דבר מוצא הכתנה והבאתה אל בית המטוה; בשלישי, איך תעשה הכתנה לבד; וברביעי, איך תתפר הכתנת מהבד.

בהשאלות והתשובות יש להשגיח על הכללים האלה: א) לכל שאלה המוצעה לפני התלמידים צריכה שתהיה תכלית ברורה ומסוימת. ב) נחוץ שתמשך השאלה בסדור הגיוני מתשובתו של התלמיד על השאלה הקודמת, אם רק היתה התשובה נכונה. ג) על השאלות המוצעות יש לדרוש מהילדים שיענו, כפי האפשרות, מדעת עצמם. ד) השאלות בנדון זה (ר"ל בשאלות ותשובות של כלל המאמר), צריכות להיות מונחות עפ"י תכנית ידועה, אשר תוכל לפעמים לנטות מאותה של הספר. ה) כל שאלה תערך אל כל תלמידי בית הספר, אך ענה יענה עליה רק התלמיד שנקרא בשם, באופן שמתחלה יציע המורה את השאלה ואחרי כן יקרא בשמו את התלמיד, אשר מפיו יחפץ לשמוע את המענה; הנשארים יקשיבו לתשובתו ואם לא ייטיב לענות נכונה והודיעו על זאת בתנופת ידם. ו) מהמתלמדים נחוץ לדרוש, כפי היכלת, שלמות; שלמה מלאה. תקרא זאת התשובה, אשר בתוכה תכלל גם השאלה המוצעת, ונמצא, אם כן, שכל תשובה שלמה תתן משפט שלם ונכון. למשל אם ישאלו: „איפה ישב המלך?" אפשר לענות כך: „המלך ישב בירושלם", או פשוט: „בירושלם". באופן הראשון תהיה התשובה שלמה ובשני חסרה. ממילא מיבן כי לדרוש דוקא תשובות שלמות ראוי רק במקום שאפשר, במקום שנחוץ ובמקום שהתשובות השלמות לא ימשיכו יותר מדאי בלי צורך את השיחה או הספור. תשובות שלמות מועילות ביחוד לילדים מתחילים בראשית למודם, אשר, כנודע, דבורם יצטיין אז בחס־ון ובלא־דיוק. מעניות סכום מליהם ומהרגלם לדבר ברמזים, יסתפקו לפעמים במלה אחת או בשתים לבטא על ידן רעיון מסובך מאד (ראה למעלה פ"ב). כאן התשובות המלאות, לא לבד שמועילות, אבל גם נחוצות, יען כי יש להן השפעה מבורכת ודאית על התפתחות כשרון דבורם של המלמדים. אבל כיצד יסביר להם את ההבדל שבין תשובה שלמה לתשובה חסרה? זה אפשר לבאר להם במשל ולהבינם, שכל תשובה חסרה אי אפשר שתהיה מובנת לאיש שלא שמע את השאלה אשר עליה באה התשובה הזאת; בעוד אשר תשובה שלמה, היא ברורה ומובנת לכל אחד גם מבלי השאלה שקדמה לה. ז) התשובות החסרות,

*) יומא פ״ו ח׳.

המבוטאות שלא כנכון, או גם הבלתי צודקות לפי עצמותן תתקנה על ידי מי שאמרן, או על ידי חבריו. ראשית כל יתן המורה סֶפֶק ביד אותו התלמיד בעל אותה התשובה הבלתי נכונה לתקן אותה, ואם למרות כל השאלות המנהלות של המורה, התשובה נשארת בלתי מתוקנת, — יתקנו אותה התלמידים האחרים עפ״י מצות המורה. אך אם מכל תלמידי אותה הלשכה נבצרה לענות כראוי על השאלה המוצעת — מה שיהיה כרגיל באשמת המורה, אשר לא השכיל לערוך או לבחור את השאלה — אז על המורה להשתדל להשיג מענה על ידי שאלות הנקראות מנהלות, או לתקן את השאלה הערוכה בתחלה, בשנותו את צורת עריכתה, למען תעשה יותר מובנת לתלמידים. לשאלות מנהלות יש לחשוב כאלה שעוזרות לתלמיד לענות מדעת עצמו על השאלה המוצעה מקודם, או לפתור את הענין הנתן לו. ואולם חלילה לערבב את השאלות המנהלות בשאלות מגלות, אשר לא לבד שלא תועלנה לעבודתו העצמית של שכל הילדים, אבל גם בצור תבצרנה את ראשית מסותיהם אליה. ההבדל בין שאלה מנהלת ובין שאלה מגלה אפשר להסביר במשל זה: בשאלות ותשובות של מאמר „הבית" בהמאלף, המובא למעלה, על מלת אור, אחרי ענות התלמיד על השאלה: מה יאיר? יוכל המורה לשאל: המלבד השמש אין עוד אור אחר? או למען קצר יוכל המורה לשאל פשוט: האם הירח לא יאיר, האם הפנס והנר לא יאירו? השאלה הראשונה היא מנהלת והשניה מגלה. על השאלה הראשונה צריכים הילדים לחשוב ולזכור דבר מה ועל השניה אין להם לזכור מאומה, כי התשובה נכללת בתוך עצם השאלה, שערך המורה לתלמידים מבלי חשב היטב. ח) מלבד השאלות המנהלות, יש להבדיל בין השאלות להסברת הפרטים, ובין אלה הנקראות שאלות מכלילות. תכלית הראשונות להביא את המתלמדים לידי הרצאת כל פרטי העצם שעל אודותיו ידובר בספור; השניות תובאנה בקטיחיזציה, למען הרגיל את הילדים להכליל את כל הפרטים להביאם לידי מסקנה קצרה ידועה, לידי פורמולה קבועה. בנדון זה אפשר ללכת בשני דרכים: בדרך הסינתיזה (התאחדות מחדש החלקים שנפרדו), כלומר להחל מהחלקים, ולעלות מהם מעט מעט אל מוצאי הדבר והמסקנות הכוללים: באופן זה נמצא שעלינו לערוך מראש את שאלות ההסברה של הפרטים ואחרי כן להציע את השאלות המכלילות; או שנעשה להפך, כי נבחר לנו את דרך האנליזה והצענו מראש שאלה מכללת אשר אחריה תלכנה השאלות, המפרשות את פרטי הדבר, שעליו דברו הילדים בתשובתם על השאלה המכללת. למשל: „התמורה" בביס"ע (א). אחרי קריאת זה המאמר יחל המורה לכלכל את השאלות והתשובות, נניח, באופן כך: על אודות מי קראנו פה? מה קבל במתנה מראובן השר? למי נתן את ככר הזהב? מה נתן לו בעל הסוסים? במה נתן את הסוס? את הפר? ובכן — מה עשה האכר? (תמורה) מה תקרא תמורה? מה זאת המיר והחליף? שלש השאלות האחרונות הן המכלילות את הפרטים ומביאות אותם אל פורמולה כללית, תחת אשר בראשונות התבארו כל פרטי הספור. אך אפשר להחל את השאלות והתשובות גם מהשאלות המכלילות ואז יהיה סדר השאלות באופן אחר: על אודות מה קראנו פה? איך יקרא למעשה האכר? (תמורה) מדוע? (כי המיר את ככר הזהב בסוסו) מה זה המיר? במה נתן את הסוס? וכן הלאה.

ביס"ע (ג) צד 17 הנער הגס. (דרך האנליזה) מה בקש אמנון מרעיו? מדוע לא חפצו? מדוע שנאו אותו? איך קרא להם תמיד? הרכים הם דברים האלה? מה הם? (גסים) איך קראו לאמנון בגלל הדברים האלה? (נער גס) ארבע השאלות הראשונות הן מבארות את הפרטים ושלש האחרונות מכלילות אותן בצורה קבועה. (דרך הסינתזה) איך קראו לאמנון? מדוע קראו לו כן? מה הם הדברים הגסים אשר דבר? איך קרא לרעיו? וכן הלאה.

כל אחד הדרכים האלה יש לו מעלותיו ותועלתם שוה, ע"כ אפשר להשתמש בזה או בזה, הכל כמו שידרש לפי תכן המאמר, גם לפי מדתו ולפי עריכתו. כמעבר מן התשובות החלקיות על השאלות המוצעות לבד לבד אל ההרצאה הרצופה של תוכן המאמר הנקרא, אפשר להראות על הדרך המועיל הזה: אחרי הוכח המורה, כי יש ביכלת הילדים לענות על כל אחת ואחת בפני עצמן מהשאלות היוצאות מתוכן המאמר הנקרא, אז תחת לערוך את השאלות כל אחת ואחת לבדה, יציע אחדות מהן בפעם אחת. לתכלית זאת יחזור עליהן יחד עם התלמידים, למען יוכלו לשמור אותן בזכרונם, או כתוב יכתבן על

הטבלה שבכביה"ס. מובן, כי השאלות הערוכות צריכות להמשך בסדר הגיוני אחת מרעותה ולציין את המקומות העקריים של הספור. תשובה מסודרת על כל השאלות האלה תציג דמות ספור רצוף, שאי אפשר לתתו לפני הילדים בפעם אחת, אבל ראוי להרגילם בו בהדרגה. נחיצות מדה כזאת תורגש ביחוד אחרי קריאת מאמרים רבי הכמות ביותר.

ספור רצוף של מה שנקרא. אחרי אשר דלה המורה את תכן כל המאמר הנקרא על ידי שאלות ערוכות כמשפט, יבא הספור הרצוף של התלמידים. הספור צריך להצטיין **בנאמנות**, **ברציפות**, **בשגירות**, **בבהירות ובסדור**. רצוף יקָרא הספור, אשר כל חלקיו יהיו רצופים ומחוברים באחדות הרעיון והתוכן, עד כי חלק אחד ימשך בסדר מהאחר, כמו תוצאה הגיונית ממנו. שגירות הספור יסודה בעריכתם החפשית והשגורה של הרעיונות ההולכים זה אחר זה בסדר ידוע; והבהירות והנאמנות — בהקבלת כל פרטי הספור אל המציאות, באופן אשר יערכו לעיני השומע כל הפרטים שיספרו לו. מלבד כל אלה המעלות הפנימיות, צריך ספור התלמידים שיהא מספיק גם לפי תמונתו, כלומר שיהא ערוך בלשון נכונה ומדוקדקת כראוי. — להשיג כל אלה התכליות אפשר על ידי תנאים אלו: ראשית, כשיתודע המספר אל כל מה שעליו לספר, עת אשר בקנותו קניה גמורה את תכן המאמר באותה שעה תפס גם את עצם הסדר, שאליו צריך הספור להשתעבד; שנית, אם בעזרת השאלות והתשובות רכש לו תמונות לבטא במלים את החלקים הנבדלים של הספור, אשר בהרצותו בסדר רצוף את תכן מה שנקרא, עליו רק לקשרם לחטיבה ישרה אחת. לאמצעי עוזר בנדון זה תוכל לשמש הקביעה המוקדמת של התכלית, שעל פיה צריך המספר ללכת דרכו.

לפרשת בעלי חיים מדברים וביתים, אפשר, למשל, שתעָבד תכנית כללית על זה האופן:

1. **תבניתו החיצונה של בעל החי.** א) המערכה או המשפחה שאליה יוכל להתיחס. ב) גודל גופו, תמונתו, צבע עורו. ג) פרשת ראשו, צוארו, גויתו, רגליו וזנבו.

2. המבנה הפנימי של גופו (בתכנית מקוצרת ביותר ורק במקום שהוא נחוץ).

3. במה יתפרנס. 4. איה מקום משכנו. 5. איך הוא חי. 6. מה התועלת או הנזק שיביא לאדם.

תכנית לפרשת הצמחים:

1. כנוי הצמח בשמו (המדעי או המקומי) ומה המערכה שאליה הוא שייך.

2. חלקי הצמח: השרש, הגזע, הענפים העלים, הפרחים והפירות.

3. איפה ואיך הוא גדול. 4. מה התועלת וההפסד אשר יביא לאדם.

תכנית לפרשת העצם מסוג המינרלים:

1. הגדרת המינרל. 2. מהו לפי מראהו (צבעו זהרו ותמונת הגבישים) (קריסטלים). 3. מה טיב גשושו (שָמֵן, יבש, קר). 4. מה טיב צלצולו. 5. טעמו (אם יש לו טעם). 6. איפה ואיך ישיגוהו. 7. למה ישתמשו בו.

תכנית לעצמים מלאכותיים:

1. פרשת התבנית החיצונה (צורה). 2. ממה נעשה העצם (חומר). 3. על ידי מי נעשה (פועל). 4. למה נעשה (תכלית) ואיך **ישתמשו בו** לצורך.

אפשר כי התכניות הערוכות בזה לפרשת גופי טבע שונים ועצמים העשוים בידי אדם, תהיינה חלוקות מאותן התכניות, שימצאו הילדים במאמרים. אך אין בזה כל רע. להפך, יש לחשוב, כי חלוק זה עוד ירבה את התועלת, כי יכריחם להתיחס אל הספור בדעת יותר עצמית. ואם גם לא תמצאנה במאמר הנקרא כל אותן הידיעות שתדרוש תכנית הענין, הנה את החסרון הזה תמלא שיחת־העצמים או שיחת־ההַרְאָיָה, אשר באופנים כאלה צריכה לבא לפני הקריאה.

פה יש להעיר דבר על אודות הרצאתם העצמית של הילדים את תכן מה שנקרא. אין לקבוע חק ולדרוש, כי ירַצו הילדים דוקא במלות מדעתם, שונות לגמרי מאותן שבספר. ראה נראה לעתים קרובות, כי כמעט אי אפשר להמנע מהניבים והמבטאים של גוף המאמר; וכהתאכזרנו לילד לצוותו במפגיע שיבור לו ניבים ומבטאים אחרים, אז יתאמץ רק לשוא, אך שנה ישנה מקום המלים ויצרף אליהן מלים בלי כל יחס וקשר ובאופן כך רק יקלקל את הרצאת ספורו והתכלית המבוקשת לא תושג. באופן כזה לא יפתחו כלל את כח דבורו של הילד, רק, להפך, כי בשימנו כבלים עליו בצור נבצר את רוחו

ולא ילמד לדבר צחות ונכונה ולהשתמש בלשונו כיאות. אמנם, באמת רע מוחלט הוא שיספר הילד בלשון המאמר וישתמש במבטאיו רק בדרך מלאכותי, בלי כונת הלב, או בלי הבין היטב אותם. ואולם אם רק התמך יתמך הילד בדברי הספר ויתן לנפשו דין וחשבון מכל מלה ומכל רעיון שהוא מוציא בפיו — בזה אין הפסד לו ולא לחבריו. אדרבה, ראוי מאד שירכשו להם הילדים את סגנון הספר שהם לומדים, אבל בלבד שיקנה להם קניה שלמה וגמורה. הן מאמרי הספר, הערוכים להם לפי שנותיהם, מצטיינים, כאמור למעלה, בקליתם ובפשיטותם, ולפשט את לשונם עוד יותר רק קלקול הוא לעצם הספור, מלבד מה שהוא קשה מאד. דבר זה יש לדרוש מהילדים, רק כשיפגשו במאמרים הערוכים בשפת מליצה, בסגנון רחוק מדבור בני אדם, אז יש לדרוש מילדים שירצו את התכן בשפתם הפשוטה; ואולם לשון המאמרים הערוכים בקצרה, בפשיטות ובבהירות, צריכה שתהיה למופת לחקות אותה. ראוי לשמוח אם ירכשו להם הילדים את התמונות המלותיות הפשוטות והצחות, וחלילה לרחקן מספוריהם ולדרוש תחתיהן אחרות שהגו הם בעצמם, ואשר, לא רחוק הוא, שגרועות הן מהראשונות.

(עוד יבוא).

בן־זאב.

בתי הספר בשויציה [1].

— „מקנאה אני בשויצים לא בשביל ארצם הנחמדה, גם לא בשביל סדרי ממשלתם הנפלאים. כי אם בשביל בתי הספר שלהם" — כן אמרה לי ידידתי ש. שבאה ג"כ לשויציה להתבונן אל אפני החנוך והלמוד, אחרי אחד הבקורים בבית ספר ידוע בבֶרן. לא אדע, איך יביטו הקוראים על המשפט החרוץ הזה, אני לא אמצא בדברים האלה אף קורטוב של הגזמה. כי לא תכון ארץ, לו גם ברוכה בכל, בלי עם משכיל, הננו יודעים כלנו ואיננו צריכים להרחיק נדוד לארץ סין לבקש ראיה לזאת; וכי גם חוקים טובים יהפכו לרועץ בידי עם שוגה בהבליו, יורונו פרקים רבים מדברי הימים. וגם כיום אנו רואים כזאת בכל פנה שאנו פונים, כי „אין חטא גדול מאי־הדעת" — יאמר אחד החכמים; והדרמטורג הרוסי אסטרובסקי, בתארו את עלילותיהם הנתעבות של בני עמו, יאמר: „את כל זאת יעשו לא מרוע לב, רק מ ס כ ל ו ת!" וע"כ, בהתעורר הפטריוט הגדול של עם שויציה, פסטלוצי, לתקן את חיי בני עמו המקולקלים, שם לא לחנם את פניו ראשית כל—אל החנוך.

והשויצים אמנם יודעים לערוך מקור אשרם זה ולא יחשכו מאומה מהביאו עד תכלית השלימות. הריפורמטור של בתי הספר בפינלנד, סיגנאוס, שנסע בשנת 1858 לשויציה להתבונן אל בתי הספר שם ולכונן כמתכונתם בארץ מולדתו, ערך בשובו ספר זכרון להסינט, שבו נתן דין וחשבון מכל אשר ראו עיניו. ובמרוצת דבריו הוא אומר: „ראיתי ונוכחתי, כי הכסף, שיוציא העם על החזקת בתי ספר טובים, הוא קרן קימת המביאה רבית גדולה מאד". מזה נראה, כי עוד לפני יובל שנים רבה היתה פזרנותם של השויצים על בתי הספר שלהם, והפדגוג הגדול של הפינים התאמץ למצא פתרונים לה, וצריך לדעת, כי השויצים הם מטבעם קמצנים גדולים ורבות רבות יחשבו עד אשר יוציאו פרוטה מכיסם. בעיר ברן, זו בירת שויציה, יקר למצא רחובות מרוצפות באספלט או כפיסי־עץ, כאשר נראה בערים הגדולות בארצנו; כן לא תמצאו שם בתי תפלה הנושאים לשמים את גגותיהם המוזהבים ולא ירהיבו עיניכם גנים ופרדסים עם ברכות מים או

[1] כונתי אל בה"ס היסודיים הנקראים שם „Primar-schulen" כי לפי המטרה, שהצבתי לי בבקורי, התבוננתי ביחוד אל בה"ס הנמוכים, המקבילים ע"פ שנות תלמידיהם אל בתי הספר, החדרים ובתי ה„תלמוד תורה" שלנו, ואותם אציג לפני הקוראים.

פסילים ומצבות זכרון יקרים. ואם יפל מבטכם על איזה בנין מפואר הנבדל בגבהו ויפיו מיתר הבתים, שברובם לא תאר ולא הדר להם, דעו לכם, כי זה הוא, בלי ספק, בית ספר; כי בכל דבר הנוגע לעניני החנוך שוכח השויצי את כילותו ויתן כספו ביד נדיבה, אף הם אינם עוד שמחים בחלקם, ורבים מהם יתאוננו על חוסר אמצעים, שימנעם מהביא את בה"ס אל מדרגה יותר גבוהה. בהודע לי, כי גם תיאטרון אין בברן, לא יכלתי להתאפק מהביע את השתוממותי לפני אחד המורים השויצים, אשר רָעָה לי, בהעירי אותו, כי ברוסיה, לא רק ערי הבירה, אך גם עיר פלך אין, שלא יהי בה תיאטרון אחד או שנים. אך הוא ענני: „אנחנו היינו שבעי רצון, לו היה לנו די כסף לכלכל את בתי הספר שלנו כפי צרכם". ובאמת, תיאטרון ובית ספר, מי קודם למי?

לבד יחוסו הטוב של העם, מוצאים רבים את סבת חשיבותם של בה"ס השויציים בפעולות פסטלוצי, שהיה, כידוע, אבי הפדגוגיה החדשה, ותורתו התגשמה לראשונה במוסדי חנוך שונים, שכונן בארץ מולדתו. אך, לפי דעתי, ההשקפה הזאת שטחית ביותר וצודקת רק למחצה. הנני אומר „למחצה" משום שאין לכחד, כי בה „פֿאלקסשולע" השויצית, כפי שהתפתחה במאה העברה, בולטת באופן מוחשי השפעתן של דעות פסטלוצי ופעולותיו, ורשומן נכר עד היום על כל צעד וצעד; ולא לחנם תלויה שם תמונתו כמעט בכל בה"ס של העם ונדפסת בראש ספרי הלמוד הנועדים למען מבקריהם הרכים. בכל פעם שראיתי מורה שויצית עומדת לפני תלמידיה ותלמידותיה ועוסקת בלמוד־ההסתכלות (Anschauungsunterricht) נכון הייתי להאמין, כי הנני שומע את קול פסטלוצי מדבר מתוך גרונה. אבל אותו הדבר בעצמו, שתורת החנוך של פסטלוצי, שאיננה מיוחדה ללאם מיוחד, כי היא תורת כל העמים או, כפי אשר יכנה בעצמו „תורת האדם" — הכתה ביותר שרש בשויציה, יראנו לדעת, כי יש לערכם הרב של בה"ס השויציים סבות יותר עמוקות וכדאין הן לעמד עליהן, לפי מטרתנו במאמר הזה.

יסוד תורתו של פסטלוצי, כאשר כבר הזכרתי במקום אחר[1]), היא השטה הטבעית. האדם עם כל כוחותיו הגופנים והרוחנים הוא פרי הטבע, כצמח וכחי; וכמו שאנו רואים את כל צאצאי הטבע

[1]) בכאמרי „בתי ספר של פרבל" פרק I, הפדגוג חוברת א'.

מתפתחים על פי חוקים כללים נצחיים. כן גם תלויה התפתחותם של כחות האדם. לכל צבעיהם וגוניהם השונים, בחוקים טבעים איתנים המושלים בם בחזקה ואינם משנים את תפקידם לעולם. על אותם החקים הפועלים בסתר ובגלוי בהתפתחות האדם נשענת הפדגוגיה, או „כל הוראה וכל חנוך יצלחו רק בהתכוננם על בסיס פסיכולוגי ובהסתגלם אל התביעות הטבעיות הכלליות והפרטיות של המחונך"[1]). נפש האדם איננה כלי ריק, שנוכל למלאותו חמרים זרים, כפי שיעלה על לבנו, כ"א כח חי וקים בפני עצמו, אשר מהרגע הראשון לישותו יתפתח ע"פ חוקים מיוחדים לו, ואם יחסר איזה כשרון בנפש לא יבא לעולם מאיזה דחיפה צדדית, כי המחנך לא יוכל לברא יש מאין[2]). עבודת החנוך איננה צריכה להיות לפי זה בהמצאת דברים חדשים הזרים לטבע הילד באופן מלאכותי, כ"א תעודתה היא לאסף את כוחותיו הגלוים ולמצא את תכונותיו הטבעיות, הכלליות והאינבידואליות, הצפונות עמוק בנפשו מיום צאתו לאויר העולם, ולחיותם, לאמצם ולשכללם. ובכן תפרד עבודת החנוך לשני ראשים: ראשית צריכים אנו לדעת את טבע האדם בכל פרטיו (הפיזיולוגיה והפסיכולוגיה); ושנית עלינו להסתגל אליו בכל מעשינו בחנוכו. בבחרנו לנו דרך ישרה, ללכת שלובי זרוע עם ההתפתחות המודרגת של כחותיו (המתודה), כאמור למעלה.

ואולם נכבד לדעת, שכשם שאסור לנו להסב את עבודת החנוך על דברים המתנגדים אל טבע האדם או שאינם בו, כך נזיק הרבה לחניכנו, אם נצמצם פעולתנו בטפוח ובגדול כח אחד או אחדים הנמצאים בו ונעזב את האחרים לנפשם. ככה יאשמו אלה המבכרים את חנוך הנפש על הגוף ולהפך, או המחנכים את כח

[1]) Pestolozzi's Vortrag in Lenzburg vor einer Gesellschaft schweizerischer Erziehungsfreunde, 1809.

[2]) וכן היא דעת רוסו בספרו „אמיל" בנגוד לשטת י. לוק, החושב את נפש האדם ללוח חלק (tabula rasa). נכבד להעיר, כי דעת הראשון מתאימה יותר למסקנות הפסיכולוגיה החדשה, ביחוד התחזקה ע"י חקירותיו העמוקות של הפיזיאולוג ו. פרייער (Wiliam Preyer) ולומברוזו. ההבדל שביניהם הוא, כי לדעת רוסו ופסטלוצי האדם הנהו מטבעו יצור שכלי טוב והרע הוא רק ספחת, שתדבק בו ע"י החנוך המקלקל של הסביבה; ולפי דעת האחרונים מביא אתו האדם לעולם בנפשו תכונות טובות ורעות גם יחד. — עיין בהקדמת ספרו הגדול של פרייער, Die Seele des Kindes. Leipzig.

הדמיון, הזכרון וגם איזה כשרון מבלי שים לב ליתר התביעות של הילד הרך; ורק בהיות החנוך „הרמוני", כלומר, בהשמר שווי המשקל בטפוח כל כחות הגוף והנפש, לא יתגדל האחד על חשבון השני ונגיע למטרת החנוך, כפי שיגבילנה רוסו, רבו של פסטלוצי, בקצור נמרץ: „ההתפתחות השלמה של כל כחות האדם".

אלו הם גופי התורה בשטת פסטלוצי, ואידך — פירושא.

והנה לו ערכו את פסטלוצי רק ע"פ ספריו והשקפותיו התאוריות, ספק הוא, אם העמידוהו בשורה אחת עם הפדגוגים גאוני הרוח, שקדמו לו במאה הי"ו והי"ז; למצער, לא יכלנו בשום אופן לחשבו לבורא תקופה חדשה, רובי תורותיו לקוחים אתו מרוסו, ותחת השפעתו נמצא כמעט כל ימי חייו; וזה האחרון ג"כ לא היה מקורי לגמרי, כי השתמש הרבה בפרי רוחם של רַבלה (Rabelais) ומונטן, עמוס קומֶניוס וי. לוק. כל גדלו של פסטלוצי הוא אפוא בהפדגוגיה המעשית, בעבודתו הפוריה בבתי החנוך, אשר הקים, הראה את צדקת שטתו בפועל ובזה הניח את היסוד לביה"ס של העם, כפי שנראה עתה במערב אירופה. ביחס זה ערך הפדגוגים האחרים לעמת פסטלוצי, כעושי הלבנים אל האדריכל, וזאת תהלתו. אמנם, המתודה שלו איננה עוד בתכלית השלימות, וגם באותו הדבר, שהראה כל גדלו — למוד ההסתכלות רחוק הנהו מהמתודיסטים, שקמו במחצית השניה למאה העברה, כמו פֶּרליץ ודומיו. אבל הוא היה הראשון שיצר מתודה כללית. והעקר, הוא שעבד ראשית כל את כל עניני הלמוד אל החנוך, ואת החנוך — אל טבע האדם, ולפיכך יכול היה טפוס של ביה"ס שלו להכות שרש בחיים ולהתפשט בכל העולם, כי כל העמים, כל הדתות וכל המפלגות, כאשר יאמר עם הספר „מרועי העמים עד רועי הצאן" יוכלו ליהנות מאור התורה הזאת, כי היא תורת האדם.

אולם אם נתבונן אל תולדות הפדגוגיה מימי קדם עד ימינו אלה, נמצא, כי בין המעצורים הרבים, שהפריעו בעד החנוך להיות טבעי והרמוני, הכי-נכבדים הם שלשה אלה: הלאומיות, הדת (במובנן הגס) והשלטון.

הלאומיות הגסה של הספרטנים הביאתם לידי דעה, כי הם העם הנבחר, ויתר העמים „הברברים" נוצרו רק לעבוד את היונים, בחירי מין האדם, ומפני כן התאמצו להפך את העמים שכניהם להם לעבדים ולהשאיפה הזאת קראו אהבת ארץ מולדת, שהיתה בעיניהם מטרת החיים. לפי דעת ליקורג (Lykurg) מחוקקם, האדם כשהוא לעצמו איננו ולא כלום, העקר הוא העם, וכל אחד מאישי האומה קים לתועלת הכלל כלו, ויערך לפי הטובה, אשר הביא לארץ מולדתו בחרבו ובקשתו. ויען כי השקפות העם על מטרת החיים מטביעות קודם כל את צורתן על מוסדות חנוכו, כמאמר החכם: „אם תחפץ לדעת את העם, בואה אל בתי הספר שלו" — היה ביה"ס הספרטני קסרקט גמור לכל פרטיו: מטרת החנוך היתה להקים אזרחים טובים מלומדי מלחמה, והאמצעיים — חנוך הגוף במובנו הרחב לרבות הסתפקות במועט והיכלת לסבל כל עמל ומכאוב, מכוחות הנפש טפחו רק את הרצון, הלב לא נחנך כליל, כי הרגשות המוסריים והאסתתים נחשבו כאין בעיניהם. הילדים, שהוציאו קול זעקה כאשר הכום, היו לצחק; בעד מרך לב יסרו קשה, בעת אשר המרמה נחשבה למעלה טובה וגם בעד גנבה לא ענשו, אם רק לא נתפש הגנב במקום המעשה[1]. חנוך כזה לא יוכל בשום אופן להקרא טבעי ואצ"ל, כי איננו הרמוני, אחרי אשר הגוף נחנך על חשבון הנפש, ורגשות טבעיים רבים נחנקו ודוכאו כליל. כן הניחה הלאומיות הנפרדה תמיד מכשולים על דרך החנוך הטבעי אצל עמים שונים, כי, בעברה גבול, היא מסינה אחור את ה„אדם" שבנו, ו„הילד הוא קודם כל אדם".

במשול הדת ברוח העמים ובה ראו מטרת האדם בתבל, הניחה היא חותמה על החנוך ובלעה את יתר הטוב אשר באדם. מוסדות החנוך של כל עמי הנוצרים עד הריפורמציון היו בעיקרם דתיים. לחנוך הגוף — לבד בתי הספר של הישועים — לא שמו לב כלל ומכוחות הנפש חנכו ואמצו רק את אלה המועילים ברב או במעט לחזוק הרגש הדתי. הלמוד — האמצעי היותר נכבד לחנוך — היה כלו מוקדש לעקרים דתיים, כדבר הזה אנו רואים עד היום אצל הערבים והטורקים המצמצמים את כל דרישות החנוך ברגש הדת ואת הלמוד בקריאת הקוראן; וגם בתי הספר אצלנו, העברים, כלומר החדרים ובתי „התלמוד תורה", שבהם לומדים עד היום תשע המדות של ילדינו — המה דתיים, כידוע, העקר בהם הוא למוד הדת והחנוך לעבודת הבורא, שתמיד הוא מצות אנשים מלומדה, בלי שום השתתפות הלב, ר"ל בלי התעוררות הרגש הדתי הטבעי. חנוך הגוף ויתר הכוחות הרוחנים אשר באדם, כמו כח הדמיון, רגש האסתתי וכו' אינם נחשבים בעיני העמים האלה

[1]) עיין בספר „Geschichte der Pädagogik" לעמנואל מרטיג פרק ב'.

למאומה, וגם תרבות הרגש המוסרי איננה עומדת על מדרגה נאותה. מימות לוטר, ביותר במאה הי״ח, נמצא אמנם שנוי גדול לטובה במקצע זה במערב אירופה ועדים המה הפילנטרופינים [1]) המהוללים של בָּזֶדוב וזלצמן; בכל זאת, רואים אנו, כי גם במחצית הראשונה למאה העברה לא יכול אז החנוך להשתחרר כליל מעול ממשלת הדת. די להזכיר, כי פרבל, תלמידו הותיק של פסטלוצי, לא יכול להגשים תורת רבו בפרוסיה, יען כי כהני האמונה מצאו במפעלו איזה פגימה בדת ויהי אנוס לסגור את גן הילדים שלו.

והתערבות השלטון בעניני החנוך שלרוב דורש הראשון מהשני דברים כאלה, שאין להם כל יחס ישר אל תביעות טבע החנוך ולפעמים יתנגדו אליהן נגוד גמור. זאת היא אמת מוסכמת שאחשב למותר להביא עליה ראיה.

„תורת האדם", כפי ששמה מעיד עליה, לא תוכל לשאת עליה חותם דתי או לאומי מיוחד, כאשר לא תסבול שום מעצור ודחיה מכח שאיננו נובע ממקור הטבע ותכונות האדם הפנימיות. זרועיו הטובים של פסטלוצי יכלו אפוא להכות שרש ולעשות פרי רק באדמה ראויה להם, ומזלו גרם לו, שמצא לעבודתו כר נרחב ומוכשר כארץ מולדתו שויציה, במקום שאין בו כל המפריעים האמורים למעלה.

השויצים אינם לאום (נאציאן), כ״א עם (פאלק) מרכב מלאומים שונים. מקרים הסטוריים רבי ערך הכריחו את הלאומים האלה, הרחוקים זה מזה בתכונותיהם, להתחבר יחדו ולהעשות אגודה אחת להגן על קניניהם הרוחנים והגשמים מפני העמים שכניהם המתנפלים עליהם, עד כי נהיו לסוף לעם אחד. הלאומיות החיה על חשבון אחרים, כעין זו של הספרטנים או זו של הצרפתים והאשכנזים בימינו אלה, הנוסדה רק על השנאה לעמים אחרים ועל השאיפה לבלוע את החלשים בהם ולעכלם בקרבם — לא יכלה להתבצר על אדמת שויציה, כי לו היתה כזאת, פרצו תמיד ריבות ומדנים בין חלקי העם השונים עד כי לסוף עלה בו רקב

[1]) הפילנטרופיזמוס הוא שטת=חנוך הנשענת על עקרי שטת רוסו ונבדלת ממנה בהתנגדותה להרציונליזם הקיצוני של האחרונה. אבי השטה החדשה היה בזדוב (Bosedow), אחד ממכובדיו של גתה. בתי הספר המתנהלים ע״פ השטה הזאת נקראים פילנטרופינים, והנם נמצאים עד היום בערים הגדולות באשכנז. פרטי הענין הזה ימצא הקורא בספר Gekhichte der Pödagogik להפדגוג האשכנזי שיללער (פרופיסור לפדגוגיה בגיסען) פרק „Der Philantropismus".

ונתפרדה החבילה. נראה ברור, כי הכח, הנטוע בקרב כל חי לשמר את קיומו, הכריח את הלאומים האלה להתאמץ, לבל יפרוץ הרגש הזה מגדר leben und leben lassen וכשם שאהבת עצמו של האדם הפרטי היא טובה — וע״כ טבעית [1]) כל עוד לא יצאה ממדת „וחי אחיך עמך", יען כי האהבה הזאת נחוצה לקיומו והשתלמותו, כן גם רגש אהבת הלאום הוא טבעי, כל זמן שהוא מוביל רק אל שמירת רכוש העם וקניניו בחומר וברוח ומעורר להתפתחות כל כשרונותיו ושכלולם. בבחינה זו היו גם מוסדות החנוך של פסטלוצי לאומיים, והוא בעצמו לאומי אדוק, כי מי דאג כה תמיד לטובת עמו ואשרו כמוהו? וכך היה אומר תמיד: „עמי, הנני חפץ להעלותך מעלה!"

הדבר, שטהר את הלאומית של השויצים מאי־טבעיות, שמר גם את דתם בטהרתה. בהיות העם מרכב מכתות דתיות שונות, שאפו כל גדוליו למען השלום והאחדות למצא בדת נקודה מרכזית המשותפת לכלן, כי סוף סוף אין לך דבר המפריד בין בני האדם כשנאה דתית. הנקודה הזאת נמצאה בדת הרציונלית והמוסרית, כלומר הטבעית. הדת הזאת, כמובן, איננה מתנגדת לתורת האדם, כי היא עצם מעצמיה, הנה כי כן רואים אנו את רוסו מלמד את אֶמיל תלמידו את הדת הזאת, והיא התופסת מקום רחב בבה״ס השויצים עד היום, כאשר נראה להלן.

בנוגע למפריע השלישי הנזכר למעלה, הן יבין הקורא, כי אין לו מקום בשויציה כלל. השויצים מביאים אתם את עממיותם מבטן אמם, היא „הכתנת המאושרה", שבה הם נולדים. ובהיות העם עצמו המושל בעניניו, הפועל והנפעל כאחד, מי יעצור את מי? עם כזה עולה בסולם ההשתלמות למעלה, למעלה, כי אין דבר העומד לשטן על דרך התפתחותו.

אחרי הדברים האלה יובן, מדוע נחשבים בה״ס השויציים למופת לכל העמים ומשכו אליהם תמיד עיני כל אלה, שחפצו להשתלם באיזה מקצוע בהפדגוגיה המעשית, כמו הפדגוג הפיני הנזכר למעלה ורבים מהפדגוגים הרוסים והאשכנזים; בבה״ס האלה לא ישנא הכתם הטוב. והתאוריה של הפדגוגיה הכללית נשארת בטהרתה, בצאתה לעולם המעשה, מבלי קבל כל פסולת ותערובת דתית או לאומית ובלי נטות מן הדרך הישרה ע״י דחיות

[1]) כמו שאומר רוסו בפתיחת „אמיל": „הכל טוב, כמו שיצא מיד הטבע". ועי׳ למעלה הערה ד׳.

ועכובים צדדים. ומטעם זה הנני מתרשה להציגם גם לפני המורים העברים, בתקותי, כי גם אנחנו נוכל להוציא מהם איזה תורה לתקון חנוכנו.

למעלה הזכרתי את הפתגם: „אם תחפץ לדעת את העם, בוא אל בתי הספר שלו“, כי בהם נראים, כמו באספקלריה מאירה, בתמונת זעיר אנפין כל הליכות חייו של העם, נטיותיו, שאיפותיו והשקפותיו על העולם והחיים. ומפני זה, לו חפצתי לתאר את בה״ס בשויציה כמו שהם, מבלי להחסיר כל שהוא, אנוס הייתי, למען היות מובן כל צרכי, לסור לפרקים הצדה ולנגוע בדברים, שאינם שייכים בעיקרם לנושא מאמרי, מה שהרחיב אותו מאד מאד, מלבד שכבד הדבר להמלא מסבה אחרת. וע״כ אלצתי לפעמים להסתפק בשרטוטים קלים ורשימות קצרות. עוד דבר: בהעבירי לפני הקוראים את מראה עיני בבה״ס השויצים אין כונתי לאמר: כזה ראה וקדש! כמו כן אינני תמים ביותר לחשב, כי כל מה שטוב ואפשר שם, טוב ונמצא בגדר היכלת גם אצלנו לפי תנאי חיינו הכלכליים והקולטוריים בארצות הגולה. לפיכך אתאמץ לתאר את הכל כפי שאפשר באופן אוביקטיבי, והמורה המבין יבחר בעצמו את הטוב בעיניו וישתמש בו לפי יכלתו.—

א.

חובת הלמוד. כלכלת בה״ס והנהגתם.

בשויציה, כבכל הארצות הנאורות, הלמוד בביה״ס הוא חובה. בהמלא לילד או לילדה שש שנים, מחויב האב או האפוטרופס להביאם לביה״ס, אשר בחלק עיר מושבו. קבלת התלמידים היא אחת בשנה — אפריל אחרי חג הפסח. שנות התלמידים החדשים לא תוכלנה היות לפי זה פחות משש ויותר משבע. אם ימאן האב למלא אחרי החוק הזה, ענוש יענש בכסף, ואם יקשה ערפו גם אח״כ — ישימו עליו גם ענש מאסר. אך דבר כזה יקרה לעתים רחוקות מאד. המורים האחדים, אשר שאלתי אותם על זאת, ענוני, כי לא אנה המקרה להם ללמד ילד, שהובא לבה״ס בחזקה נגד רצון הוריו. לעומת זאת, רבים הם האבות המבקשים לקבל את ילדיהם, בטרם מלאו להם שש שנים תמימות ובקהלות אחדות מקבלים ילדים כאלה, אם ימצא סוד המורים, כי התפתחו דים בגופם וברוחם. הלמוד הוא בחנם וכל המכשירים, כספרים, מחברות וכו׳ ינתנו חנם, ולילדים עניים או לאלה, אשר הוריהם לא יוכלו לשוב הביתה בצהרים, כעובדים בבתי חרשת מחוץ לעיר ודומיהם — תנתן גם ארוחה יום יום. כלכלת בה״ס דורשת לפי זה סכומים עצומים, והם מוטלים על הקהלות, כל אחת לפי גדלה ודרישותיה. הממשלה הראשית לא תתמך את בה״ס מהאוצר הכללי[1]) ולא תתערב בהנהגתם הפנימית, המסורה כלה בידי העדה ובמדה מצומצמת — בידי ממשלת הקנטון. כל קהלה בוחרת מקרבה ועד מומחים לנהל את כל עניני החנוך בחמר וברוח, וראש הועד הוא המפקח על כל הליכות בתי הספר שלה (שול-אינספקטור). בקהלות הגדולות, המחזיקות בתי ספר רבים, ימצאו ועדים אחרים, ועד הקהלה קורא לאנשים נודעים לו כמומחים במקצועות ידועים להשתתף בעבודתו; הנה כי כן יעזר תמיד בעבודת רופאים, בונים, חרשים ועוד, העובדים לרב שלא עמ״נ לק״פ.

בכלל מושלות בהנהגת החנוך בשויציה, כביתר עניני החיים של העם, שלש רשויות: העדה, ממשלת הקנטון וכנסת הברית (בונדעספערזאממלונג) האוחזת בידה את השלטון הראשי על כל העשרים ושנים הקנטונים, העומדים, בכל הנוגע להנהגתם הפנימית, ברשות עצמם. פקודות הממשלה הראשית מוטלות לחובה על קהלות כל הקנטונים, כמו: חובת הלמוד, החזקת בית עקד לא פחות מאחר בכל קהלה ועוד חקי ממשלת הקנטון נחשבים לחובה רק לקהלות של אותו הקנטון. הנה למשל, בהקנטון נישטל (Neuschatel) מחויבים ההורים לשלח את ילדיהם לגן הילדים לא פחות משנה אחת לפני בוא עתם ללכת לביה״ס, וביתר הקנטונים גן הילדים הוא רשות ולא חיבה; ובכל הנוגע לחייהם הפנימים של בה״ס וכלכלתם: עתות הלמוד והחפש, תשלומי המורים וכו׳, יכל ועד הקהלה לעשות כפי ראות עיניו, מבלי שאול את פי הגבוהים ממנו. שלש רשויות אלה אינן מפריעות זו את זו; להפך, הן ממלאות את החסר אחת בחברתה, ושלשתן הן, כמובן, באות כה העם. ע״י הנהגת ועד הקהלה תשמרנה אותן התכונות האינדיבידואליות, אשר ליושביה, התלויות במשלה ידם, מצב התפתחותם וגם במזג האקלים ועוד; משא״כ בהתערב הממשלה המרכזית היושבת בעכו, בפרטי החנוך אשר בבה״ס באספמיא, כי אז לא ימלט שלא תמחה צורתם המיוחדת של תושבי מקומות שונים,

---

[1]) לפני איזה ירחים קבל בית הנבחרים חק חדש, ועל פיהו מחויבת הממשלה להושיט תמיכה חמרית להקהלות לצרכי החנוך. פרטי הדבר לא נודעו לי.

יען כי היא אנוסה לברא תבנית אחת לכלם, המזכירה את מטת סדום, אשר מעט היו המאושרים, שמצאוה לפי קומתם, ויתרם נשארו קצוצי רגל או נמתחו עד אשר נתרסקו כל אבריהם. לשר החנוך (ערציעהונגס־דירעקטאר) העומד בראש כל קנטון, שהוא בבחינת שר ההשכלה, אין רשות גם להסיר מורה מפקודתו ואפילו לשים עליו איזה עונש בלי הסכמת ועד החנוך של הקהלה; כי הוא איננו נגיד ומצוה, כ״א משגיח על כל הכחות הפועלים במכונת החנוך וחובתו להיות לעזר, בשעה שיעמוד אחד הגלגלים או אחת היתדות תשבר, ולא יותר. מאידך גיסא, לו היו ועדי הקהלות עזובים כליל לנפשם, חסרה בעבודת החנוך האחדות בין כל חלקי העם הנחוצה לקיומו ולחזוקו, ולזאת יועילו החקים הכוללים של הממשלה הראשית, שאליהם נזקקין כל הקהלות והקנטונים בכדי שיהיה מעשה החנוך שלם.

ב.

התכנית, בה״ס למדרגותיהם ולמחלקותיהם. הלמודים לשעותיהם.

מהאמור בפרק הקודם נקל להבין, כי אין תכנית אחת לכל בה״ס בשויציה, וגם בקהלות קנטון אחד כבד למצא שתי תכניות שוות אחת לרעותה בכל הפרטים. בשתי ההערות הראשונות לתכנית החדשה, שהוציאה הדרקציה של הקנטון הברני לפני איזה שנים, כתוב:

„התכנית הזאת ערוכה רק בכלל, למען השאיר מקום רחב ידים להמורים ולועדי בה״ס בכל קהלה וקהלה להסתגל לדרישות תנאי החיים של מקומם... סוד המורים בכל בי״ס צריכים לחבר תכנית מפורטת לכל הלמודים ולהציעה לפני הועד ומפקח בה״ס, אם ידרשוה. להקהלות הגדולות, שיש בהן ועדים אחדים, יש הרשות להכין יחדו תכנית ערוכה לפרטיה, והמורים מחויבים למלאת אחריה בכל בה״ס הנמצאים ברשותן.״ מהדברים האלה אנו למדים, כי מספר הועדים מספר התכניות השונות לפרטיהן, ואם נחפץ להגיד איזה דברים ע״ד תכנית בה״ס השויצים, נוכל רק בכלל, ולמען היות קרוב ביותר, כפי שאפשר, אל האמת, בחרתי בתכנית הדירקציה הברנית, מפני שהיא, כפי שהוגד לי, מהיותר טפוסיות וקרובה ביותר ע״פ יסודותיה אל האחרות ולפיכך היא לעינים לכל קהלות הקנטון הנ״ל ובמדה מרובה קבלוה גם יתר הקנטונים.

בה״ס בשויציה מתחלקים לשלש מדרגות וכל מדרגה — לשלש שנות למוד או שלש מחלקות. לפי זה יהיה זמן הלמוד בהם תשע שנים. וישנן קהלות שמאיזה סבות מרבים בהן הילדים ללמוד במשך השנה וע״כ קצבו את זמן הלמוד לשמונה שנים ובמדרגה העליונה יש להן רק שתי מחלקות. הלמודים הם הדת, השפה (הסתכלות; קריאה וכתיבה), הריאלים (גיאוגרפיה, הסטוריה וידיעות הטבע), חשבון, שרטוט, זמרה, התגוששות, ולפי שעות הלמוד נחלקים הם למדרגות בה״ס באופן כזה:

המדרגה התחתונה.

	בקיץ. י״ד שבועות, י״ח שעות-למוד בכל שבוע. שעה	בחרף. עשרים שבועות וחצי, כ״ז שעות למוד בכל שבוע. שעה
הדת	4/2	16/2
למוד ההסתכלות (בצירוף השרטוט)	6/2	16/2
קריאה וכתיבה	10/2	16/2
חשבון	8/2	12/2
זמרה	4/2	4/2
התגוששות	4/2	—
	ס״ה 18 שעה	ס״ה כ״ז שעות.

המדרגה התיכונה.

	בקיץ. י״ד שבועות, כ׳ שעה בכל שבוע.	בחרף. כ״א שבועות, שלשים שעה בכל שבוע.
	שעה	שעה
הדת	2	3
הריאליים	4	8
השפה	4	6
חשבון	4	6
כְּתָב	2/2	2/2
שרטוט [1]	1	2
זמרה	2	2
התגוששות [2]	2	2
	ס״ה 20 שעה	ס״ה ל׳ שעה.

המדרגה העליונה.

	בקיץ. י״ד שבועות, כ׳ שעה בכל אחד.	בחרף. כ״א שבועות, שלשים שעה בכל אחד.
	שעה	שעה
הדת	2	3
הריאליים	5	7
השפה	4	7
חשבון	4	6
כתב	2/2	1
שרטוט	1	2
זמרה	1	2
התגוששות	2	2
	ס״ה כ׳ שעה	ס״ה ל׳ שעה.

בנוגע לזמן הלמוד יש בגוף המקור ההערות האלו:

א) אם כי ע״פ החוק נתנה הרשות להקהלות לסדר את זמן הלמוד כרצונן, לפי תנאי חייהן, בכל זאת מחויבות הן לחלק את שעות העבודה בין הלמודים בערך שוה, כמו בתכנית הזאת.

ב) טוב להרבות את שעות הלמוד בקיץ, אם תנאי המקום מסוגלים לזה (כמו, אקלים לא חם או במקום שיושביו אינם עוסקים בעבודת האדמה וסעיפיה) ולהמעיטן תחת זאת בימות החרף. בכל אופן, לא תהיינה בשום מקום יותר מכ״ד שעות למוד בשבוע בימות הקיץ לתלמידי המדרגה הא׳.

ג) בכל שעה צריכים ללמוד רק שלשת רבעי שעה ואח״כ הפסקה. במדרגה התחתונה לומדים רק חצי שעה. ההפסקות נחשבות לעת הלמוד.

[1]) במחלקה הרביעית יחדו עם למוד ההסתכלות.

[2]) במקום אין אולמים מיוחדים להתגוששות, מתחשבים בעת ההרף עם מזג האקלים. בכל אופן צריכים להקדיש להתגוששות לא פחות מששים שעות לשנה, כפי החק (מהערות הדירקציה).

ד) הטיולים של המורים עם תלמידיהם מלשכה שלמה או אחת ממחלקותיה למטרה מדעית, כמו ידיעות הטבע או דעת המקום ויושביו — באים בחשבון שעות הלמוד.

מהאמור למעלה נוכח לדעת, כי הילדים השויצים לא יקדישו ללמודיהם עת רבה, ביחוד בשלש השנים הראשונות. תלמידי המדרגה הראשונה, למשל, יבלו בבית ספרם בימי הקיץ רק שלש שעות ביום, מהשעה השביעית עד העשירית בבקר ואח״כ הם הפשים, כי השעורים, שנטל עליהם להכין בביתם, הם קטנים מאד, ולרב לא יתנו להם שום עבודה הביתה, כי עסוקים הם שם בעבודות מועילות אחרות, כאשר נראה להלן. המספר היותר קיצוני לשעות הלמוד בשבוע הוא שלשים, מה שיעלה לחמש שעות בכל יום (ביום הראשון שבתון), ולא רב הוא לילדים מבני תשע עד ט״ו שנים, כאלה הלומדים בהמדרגה התיכונה והעליונה, ביותר אם נשים לב לחלוקת העת. הם אינם לומדים כל חמשת השעות בבת אחת, כאשר יעשה בבתי הספר אצלנו, כ״א בהפסקה גדולה באמצע: שלש שעות ילמדו בבקר, מהשמינית עד האחת עשרה ושתי שעות אחרי הצהרים — מהשניה עד הרביעית. הפסקה כזאת דיה היא למדי לנוח ולהחליף כח לעבודה. ומה גם כי על פי החוק צריכים המורים להקדיש את שתי השעות אחר הצהרים ללמודים שאינם דורשים התענינות יתרה מצד התלמידים, כמו: כתב ושרטוט, עבודת כפים, זמרה, שנון שירים על פה במקהלה וכדומה. הנה כי כן לא רב הוא עמל המתלמדים גם במדרגות העליונות, אך המורים והמורות מצדם מתאמצים למנות את חסרון העת בטיב המתודה, כי מחזיקים הם בכלל הישן נושן וההדרש תמיד: לא הכמות היא העיקר, רק האיכות.

(המשך יבא)

נ. פינס.

רעיונות על דבר החנוך *)

יד.

לפני שנים רבות קראתי ספר קטן אחד (שכבר שכחתי שם מחברו) המדבר על דבר הצער והשמחה, ההפסד והשכר הרוחניים, של המורה, ואחרי ששקל המחבר את זה לעומת זה מצא, כי הפסדו יוצא בשכרו, כי גדולה שמחת המורה מן הצער, ועל פי החשבון הזה יוצא, כי המורה הוא איש מאושר. אך אני חושב כי כל ה ח ש ב ו ן הזה הוא מיותר. אנו שמחים תמיד רק בדבר שאנו אוהבים, ואהבת המורה לתעודתו בחיים היתה ותהיה תמיד מקור שמחה למורה. הבו לנו כל אוצרות חשך וקחו ממנו את האהבה והיו עלינו היינו ומעשינו למשא.

ואהבת התעודה יש לה סבה כ פ ו ל ה. יש שאנו אוהבים את עבודת ההוראה מפני שנוצרנו לה, מפני שיש לנו הכשרה טבעית אליה, ומפני שעל כן יהיה לנו בית הספר לשדה פעולה, ששם נוכל לפתח את כחות נפשנו ולהוציאם בעבודה המתאמת להם.

ואולם יכולים אנו לאהוב את עבודת החנוך וההוראה מפני רוב חשיבותה ותועלתה להאנושיות בכלל, ולהעם, שהוא נחשב לה לבן בפרט, כעבודת ה ק ד ש, עבודה שפרותיה נאכלים גם לעתיד לבא. דונטר היה למורה בבית הספר, יען כי עבודת ההוראה הביאה לו „ענג״. פסטלוצי ראה את עני העם ויצר לו מאד ויאמר: אך מורה אהיה! הנה לפנינו שני פדגוגים ידועים שאהבו את עבודת ההוראה, כל אחד מאחת משתי הסבות הנזכרות למעלה.

האהבה שהיא תוצאת הסבה הראשונה טובה, והאיש אשר רוחו מלא ממנה, יתן לחניכיו הקטנים השכלה טובה והשקפה בהירה על החיים והעולם, אשר תהיינה להם לתועלת בהיותם לאנשים — אבל אהבת מורה כזה לעבודתו לא תאריך עד זקנה ושיבה ואִשָּׁה תכבה מסערות החיים.

*) עפ״י Prof. L. Kellner.

לא כן המורה שלא תענוגו ונטיתו הטבעית הם מקור אהבתו להוראה, כי אם אהבתו לבני עמו וחפצו להיטיבם; האהבה הטהורה הזאת אינה כאש אוכלת קש הכבה מהר, כי א ש ק ד ש היא, אשר תבער ולא תכבה עד הקבר. האהבה הזאת נותנת בלב הילדים את העולם הזה ואת העולם הבא, בהורותה אותם את תורת החיים בדברים ובפועל, כי תהיה להם למופת חי להתגעגע אל הטוב.

ויש שהמורה אוהב את עבודתו משתי הסבות הנזכרות יחד, כלומר, שהם אוהבים את ההוראה מפני שהם מוכשרים לה ביותר ומפני שרוצים הם בכל לב להיטיב, להשכיל את הדור הצעיר, אבל בחירי ההוראה כאלה מעטים מאד.

לאיש אשר הכיר את תכלית חייו ושואף אליו באמת, לאיש ההוא אין לך דבר יפה ומאשר יותר מחוג-פעולה מוגבל ומיוחד, אשר יוכל לפעול בו. ואשר דבריו לא יהיו בו כקול קורא במדבר, ומעשיו הטובים לא יהיו כטפות הנופלות עליהם, כי אם כגשמי ברכה אשר יוציאו פרי ישוה להם.

כן, מאושר הוא האיש היושב לו בחוג-אנשים צר לחיות עמהם ולהורות אותם ולזרע בלבבם את זרע הטוב והאמת, אשר ימסרוהו אחר כן למורשה לבניהם ולבני בניהם אחריהם. כי כלום יש לך גמול יותר טוב מן האהבה? וכלום יש אפשרות יותר קלה לרכוש את האהבה מאשר בקרב חוג קטן של אנשים פשוטים בפנה שוקטה ובודדה. על כן טוב במובן המוסרי גורלו של המורה העברי בעיר קטנה, שתנאי החיים השוקטים אינם מפריעים בעד פעולתו על נפש חניכיו, אך טוב ונעים רב יותר הוא גורל המורה העברי במושבה קטנה בארץ ישראל. המורה הטוב יוכל להיות שם בטוח בתועלת הגדולה שהוא מביא בעבודתו הקדושה לעמו ולארצו. האהבה לעם ולארץ כשהיא מתגלה באהבת המורה לתלמידיו תוכל לעשות נפלאות. העולם הפנימי של המורה מצטלם ומתרשם עמוק בנפש הילדים. המורה יודע את כל ילד לא בבית הספר בלבד, כי גם בחוץ וגם בבית הוריו, הוא יודע גם את אביו ואת אמו ואת כל סביבתו ופועל ומשפיע גם עליהם, וכן עומד הילד תחת השפעתו התמידית. המושבה היא עולמו הקטן של המורה והתלמיד יחד, עולם כזה שהם יכולים לחבק באהבה אל לבם.

שאו עיניכם למעלה אל העולם הגדול ותראו כמה יקר במציאות הוא החזון הזה. כל אשר יגדל צמאון הנפש לאהבה כן תרגיש את עצמה יותר בודדה ויותר עזובה בעולם הגדול. אלה יוצאים ואלה באים ואין מרגיש בצאתם ובבואם; ה„עולם" כמנהגו נוהג. אבל בעזוב המורה הטוב את המושבה אחרי עבדו בה שנים מספר באמונה, מורגש חסרונו הגדול בחיי הפנה השוקטה. החיים נלקים זמן רב בחסר גדול בתכנם. כל לב מלא צער ואהבה וגעגועים להולך. פה תפש מקום בחיים — הוא הכיר את המקום והמקום הכירו.

טו.

תמיד הייתי מצטער בשמעי אומרים: מה מעציב הוא להיות מורה! הנפש תקוץ מהר בעבודת ההוראה, זו העבודה המוגיעה ואשר אין חליפות לה. יום יום צריך אתה לטפל בילדים קטנים ולהורותם ראשית הלמודים. מה רבה הסבלנות הדרושה לזאת! שום רוח עֵר לא יוכל למצא חפץ בעבודה כזאת!

בשמעי דברים כאלה אמרתי תמיד אל לבי, כי השקפות שטחיות ומצויות כל כך על ענין חשוב ביותר כההוראה אינן נותנות כבוד רב לבעליהן, וכי הן מעידות רק כמה מעטים הם האנשים גם בקרב המשכילים היודעים להעריך כראוי את ערכה וחשיבותה של ההוראה היסודית. על פי רוב הייתי משיב על משפטים מלאי-חמלה כאלה בקצרה, כי החנוך וההוראה של ה א י ש-בעתיד אינו יכול להיות לאי-מענין וההליכה והטפול עם הילדים הרעננים מוכשרי ההתפתחות ומלאי החיים יש לה יותר חליפות מאשר לעסקי בעלי מלאכה ונושאי משרה רבים. כדי להבין זאת דרוש רק שיהא לאיש מושג נכון ממהות ההוראה והחנוך ואהבה לילדים.

שומעי דברי אלה החרישו, מפני שחשבו בודאי את דברי להזיה בת-כַּוָּנה טובה. וגם אני החרשתי כי חשבתי שאין כל תועלת לשפך מים לתוך באר נשברה. ואולם הרבה מאד הצטערתי בשמעי השקפות כאלה גם מפי מורים, וביחוד מפי מורים צעירים. ואמנם רואים אנו, כי מורים צעירים אחרי עבדם שנים אחדות במחלקה למתחילים חושבים את עצמם לאמללים ואומרים באנחה: כן, לו נפל בגורלי ללמד נערים יותר מפותחים הייתי מוצא לי יותר ענין בעבודתי והייתי עוסק בה ביתר רצון, בלמדך את הקטנים תקוץ נפשך מהר, מבלתי יכלת להשתמש אז בידיעותיך, ועל כן לא די שאינך מתקדם בהן אלא שאתה נסוג אחור. לו אמר כזאת מורה זקן שהורה למתחילים כעשרים שנה, כי

עתה לא הייתי מתרעם עליו הרבה. אבל יותר הייתי שמח לו אמר המורה: מתגעגע אני ללמד תלמידים יותר גדולים מפני שמרגיש אני, כי כבר חסר אני אותה רעננות הרוח הדרושה להוראת הקטנים, ומפני שאני חושב שכדאי אני שינעימו ויקלו לי מעט את עבודתי. ואולם למורה צעיר הייתי מיעץ שבראשונה יבחן את עצמו היטב!

טז.

וכשיבחן המורה את עצמו היטב ימצא על פי רוב, כי עמוק עמוק בסתר לבבו תקנן הגאוה. משתוקק הוא להורות לתלמידיו את הידיעות השונות אשר רכש לו ולהראות לעיני התלמידים הגדולים ולעיני הבוחנים, כי איש מלומד הוא; חושב הוא כי תעודתו היא להפיץ השכלה ודעת בקרב הדור הצעיר, ומאמין כי מורים אחרים חסרי כשרון ידעו כבר להורות את ראשית הקריאה והלמודים. ועם זה הוא מקוה, כי כל בני העדה יכבדוהו הרבה יותר בתור מורה לתלמידים גדולים, ואז יוכל להתגאות בצדק על חבריו המורים למתחילים. זהו הנמוק הראשון המעורר את המורה הצעיר לשאף לגדולות. ואולם כשאני לעצמי, כפי שאני יודע מן הנסיון, איני יכול להחליט כי ההוראה במחלקה גבוהה מביאה יותר תועלת. אך מודה אני שההוראה במחלקות הנמוכות היא יותר קשה ודורשת כחות יותר רעננים. אך המורה במחלקה הנמוכה יוכל להחזיק טובה לעצמו ולאמר בצדק, כי כל מה שתלמידיו יודעים ומבינים שלו הוא וממנו להסתכל. אך הקטנים יכולים להיות מסורים לו בלב טהור מלא אהבה ויקבלו את השפעתו הטובה עליהם בלי כל מניעה וסרוב. אך מן הקטנים הרכים שלא נתקלקלו עדין מאיזו השפעה חיצונית ילמד לדעת את עולם-הילדות בכל סגולותיה המיוחדות ויוכל להתבונן אל התפתחותה של נפש הילד בעצם טהרתה. ומה יכול להיות יותר נעים ומענג ללבב־מורה מאשר לתת לקטנים האלה את ההשקפה הבריאה על החיים והעולם, ולהשריש בלבבם את האהבה לאידיאלי עמם והשאיפה אל הטוב האנושי? מה יוכל למתבונן להיות יותר מענין ויותר משמח מאשר לתת לנפשות הרכות האלה את הדחיפה הראשונה בדרך הטוב, לנהלן הלאה ולהספיק להן את הצידה הרוחנית לדרך הזאת?

אכן, כל שאינו מוצא חפץ ונטיה בלבו להורות את הקטנים ראשית למודים, כל מי שחושב את העבודה הזאת למשעממת ומונוטונית, כל מי שאין יכול ללמד את הקטנים בשמחה ואהבה, האיש ההוא איננו „מורה“ בעצם הוראת השם הזה.

יז.

ההוראה תוכל לתת למורה ענין (אינטרס) כפול, הוא: ראשית בעצם הדבר הלִמוד ושנית במי שמלמדים אותו וחפצים בהתפתחותו והתקדמותו. הענין בעצם הדבר הלמוד יוכל להמציא ביחוד בהוראה במחלקות; ומובן הדבר, כי כדי שתביא ההוראה את התועלת הדרושה דרוש שהמורה יתענין גם בתלמידיו שאותם הוא מלמד ושלהתפתחותם הוא שואף. והענין בתלמידים שהוא מלמד יכול להיות רק בהוראה למתחילים.

רבים מן המורים הצעירים למתחילים היו מרוצים יותר מעבודתם, לו לִמדו לעשות את הוראת הקריאה והכתיבה פחות באופן מכני. הכתיבה צריכה להיות נלמדת ביחד עם הדבור והקריאה עם הדבור והמחשבה, ושני אלה אך על עצמים מוחשיים בעזרת החושים. ומי שאינו יודע לחבר כל אלה יחד, אלא שהוא מורה את הקריאה לבד והכתיבה לבד, והוא משתמש בהוראתו רק באותיות, לו הצדק לאמר באמת, שאין לך עבודה יותר מיגעה ומשעממת מן ההוראה למתחילים. אבל אז לא בעצם ענין ההוראה האשם כי אם בו בעצמו. גְלִילְפִי, המורה של פסטלוצי בספרו „לינהרד וגרטרוד“, מראה, כי התהפוכה (פערקערטהייט) היותר מזיקה בחנוך הילדים הוא זה, שאין המורים שמים לב ללמוד הדבור הצריך להיות קודם ללמוד הקריאה והכתיבה, וזו האחרונה, שאינה אלא אופן מלאכותי של הדבור נלמדת ברב עמל ויגיעה מצד המלמד והמתלמד, ולא יקדישו אפילו מעט עמל ללמוד הדבור בעצמו. המחשבה והדבור על דבר איזה עצם צריכים להיות אחרי היות לחושב והמדבר מושג ברור ומוחשי מן העצם ההוא.

אך הַקָלה אחת צריכה להעשות למורים במחלקות הנמוכות של בתי הספר. על פי רוב יושבים במחלקה היותר נמוכה התלמידים במספר הרבה יתר גדול מאשר ביתר המחלקות, ולהפך במחלקה היותר גבוהה מספר התלמידים הוא היותר קטן. בבית הספר בעל שלש מחלקות שיש בו, למשל, מאתים תלמידים, נוכל לאמר בטחה שבמחלקה היותר נמוכה יש כתשעים ואולי גם כמאה תלמידים, במחלקה שעליה — מששים עד שבעים ובמחלקה העליונה לא יותר משלשים עד ארבעים. ואולם

המספר הזה היה צריך להיות בסדר מהופך. יותר שנצרכים הילדים להשפעה ולהערה בלתי־אמצעית, יותר שדרוש להם טפול לכל אחד ואחד לבד, יותר צריך להשתדל שימעט מספר התלמידים במחלקה ההיא. על כן אני מוצא תמיד את רבוי המספר של התלמידים במחלקות הקטנות לחסרון גדול לבית הספר ולמשא כבד מנשוא למורה העובד בהן; ולהפך אצל הילדים שכבר התפתחו כשרונותיהם במדה ידועה נוחה היא הרבה יתר עבודת הלמוד בהמון. ועל כן יותר נוח וגם יותר מועיל למורה ללמד שמונים תלמידים במחלקתו הגבוהה מלמד מספר תלמידים כזה במחלקה נמוכה. וההורים הטובים יודעים גם הם כמה קשה היא ראשית הלמודים לקטניהם האהובים ובכל זאת לא ישימו לב למספר התלמידים שבמחלקותיהם ומרגלא בפיהם: ילמדו נא הילדים איך לשבת במנוחה!

יח.

כל מי שהתבונן היטב לחיי המשפחה וביחוד בספירות העליונות, יודע כי הורים רבים מתיחסים לקטניהם במעין עבודה זרה, ובאליליהם הקטנים האלה הם עובדים את עצמם; ועל כן רבים הם בקרב המפלגה הגבוהה שלנו אנשים רבים בלי־לב, איגואיסטים מגונים, בעלי תאוה נפרזה שלמאוייהם הרבים חסר כח המעשה והם מקוים תמיד לקבל מאחרים מה שאי אפשר להם, מפאת רפיון רוחם, להשיג בעצמם. אין לך הנהגה מצד ההורים, ולו גם יהיו מושלי ארץ, שתפעל לרעה על ילדיהם האהובים כאהבה אלילית זו המפנקת את הקטנים מנוער בכל מיני תפנוקים, כדי שיהיו אולי בגדלם חסרי לחם; כי אך לעתים רחוקות מאד יתהלכו עמהם החיים כאבותיהם. ועל פי הרוב יאחזו החיים את המפונקים האלה בידם הקשה ולא יתנו להם מאומה בלי שאיפה ועמל ועבודה רבה.

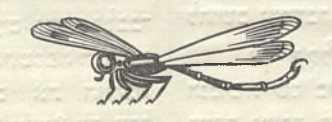
חנוך רציני וקשה במדה הראויה מביא ברכה רבה לכל חיי המחונך. גם המחנך והאומן הגדול של עם ישראל מצא את „המדבר הגדול והנורא“ מקום „נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים“ לבית ספר טוב לעמו. גם „קולות וברקים“ היו דרושים למטרתו הקדושה. חנוך כזה מרגיל שלא לקוות ליותר מדי, ונותן למחונך את הכח לכבד את אחרים ואמץ לב לעבד בעדם ובעד עצמו. החנוך הרציני יוצר לא איזה פרח רך הנובל מהר מכל קו שמש לוהט ומכל רוח מצויה, כי אם אלון אדיר וחזק, אשר לא יירא גם מפני סערות החיים, בשעה שהחנוך הרך והמפנק מגדל יצור חלש המשולל כל כח ויכלת לעמוד במלחמת החיים הקשה.

ואולם אותה הַקְּשִׁיָה (שטרענגע) הדרושה להחנוך צריכה להיות טהורה מכל כתם, עד היותה למופת, היא צריכה להיות מאוחדת עם האהבה הַמְקַלָּה את כל הקשה, עם האהבה, אשר תהיה כמעין זך ומשובב נפש הנובע מסלע האופי הקשה, והיא צריכה להתאחד עם הכח המוסרי הכביר שיכול להקריב את עצמו בשמחה בעד האיש האהוב לו.

אך מחנוך קשה כזה תוצאות לאמונת הרוח (טרייע) הכבירה והדבקות (אנהאֶנגליכקייט) האמיתית, אשר כשושנת יריחו תעמד הכן מול סערות המדבר וגלי החול הלוהט. חנוך כזה צריך למצא לו מקום לא בבית ההורים בלבד, כי גם בבית הספר, ובזה האחרון ביותר, במדה שבבתי ההורים הוא חזון יקר בימינו.

(עוד יבוא.)

בן־מ ש ד.

שאלת החנוך בעתונים.

שאלת החדר לפנים והיום. — סופר נוצרי על החדר העברי. — תרופה לפי שעה. — חסרון מודים מתוקנים חרדים. — חדרים צבוריים. — בעל תשובה. — בתי ת"ת מאושרים. — עברית בעברית.

בעת האחרונה החלו גם העתונים הרוסים להתענין בשאלה הגדולה והבוערת בחיינו הלאומיים, היא שאלת החנוך. ויען כי חנוך הדור הצעיר נמצא כרובו — ובערים הקטנות כלו — בתוך החדרים בצביונם העתיק, הלא אי אפשר לדון על דבר החנוך אצלנו מבלי לעסוק בשאלת החדרים. אך מובן הדבר כי אם גם לא כל הסופרים העברים, יוצאי החדר ויצוריו, אינם יודעים להעריך את ערכו הלאומי כראוי, סופרי אוה"ע על אחת כמה וכמה שאינם מוכשרים לרדת לעומקה של השאלה הזאת. אך ב"קיובלנין" נדפס מאמר על דבר תקוני החדרים העברים כתוב בידי סופר נוצרי, והמאמר הזה מעיד בבעליו כי למד לדעת את ערך החדר לעמנו במדה שסופר נוצרי יכול להבין — ל ה ר ג י ש לא יוכל בשום אופן — את ערכו.

הסופר דן בשאלת תקון החדרים, אך, כמובן, לא בתקונו של כל המוסד העתיק והרעוע הזה למען אשר יוכל למלא את תעודתו הגדולה בחיינו הלאומיים ההוים, למען אשר יגדל לנו דור אנשים־עברים במובן הרחב והעמוק של המלים האלה, כי אם בשאלת ה"השכלה" של החדרים, היא השאלה שהעסיקה עד התקופה הציונית גם את משכילינו העסקנים וראשי חברת ההשכלה שלנו: להכניס את ה"אנושיות" אל ה"יהדות" שבחדר. והאנושיות היא למוד לשון רוסיה וארבעה יסודות החשבון, והיהדות הלא היא החדר והמלמד, כאלו נתנו שניהם כמו שהם בכל חסרונותיהם וחסר סדריהם למשה מסיני. וכלום חסר אפוא אלא לזווג את האנושיות אל היהדות הזאת, או כמו שאמרו אז "לצרף את ההשכלה אל האמונה". השקפה כזאת הקלה, כמובן, את פתרון השאלה: דרוש להכניס אל תוך החדר מורה משכיל אשר יאיר בו את נר ההשכלה. אפס כי אבותינו התמימים הרגישו בחושם הלאומי הטבעי את התולדות אשר יוכל להביא הזווג הזה, והחוש הטבעי הזה כשנצטרפה אליו השקפתם הידועה מולדת הגיטו על העולם, עוררו אותם להתנגד בכל עז לתקונים שהציעו לפניהם המשכילים, שלא נשארה להם, לדעתם, מיהדותם כלום. וכן פשטה המלחמה הידועה בין המשכילים ה"גאורים" ובין האדוקים "מורדי האור".

ואולם משבאה התנועה הציונית לעולמנו, וההכרה הלאומית העצמית גברה בקרבנו, החל החלק החושב בעמנו להתיחס אל החדר, זה בית הספר העממי שלנו, ביחס יותר רציני; השקפתם עליו נהיתה יותר מקיפה, יותר עמוקה וחודרת, דרישתם ממנו יותר גדולה ותעודתו יותר חשובה. עתה יודעים הם כי לא די להטיף ביהדות של החדר טפות אחדות של האנושיות בדמות לשון רוסיה וחשבון, כדי להכשירו לתעודתו, כי אם שהיהדות בעצמה הממלאה את כל חללו של החדר תהיה אנושית, כלומר יהדות אנושית בריאה, יהדות של עם חי וחפץ חיים מלאים ושלמים, חיי העולם הזה שיש בהם מטוב חיי הנצח, חיי העולם הבא. מובן הדבר, כי ביחד עם התקונים העקרים בלמודי היהדות עצמה דרושים תקונים גם בראשית הלמודים הכללים, אבל זה רק חלק מן השאלה הזאת ולא כלה. עתה נגלתה לעיניהם השאלה הגדולה בכל גדלה וקשיותה. אפס כי כשהם באים למצא פתרונים לשאלה זו הם שוכחים לפעמים את התכונה העקרית של בית הספר העממי הזה שאינו בית ספר לאומי בלבד כי גם, וביותר, דתי; וכשאנו באים לעשות, או להציע לעשות בו תקונים, אין לשכח את היסוד הראשי הזה, זו אבן השתיה שעליה הושתת החדר העממי שלנו, וכי היסודות האנושיים־לאומיים, שאנו אומרים להכניס לתוכו אינם צריכים להיות על חשבון הדת. על כן לא למותר יהיה להביא בזה דעת סופר נוצרי על המלמדים והחדרים.

"החדר — אומר הסופר — הנהו "בית למוד עברי לאומי" וביחד עם זה גם ד ת י. בחדר, תחת השנחת המלמד, מקבלים היהודים כמעט "השכלה עברית" גמורה. הילדים נכנסים לחדר כשהם בני ג' או ד' שנים (תלמידים רבים נשאים על כתף החדרה) ונשארים שם

עד אשר ירכשו להם את כל ה„חכמה העברית", וגם את התלמוד בכלל. הנערים יושבים בחדר כל היום מן הבקר עד הערב. לאלה היהודים העניים אשר הם ונשיהם יוצאים מביתם לבקש טרף לבני ביתם, ישיבת הנער בחדר כל היום, הוא דבר טוב ומועיל".

„דרוש לדעת — אומר הסופר הלאה — כי משרת מלמד למרות כל חשיבותה ביסודות החיים העברים, עומדת אצלם במדרגה פחותה וגם שכר הלמוד דל ומצער. בין היהודים שוררת דעה קדומה, כי משרת מלמד לוקח עליו האיש „שלא יצלח לכל". ובאמת בתוך שטף החיים החומריים הסואנים לצבור כסף ולברוא „יש מאין" — המלמדים הם באמת אנשים „שלא יצלחו לכל". אך תחת זה בחיים הרוחניים המלמדים הם אנשים גדולים. חריפות המוח, מעוף השכל, שבהם מצטינים היהודים, היכולת לחיות ולהתקים גם בתוך תנאי חיים רעים ונוראים שהיהודים נמצאים בהם, כל המתנות הטובות האלה, הם פעולת המלמדים".

„ערכם של החדרים ביחוסם לאמונה ודת לא נופל מערכם הלמודי והחנוכי. מובן הדבר כי, כמו אצלנו, כל העמים, כן גם אצל העברים, האם היא הגורם והפועל היותר גדול לטעת אמונה ודת על תלמי לב הילדים הרכים. אבל בכל זאת, בלי החדרים ספק הוא אם נתנה לנו המשפחה העברית מאמינים גדולים כהעברים, דבר הנראה לכל מתבונן אליהם בעין פקוחה. החדר והמלמד הם הפועלים היותר חרוצים והגורמים היותר גדולים בקיום הדת וחזוק האמונה בין היהודים, ואחרת לא יוכל היות. אותה הפעולה שעושים בחברה הנוצרית והמחמדנית כהני הדת, עושים זאת בתוך החברה היהודית „החדר והמלמד".

ואחרי שהסופר מבאר שאצלנו אין כהני דת ורועי אמונה כמו אצל הנוצרים וכי תעודת הרבנים, אצלנו אינה אלא לפסוק שאלות וכדומה, הוא אומר:

„לכן על פי סדר כזה, כמובן, אבן הפנה של הדת והלאום העברי אינה בידי כהני הדת, שאינם בין העברים, אלא בידי החדרים והמלמדים. ועל כן על היהודים לשמור את „חדריהם" כבבת עינם וגם ישמרו אותם תמיד מכל חדשות ותקונים כאלה, שביכלתם לתת להם צביון זר, צביון לא־יהודי".

ובשובו לדבר על דבר התקונים בלמוד שפת רוסיה וחשבון בחדרים הוא אומר:

„הנה כי כן אין לנו לקוות מהמלמדים שהם יהיו מפיצי שפת רוסיה וחשבון כחפץ הממשלה. היהודי אשר קנה חכמה ודעת, יודע שפת רוסיה וחשבון ויש לו הרשות להיות מורה, לא יוכל ולא יהיה לעולם „מלמד". הוא מורה שפת רוסיה וחשבון בבתי עשירי היהודים, אך רק מורה הוא ולא מלמד. למורה כזה לא ימסרו היהודים לעולם את החדר".

ובכן הוא מציע:

„לעזב את המלמדים לנפשם, אך לשים לחוק ולא יעבר, כי בכל חדר ימצא מורה עברי שיורה לתלמידים שפת רוסיה וחשבון ולקבוע את מספר השעורים לשפת רוסיה (שש שעות לשבוע) ולחשבון (שלש שעות בשבוע). זהו, לפי דעתנו, התקון האחד, אשר נוכל לעשות בהמוסד הלאומי החדר העברי ואשר יש לקוות כי „הרכבה" תעלה יפה ולא תזיק לו.

ובטוח הוא הסופר הנכבד, כי „היהודים שהם עם חכם ונבון, מלומדי נסיון ויודעים לערך כראוי את ערך השכלה ודעת, וביחוד דעת שפת רוסיה, יקבלו בשמחה את ההצעה להנהיג בתור חובה למוד שפת רוסיה וחשבון בחדריהם, בתנאי קדם שלא יגעו במלמדים לרעה והם יהיו אדוני החדר".

והנה החוק הזה, באיזה שנויים במספר השעות, שורר בפלכי פולין זה מכבר והנסיון הראה כי מצד אחד המורה הרוסי, הבא מן החוץ כפקיד מטעם הממשלה, אינו חביב הוא ולמודו על התלמידים, ואין צריך לאמר, שפעולתו בתור מורה היא דלה מאד, ומצד שני מקטינה בעיני התלמידים מציאותו של מורה רוסי בחדר את אבטריטותו של המלמד שאינו יודע להורותם למוד זה וזה, והמורה הרוסי גם הוא מתיחס אל הוראתו כאל עבודה שאינה צריכה לגופה ושאינו אחראי על טובה, וכל עיקרה לא נבראה אלא בשביל הכסף שהוא מקבל לחדש בשכר „בטלה".

ואולם אין לכחד, כי לפי מצב הדברים אצלנו עתה, אפשר היה לקבל את ההצעה הזאת בתור תרופה לפי שעה.

אבל מה נעשה בדעתנו, כי כמו שאין לקוות מהמלמדים שהם יהיו מפיצי דעת שפת רוסיה, כן לא נוכל לקוות מהם שהם יהיו מפיצי דעת שפתנו העברית? הנתקן גם את המעות הזה על ידי מורה עברי מיוחד להורות לתלמידים בחדר את השפה העברית? לא נדבר עוד על אי אפשרות הדבר הזה מצדו החמרי של החדר, שהכנסתו המעטה ממספר התלמידים הקטן אינה מספקת בידי המלמד לשכר שני מורים, אחד רוסי ואחד עברי. נניח, כי עדת העיר תמלא את החסרון

הזה מקופתה; אבל מה תהיה אז פעולתו של המלמד, אביר האמונה, על נפש תלמידיו הרכים אם יהיה רק כמורה הדת? סוד ההשפעה החנוכית הגדולה של המלמד המאמין על תלמידיו מונח לא בזה שהוא הורה אותם את תורת הדת, שהוא מאמין בה בכל לב, אלא בזה שכל מה שהורה אותם היה דת, שכל שיחה שהיה מסיח עמהם היתה מלאה אמונה ודת, שכל האויר, כל הספירה של החדר היתה דתית ולאומית, כל מהותו של החדר היתה לאומיות דתית או דת לאומית. אבל במה דברים אמורים בשעה שהיה החדר בצביונו השלם והמיוחד, לא כן בשעה שנמעיט את דמותו של המלמד בחדר ונשאיר לו רק את מקצוע הדת, כי אז תמעט גם פעולתו ותקטן השפעתו עד למדרגת האפס, כהשפעת מורי הדת בבתי הספר. אמנם יש עתה בקרבנו צעירים היודעים את שפתנו מעט או הרבה וגם יתר הידיעות הדרושות למנהל בית ספר נמוך כהחדר; אך הצעירים האלה אינם יכולים לא רק למלא את תביעות האמונה והדת של אחינו החרדים, כי אם גם מדת האמונה שהפדגוגיה דורשת לתועלת החנוך של הילד חסרה להם על פי רוב. ואם גם הלאומים החפשים יְוַתְּרוּ על תביעות האמונה והדת ויסתפקו במורים לאומיים נלהבים (שגם כאלה לא רבים אתנו), מה נעשה לרוב בני עמנו, שהם הם נושאי החדר המספיקים לו נפשות וכסף לקיומו, ושהם אינם רוצים ואינם יכולים לותר על תביעות הדת. איך נתקן את החדר שלהם באנושיות עברית או בעבריות אנושית מבלי לגזל ממנו את אדרת האמונה, את האהבה העזה לקדשי ישראל באמת? מובן הדבר, כי כאשר נזכה לא לשתי קומיסיות שנולדו ברעש ובטלות בשתיקה, כי אם לשני סמינרים לאומיים גדולים, אשר יספיקו מורים טובים לבתי הספר העממים שלנו תפתר השאלה הגדולה הזאת פתרון שלם ומוחלט. — אבל גם עד העת המאושרה ההיא איננו רשאים לשחק בקומיסיות בלבד, כי אם עלינו להכין מורים לאומיים דתיים בעד החדרים מקרב בני הישיבות, שגודלו וחונכו ברוח התורה והאמונה, ושרבים מהם הם בעלי כשרונות, וכלום חסר להם אלא הכשרה והכנה בידיעות הלשון העברית, לשון המדינה והחשבון. מקרב הצעירים האלה, שלאשרנו עוד רבים הם בקרבנו, יכול נוכל להקים לנו מחנה של מורים עברים אמתים, אשר יוכלו להורות בחדר המתוקן, חדר העתיד שלנו, אך הם יוכלו להיות למורי עם, אשר ידעו למלא את תעודתם הקדושה בסדר ארפה וברוח עברי. כבר הגיעה העת להשתמש בחומר היקר הזה.

ואולם בינתים אין לעמד באמצע הדרך והעת דורשת בחזקה את התקונים הדרושים להעשות בחדרינו גם בחומר המורים והמלמדים הנמצאים בהוה. והתקון החשוב והעקרי העומד עתה על הפרק הוא העברת החדר מרשות היחיד לרשות הצבור. התקון הגדול הזה, שרק על ידו אפשר יהיה להביא את הסדר, שהוא הוא נשמת החנוך, לחנך בית ספרנו העממי, יהיה בלי ספק בעת הראשונה — ולא קצרה — רחוק מאד מן השלמות; ראשית ממחסור מורים טובים ושנית ממחסור אנשים הראויים בהשכלתם העברית והכללית, בידיעתם הפדגוגית וברצונם הכביר לעמד בראש חדרי הצבור האלה. ואולם עם זה אין גם שום ספק, כי התקון הזה הוא הכרחי. הוא יתן את הדחיפה הראשונה לתנועה חדשה בהליכות החנוך בעמנו, וסוף סוף ימצאו גם האנשים הדרושים למוסד העממי הזה; הצורך הגדול הוא יבראם, הוא יכשירם לתעודתם, תחת אשר אם נשב ונחכה עד אשר נמצא את כל המכשירים מוכנים ומזומנים לפנינו, לא יצא הדבר הזה לעולם מכלל רעיון מפשט לכלל מעשה חי וקים. התקון הזה הוא כל כך חשוב ורב התוצאות לעמנו, עד כי כל התפלספות בענין זה לא תוכל לבטל את נחיצותו ואת תועלתו הגדולה. ואולם בטרם נגש אל המעשה הגדול הזה עלינו לדעת את הקושי הגדול שבדבר זה ואת המפריעים והמעצורים הרבים שנפגש על דרכנו מצד אחד מחוסר אורגניזציה בערי מושבותינו, אשר תקבל עליה להוציא את הרעיון הזה לפעולות, ומצד שני — והוא מה שקשה ביותר — מן המלמדים בעצמם שרבים מהם ישארו, בלי ספק בלי לחם. אבל גם המעצורים האלה אינם צריכים להפחידנו ולרפות ידינו מן העבודה הגדולה הזאת. אורגניזציה צריכה, ובעזרת התנועה הציונית גם אפשרית להוסד (אף כי תהיה בודאי רחוקה מן השלמות). דבר שידרוש בלי ספק עמל רב. ובנוגע למלמדים הנה חוק הוא (אמנם אכזרי, אבל חזק מאד) בחיים, כי כל תקון חדש נבנה ונעשה מחורבנו של המצב הישן, וכל שנוי עקרי וטוב בחיי החברה דורש קרבנות, ולא עוד אלא שכל מה שיגדל ערכו של התקון, כן ירבה מספר הקרבנות שהוא דורש. החיים יונקים מן המות. בתקון הכלל אין משגיחים על פרטים, והתקון הזה הכרחי כהחיים בעצמם, וכי אפשר, הוא יעידו לנו הנסיונות שכבר נעשו בענין זה, האחד ע"י הרב הרסטובי ד"ר איזנשטד והשני על ידי טובי עיר מרימפול (פלך סובלק).

בשאלה זו דן מר משה ויטקוביץ במאמר ארוך ב"הצפירה" (גליונות 80—91). הכותב לא גלה לנו

בכל חמשת פרקי מאמרו שום צד חדש בשאלה זו, לא בעיקרה (כי טוב התקון הזה הלא אין מן הצריך להרבות בראיות) ולא בפרטיה. אך אין בית המדרש בלי חדוש, וגם במאמר הזה אנו מוצאים מעט „חדושים" שמהראוי להביאם בזה.

הכותב אינו מרוצה כלל מן החדרים המתוקנים מפני שמלחמת הקיום הקשה שלהם (בתכסיסי המלחמה מצד המלמדים חושב הכותב גם תחבולות יפות כמלשינות) פועלת לרעה על מצבם החומרי והרוחני יחד, והוא מחליט כי:

„מבתי החנוך המנומסים האלה לא תושע יהודה בלתי אם נתקן לגמרי את כל הצנורות, אשר דרך בם תבוא השפעת הרוח, שלא ישאר כל נקב, כל סדק ובדק, שלא יאבד מאומה בדרך מהלכו, לא יפוג טעמו ולא ימיר ריחו, והצנורות האלה הלא הם בתי ספר צבוריים, אשר בו יתאחדו כל (!) מלמדי העיר מכל המינים כמשכילים, כבינונים, כגרועים (!) (גם אלה המכשרים להשתמש גם במלשינות...) תחת ועד מפקח אשר יבחר מאנשי העדה וממשכיליה".

„אמנם לא נוכל לכחד – הוא אומר הלאה – כי יותר ממחצית מספר המלמדים אינם ראויים לאותה אצטלא וכלמה תכסה פנינו אם רובי מלמדינו הנם ממין הגרוע. אבל האם נוכל לתלות את כל הקולר בצוארם? הרבה תנאי הכלכלה הרעים והמ־ים עושים, הרבה מי שעומדים בראשי הקהלות אשמים, וכל עוד לא נוכל להמציא להם פ־נסה אחרת, חלילה לנו מרחות אותם ולהכרית אכל מפיהם ומפי משפחתם, רברביא, זעיריא, טפלא ונשיא! אנא, אחי, בשם ה'! (כן, בשם ה'!) אל נא תרעו לאחיכם עצמכם ובשרכם!" (שם גליון 80). ואחרי שהוא מרבה ב„מוסר" ונומר „ברגש אהבת אחים" וב„מאי דלך סני להברך לא תעביד", הוא מעורר רק את הרבנים שלא יוסיפו לתת תעודות לאלה הבאים להיות למלמדים חדשים בלי בחינה קודמת, או, אומר בסגנונו של הכותב „שלא יהיה הרב כספוג הסופג את הכל". אבל מה שעשו עשוי, ובכן צריך לאסף אל החדר הצבורי את המלמדים „מכל המינים", גם את המלמדים הגרועים, גם את המלמדים המלשינים, ואולי גם את המלשינים סתם, כדי שלא יבאו ויהרסו בלשונם את כל הבנין, ומחדר צבורי כזה בטוח הכותב כי „תושע יהודה".

ואם ישאל השואל הלא המלמדים הגרועים ישחיתו גם את החדר הצבורי? על זה יענהו הכותב בבטחה: „אין בכך כלום!" ולא רק תשובה אחת על השאלה הזאת, כי גם הרבה תשובות בדבר ואחת מהן היא, כי „יסדו המלמדים בינם לבין עצמם שעורי ערב לסדר בכניפ־א שלהם ובצותא חדא מדי ערב בערבו את השעורים אשר עליהם ללמד את תלמידיהם למחר־תו". ושם „יחתרו בכל עז" למצא את ה„אופן הרצוי והמושכל בכל ענפי הלמודים אשר בשעור היומי ושם" וכו', ואז בטוח הוא הכותב, כי „לתקופת איזה חדשים יהפכו הזבורים לבינונים והבינונים לעדיים".

מה טיבה היא מדת הבטחון!

ואם ישאל השואל: הן לו גם יהיו כל המלמדים לחדריהם אך עידי עידית, הלא בהכרח יהיו רבים מהם מיותרים, בשעה שנהפך את כל החדרים לחדר אחד גדול, והכתות הקטנות בני ארבעה וששה תלמידים תתחברנה ותהיינה לכתות גדולות בערך בנות עשרים תלמידים ויותר, שלכל כתה די במלמד אחד, איזו עבודה נתן אפוא לאלה המיותרים בחדר הצבורי? אם ישאל כזאת, יענהו בודאי גם על השאלה הזאת: „אין בכך כלום! והרבה תשובות בדבר"...

ובהיות שהכותב הוא מהיר וקל להשיב, הוא מוצא, כי הוצאתו של הרעיון הזה לפעולות הוא פשוט וקל כל כך, עד שחרפה היא פשוט לדבר עליו, וע"כ, אחרי שהוא מאריך בדברים על דבר מעלותיו של החדר הצבורי, הוא גומר „גם האמצעים, אשר בם נוכל להוציא את התקנות מדמיון למעשה כה קלים וכה קרובים הם בידינו וברשותנו להשתמש בם. עדי בושה תכסה פנינו על עצלותנו ורפיון ידינו בעמדנו מנגד."

הושבים אנו, כי הנגשים אל העבודה הגדולה הזאת צריך שיהיה להם מושג אחר קצת ממהותה והוצאתה אל הפועל, מאשר מתאר לנו הכותב במאמרו.

והפולמוס של סופרים־מורים על דבר שיטת התרגום ועברית בעברית שקט מעט בעת האחרונה. אך גם מתוך השקט שומעים אנו את צעדי „עברית בעברית" ההולכת, אמנם ב„שוק" סחורת התרגום עודנה חריפה, הידים ממשמשות עוד בה, אבל הלבבות כבר „הלכי שבי" לפני ה„עברית". אחד ממורינו הטובים, והוא מחזיק בשיטת התרגום בהוראה, וחושב שצריך להתחיל את תחית השפה העברית מן הגדולים, עומד אמנם על המשמר ובכל הזדמנות הבאה לידו הוא משתמש „להוכיח" את צדקת שטתו. אך קולו הולך

זרפה. ולעמת זאת זכינו בימים האחרונים גם ל„בעל תשובה" הגון. המורה ש. שוב כותב ב„הצפירה" (גליונות 93—94) מאמר בשם „הוראת בעל דין", ובו הוא מתאר את הרושם שעשה עליו בזמנו מאמרו המצוין של המורה העברי מר יצחק אפשטין, שנדפס ב„השלח" לפני כשלש שנים. המאמר הזה — הוא אומר — נסך עלי ממש רוח שכרון. חשתי אז כי נשביתי בידי קוסם מפליא לעשות, ואני כלי – שכלי הספקן גם לבי הרגש – כלי שלו..." ואולם אחרי כן השתחרר מן הרושם שעשה עליו מאמרו של מר אפשטין ויקם ויפרסם ב„המליץ" מאמרו בשם „הדמיון והמציאות" לבטל את דברי מר אפשטין ולסתור את כל ראיותיו, והאמין כי בטל את דבריו באמת. מני אז עברו שנים מספר ואמונתו בצדקתו היתה חזקה.

אבל פתע, כמו שיאמר, „בבקר לא עכות אחד" ותהי ברוחו „מהפכה" : „באתי (להומל !) ראיתי ונוצחתי !"

„הרבה הרבה מאד למדתי במשך שני הירחים ששהיתי בהומל להלכה ולמעשה בשטה זו, ומאז ועד עתה לא חדלתי מהשתמש בה, במדה האפשרית, בהוראות שעה."

הלאה הוא אומר :

„אני רק אחת אעיד, כי מי שלא נסה ללמד ולבאר, כמוני היום, את נבואות בן אמוץ, מיכה וחבקוק בעברית, לא טעם את טעם הנבואות האלה בטהרתן ורוממותן."

ועם זה מעיר המורה הערה נבונה, כי כבר הגיעה העת לכונן אורגניזציה למורי עברית בעברית, אשר תחבר פרוגרמה מעובדת לפרטיה מראשית למודים עד סופם".

ומר „יהודי" נותן ב„המליץ" (גליונות 100—101) ציור נאמן מבתי הת"ת המאושרים מטעם הממשלה, והציור מעציב מאד :

„בבתים האלה ישנן, ע"פ רוב, רק שלש מחלקות בתכנית-למודים לשלש שנים ובמעוטם ארבע מחלקות לארבע שנים. יש כאלה שבהם מתחילים הילדים ללמוד את צורת האותיות העבריות וישנם כאלה המקבלים רק תלמידים היודעים כבר לקרוא, אם כי בשגיאות. ולאלה האחרונים יש כעין פרוזדור, ששם יושב מלמד פשוט ומלמד שנה שלמה ולפעמים גם שתים את הקריאה העברית.

שעות הלמודים בכל יום הן, ע"פ רוב, שש. שלש ללמודים העברים ושלש ללמודים הכלליים. אך ישנם כאלה שלומדים בהם עשר שעות ביום ומהן שבע ללמודים העברים, ולעמת זה ישנם שמשש השעות מקדישים ללמודים העברים רק שתי שעות ביום.

הלמודים העברים כוללים בהם תנ"ך, שפת עבר ודקדוקה ודברי ימי ישראל. ע"פ רוב לומדים את כל הלמודים האלה בתרגום זרגוני, אך ישנם כאלה שמלמדים בהם כל הלמודים העברים רק בעברית, וישנם שהתנ"ך ותורת השפה מלמדים בזרגון ודברי הימים מלמדים בתרגום רוסי. ויען כי כל התלמידים הם בני עניים, אשר בביתם אין להם כל יכלת להכין שיעורים, לכן מלבד השעות הקבועות ללמודים בת"ת אין הנערים לומדים כלום, גם אינם קוראים מאומה. עתה יכול כל איש להבין, כי במשך שלש שנים, אשר עלינו לנכות מהן ימי החגים והחפש שעולים לשליש שנה, בזמן של שלש שעות ביום לא יותר לא יוכלו הנערים ללמוד בעצמם סדרה בתורה או בנביאים, לא יוכלו לכתוב גם מכתב קטן כהוגן ואינם רגילים כלל לגבי קריאה עברית. ובאמת רואים אנו תלמידי „תלמוד תורה" יוצאים לשוק החיים נעורים מכל תורה עברית, וגם המעט שנקלט בקרבם ינדוף מהרה כעבור חדשים אחדים בלי כל למוד-משנה ובלי כל קריאה ! עלינו עוד להוסיף, כי מספר התלמידים שגומרים את כל חק הלמודים מעט הוא מאד ורובם הכי גדול עוזב את תה"ת באמצע שנות-הלמודים מאפס עוזר ותומך בידם ; וכי גם מספר המורים הטובים, שלבם מסור לעבודתם ואוהבים את בני-העניים אהבה רבה ג"כ מעט הוא ; ומספר המורים שיטעו בלב התלמידים גם רגש דתי, לקשרם אל עמם גם במצוות המעשיות הוא מעט יותר מאפס ; ואם נשים לב לכל אלה אז נבין מדוע נמצא כמעט בכל הערים שישנם בתי תלמוד-תורה רשמיים גם „תלמוד-תורה" בתמונת חדרים, ומדוע נמנעים רבים מלאשר את תלמוד-התורה, אף כי מתן-שכרו של האשור בצדו — כסף מקפת מכם הבשר".

ונצחונה של „עברית בעברית" אנו מוצאים גם בבתי הת"ת שבהם לומדים רק בני עניים, שהסביבה שלהם בבית הוריהם אינה מסוגלת ביותר להכשירם ללמודים בכלל ולדבור העברי בפרט.

מר יהודי כותב :

„תלמוד-תורה" מתוקן באמת יש בשוויל. בו ארבע מחלקות והלמודים העברים נלמדים בשלש

המחלקות הראשונות בעברית ובשנה הבאה יחלו ללמוד עברית־בעברית גם במחלקה הרביעית. מאה ילדים נמצאים בת"ת וששים מהם אוכלים בכל יום מאכל צהרים. לת"ת זה יש מזל למורים. המורים מסורים לעבודתם באמת ומאהבתם לשיטת „עברית בעברית" הם משתדלים בעוז לפתח את כשרונות הילדים. אבל הבית איננו מתאים אל תעודתו. החדרים קטנים וצרים והדבר הזה פועל לרעה על מהלך הלמודים, בפרט לשיטת עברית בעברית, הדורשת מהתלמידים תנועה ומעשים שונים ודרוש מקום רחב ידים. כמעט הכל מודים כעת ביתרון השיטה „עברית בעברית" על שיטת התרגום, וכל מה שהולכים ורבים החדרים שבהם מלמדים „עברית בעברית" כן הולכים ורבים המחזיקים בשיטה זו וימעטו מתנגדיה; אבל ישנם עוד שטוענים ואומרים, כי השיטה הזאת טובה רק „לבני עשירים", שיכולים לשבת בחדר שש, שבע שנים רצופות, אז בטול השנים הראשונות, שיבטלו על הדבור עד שיבינו את התנ"ך ע"פ השיטה הטבעית ישיגו אח"כ בשנים האחרונות, כאשר ידעו היטב את השפה בודאי יקל להם הרבה למוד התנ"ך. אבל „לבני עניים", הלומדים רק שלש, ארבע שנים, להם לא טוב לדעתם ללמד עברית בעברית, אשר הזמן היותר גדול לוקח בה „הפטפוט העברי" שאין בו כל תועלת. כן המה טוענים. אך מהלך הלמודים בת"ת בשאוויל מבטל גם את הטענה הזאת. בזמן של שלש שעות ביום במשך שתי השנים הראשונות למדו התלמידים בת"ת בשוויל עפ"י השיטה הטבעית את הקריאה העברית גם חומש לא פחות מבת"ת בעיר פסטוב ששם לומדים, וג"כ מורים מומחים וטובים, עפ"י שיטת התרגום. ומלבד זאת הם יודעים המון מלים עבריות, ומדברים, לוא יהי מפטפטים, בלשון הקדש, גם יכולים לכתוב בלי שגיאות גסות. ועל כלם מצטינים הילדים ברגשות חיים, באהבה ללמודים העברים, וזה הוא פרי השיטה עברית בעברית! ולוא פתחו בת"ת זה עוד שתי מחלקות לשתי שנים, כי אז יכלו לצאת ממנו נערים מוכנים לחיים לאומיים ואנושיים כאחת!"

ושאלת „החדרים" עלתה סוף סוף על שלחן האספה הגדולה שקראה חברת „מרבי השכלה" בסוף חדש דצמבר להועץ על דבר פעולותיה בעתיד. החברה הנכבדה הזאת, שזמן רב הצטמצמו פעולותיה בהרחבת השכלה כ ל ל י ת בקרב בני עמנו, החלה בשנים האחרונות ל ר ד ת א ל ה ע ם ולשים לבה אל החנוך העברי בבתי הספר העממים שלנו, הלא המה ה„חדרים" ובתי התלמוד תורה. (ראה הרצאת הד"ר לנדר ב„הפדגוג" חוברת ב—ג). אך החברה הנכבדה הזאת אומרת להרחיב ולהאדיר את פעולתה בקרב העם, ועל כן קראה לרבים מחבריה אשר בערי האספה לדון בשאלות ההשכלה והחנוך הנכנסות בגבול החברה, והפעם עמדה על הפרק שאלת החנוך העברי, היא שאלת ה„חדרים", בכל תקפה.

היה מי שאמר, כי החדר הוא „דבר שבקדושה" ואסור להכניס בו רוח חדשה של תקונים ברוח הזמן הזה, וגם אין החדר הישן מוכשר לתקונים. אך הרוב היותר גדול התנגד לזה בכל תוקף. כמו כן לא נתקבלה ההצעה ליסד בכל ערי ישראל בתי ספר ללמודים העברים לבד וללמודים כלליים לבד, שהתלמידים יהיו מחויבים לבקר בשני בתי הספר זה אחר זה בשעות קבועות ביום. רוב הנאספים הכירו כי בית הספר העברי העממי צריך להיות בית ספר שלם, עברי ואנושי יחד, ואך אז יוציא החדר מקרבו אנשים־עברים שלמים. וברוב דעות גדול נתקבלה ההצעה שמהיום והלאה מחויבת החברה לפקח על החדרים ולשכלל מצבם. והאספה הציעה לפני ועד החברה שישתדל לפני הממשלה לבטל את אסור הלמודים הכללים בחדרים העברים.

אחרי ההחלטה החשובה הזאת נתעוררה השאלה אם ראוי להחברה לתמוך גם בבתים כלליים שאין בהם מקום ללמודים עברים. השאלה הזאת נפתרה ב ח י ו ב, אך בתנאי מפורש, שתנתן היכולת לתלמידים הלומדים בבתי הספר האלה לרכוש להם את ידיעת הלמודים העברים בבית ספר או חדר עברי, שידיעת הלמודים העברים תהיה ח ו ב ה ולא רשות. ובלי קיום התנאי הזה אין להחברה לתמוך את בית הספר ההוא.

גם שאלת המורים עלתה על שלחן האספה. כל הנאספים העירו כמעט פה אחד על החסרון הגדול הזה בעולם הוראתנו. תלמידים רבים יש לנו, גם הרבה כסף מוציאים בני עמנו לצרכי החנוך העברי, אבל מורים עברים, שיהיו ראויים לשם הזה אין לנו. ואפילו בערי תחום המושב אך מעט הוא מספר המורים שנוכל למסור לידם חנוך הדור הצעיר. כל אלה שנסו לפתח חדר מתוקן, יודעים עד כמה קשה למצוא מורה הגון הבקי בתורת הפדגוגיה ומוכשר לנהל בית ספר עברי כראוי. ובצדק מעיר הד"ר שמריה הלוי בהשקפתו

ב„השלח" ח״ב ש״ז, כי חרפה היא לנו שעד היום הזה לא עלתה בידינו לכונן בעדנו בית חנוך למורים עברים, הבית האחד להכנת מורים עברים שנבנה מחרבנו של בית הספר להכנת רבנים בוילנה, אינו כול בשום אופן לספק את צרכינו. ועוד גם זאת, תלמידי בית ספר זה אינם מוציאים ממנו בנוגע להידיעות העבריות יותר ממה שהם מכניסים לתוכו, ואם בגפם באו בגפם הם יוצאים כלעומת שבאו והם נוספים על כל המין המורים העברים שעבריותם נכללת רק בשמם.

גם על מצבם של למודי הדת בבתי הספר הבינונים העירו הנואמים, כי הוא למטה מכל בקרת, כי מלבד שאין הלמודים האלה על התלמידים חובה אלא רשות, ועל כן אין כל זכר ללמודי הדת העברית ברוב בתי הספר הבינונים אפילו בערי התחום, הנה גם באלה בתי הספר, שבהשתדלות ההורים ובטובתם של מנהלי בתי הספר פנו שם מקום גם לתורת הדת העברית בעד התלמידים העברים, אנו נכשלים כמעט תמיד במורים שאינם הגונים. מורי הדת הם ברובם או אלה שגמרו את חוק למודם בבית הספר לרבנים או הרבנים מטעם הממשלה החדשים, שכאלה כן גם אלה אינם מוכשרים לטעת את האהבה לכל קדשי עמנו בלבות בני הנעורים בעת המעטה — שעה או שתי שעות בשבוע—הקצובה ללמוד דת ישראל. וכה נהפך למוד כתבי הקדש ללמוד רשמי, שהמורים נוטלים ממנו את כל קדושתו ועושים אותו ללמוד יבש בלי כל רוח חיים.

האספה הביעה את רצונה שהחברה הראשית תשתדל להכין מורים עברים במלוא מובן המלות האלה, בשביל חדרים; ומורים הגונים לתורת הדת בשביל בתי הספר של הממשלה.

הנה כי כן אנו רואים כי האספה החשובה הזאת היתה עשירה בהחלטות והצעות טובות.

עתה נחכה נא לתוצאותיהן של ההחלטות וההצעות האלה.

יגאל הכרמלי.

כרוניקה.

תקונים ב„תלמוד תורה" בקובנה. — באמצע שנת 1902 החליט ועד חברת מפיצי השכלה לתת תמיכה מקרית לת״ת בקובנה בסך 5000 ר׳, ותמיכה שנתית בכמות 1000—800 רבל, בתנאי, כי סכומים כאלה יאספו גם מנדבות אנשי העיר. עתה החליטה העדה היהודית בקובנה למסר לבנית בית בעד הת״ת משיורי מכס הבשר סך 5000 רבל.

החדר המתוקן בפינסק. — יצא ספר דין וחשבון של החדר המתוקן לבני העניים, שנוסד ע״י הציוניים בפינסק, העומד תחת חסותם. החדר מתנהל במשטר וסדר ולפי חקי הפדגוגיה וההיגיניה. האמצעים לקיום החדר נאספים מתשלומי החברים (מספרם כעת 84 איש) ומנדבות זמניות. — **ההכנסות** מתשרי תרס״ג: תרומות החברים 241,60 ר׳; נדבות זמניות — 101,37 ר׳; נדבות להלבשת התלמידים היותר עניים — 180,50 ר׳; שכר־למוד מתלמידים (בשנת החשבון הזה מספרם 67 איש) — 383,62 ר׳; הכנסת נשף חשק לטובת החדר— 112,18 ר׳; הכנסות שונות (מכירת הביבליותיקה של ה„אגודה הלאומית" וכו׳)—153,03; בס״ה 1169,24 ר׳.— הוצאות: שכר דירה לשתי שנים — 250 ר׳; כל החדר וצרכי הלמוד — 94, 9; שכירות למורים ולעוזרים — 672,83; להלבשת התלמידים — 165,99 ר׳; הוצאות שונות (עצים להסקה וכו׳) — 34,58 ר׳; בס״ה — 1260,34 ר׳. ההוצאות עודפות על ההכנסות בסך 91,10 רבל.

אספת המורים העברים בלודז. — בה׳ לחדש אייר היתה באולם חברת עוזרי בתי המסחר האספה הכללית של חברת המורים העברים בלודז. אל האספה באו 72 חבר. האספה נפתחה ע״י נשיא החברה, מר אב, ואז נבחרו ליושב ראש באספה העורך דין המושבע, מר אנדרס, ולמזכיר—מר הולצמן. בתחלה קראו את הפרוטוקול של האספה הקודמת ויכבדו את

זכר חברים נפטרים אחרים בקימה, ואחרי כן עברו לקריאות הדו"ח לשנת 1902. ביום 1 ינור ש"ז היה מספר החברים 300, יצאו מכלל החברה בשנה הזאת 60 חברים. הסבה ליציאת החברים במספר רב כזה היא, כי מורים רבים יצאו לגור למקומות אחרים, מסבת תנאי חייהם הקשים בלודז. ומורים רבים הוצאו מן החברה על אי שלמם את תרומתם השנתית. ההכנסות עלו בשנת החשבון עד 2100 ר', 42 ק'. ; ההוצאות — 2073 ר', 83 ק' ; הון היסוד של החברה, המונח במחלקת אוצר הממשלה שבלודז, הוא של 1474 ר', 64 ק'. הכסף המתנוע — 26,61 ר'. הפונד בעד המורים שאינם מסוגלים עוד לעבוד — 28,58 ר'. הכסף שנמצא במזומן בקופת החברה 58,8 ר'. מטלטלי החברה בביבליותיקה ועוד עולים (אחרי נכיון 10% של קלקולם) לסך 4029,20 ר'. ואחרי נכיון הדיפיציט בסך 717,34 ר' — 3311,86 ר'. — הציעו לכונן קומיסיה מיוחדת ליד הועד לבקש מקורות הכנסות חדשים. לסוף נתקבלה החלטה להוקיף מהפרוצנטים של כסף החברה סך 2% על חשבון ההון המיועד, ובכסף הנותר לשלם את החסרון. — אחרי כן דנו ע"ד הצעתו של הד"ר גרוסליק, לפתח אגודה בשם „עזרת אחים", שמטרתה תהי להחיש עזרה לחברים חולים. חברים מתקבלים אך בתנאי, אם יביעו מתחלה את דעתם, כי נכונים המה לעבוד ולשמור על מטת החולה. חברי האגודה בוחרים מקרבם שני מנהלים: איש ואשה, שכל אחד ינהל את עניני החולים בני מינו. ההצעה נתקבלה — אח"כ גלו את תוצאות הבחירות. לחברי ההנהגה נבחרו: מר נץ, מנטיבנד, זליגמן; לסגניהם: מר מינוי, הולצמן, שטינהויר, לוין. בקומיסיה לבקורת: מר שמואלזון, דונוביץ, סגניהם: מר ליכטנפלד ומינרודסקי. — לסוף הביעה החברה את תודתה לד"ר גרוסליק על נאומיו שקרא בלי שכר על אדות גן־הילדים, שחושבים להפתח.

בתי ספר ותלמוד־תורה חדשים. — ביילן (פ. קובנה) נוסד ת"ת בעל שתי־מחלקות, שבהן לומדים כשלשים נערים. המוסד מתנהל בסדרים טובים. לכלכלת המוסד נקצב סך 200 ר' מקפת מכס הבשר והשאר מנדבות פרטיות.

— ברומן (פ. פולטבה) נוסד בי"ס ציוני מזרחי על ידי אגודת מורים מומחים תחת אגודת „המזרחי". בבי"ס הזה הנהיגו סדרים טובים. על אחד המומחים שבמזרחיים לבא פעמים בחדש ולבחן את התלמידים. גם משגיחים על הנקיון והבריאות. הכנסת נשף השעשועים, שהוקדשה לבי"ס, עלתה עד אלף רבל. — בעיר ההיא יש גם בי"ס לנערות לתורה ולמלאכת־היד, העושה רב חיל ומשפיע השפעה גדולה לטובה על בנות העניים.

בת"ס בפלך וולין. — ליום 1 ינור 1903 היו בכל פלך וולין 706 בת"ס־לעם ליהודים, ובהם למדו 14472 ילדים (13,975 זכרים, 707 נקבות). במספר בת"ס האלה נכללים 660 „חדרים", שבהם למדו 11038 תלמידים.

הדין והחשבון של הת"ת בלודז. — בערב ליום 21 אפריל היתה אספה כללית לחברי ה„תלמוד תורה" עם מחלקות לתורת האומנות, הנקרא על שם פוזננסקי, המיסד והתומך הראשי שלו. ה„תלמוד תורה" הזה נוסד ברשיון שליט גליל הלמודים הורשאי בירח ינור שנת 1899. המחלקות ל„תורת האומנות" נפתחו ברשיון המנהל את „לשכת הלמודים" בלודז ביום 28 ינור שנת 1894. עד שנת 1901 היה הת"ת במעון קטן, ובשנה ההיא נבנה בית מיוחד לו ע"י מר ז. ירוצינסקי ורעיתו. הבית מתאים לחקי ההיגיניה וצרכי הפדגוגיה החדשים, ויש בו מקום ליותר משמנה מאות תלמידים. מטרת הת"ת: לתת לנערים עברים חנוך־דתי־מוסרי, השכלה כללית וידיעת איזו מלאכה. מוסד הת"ת תומך גם את תלמידיו בתמיכה חמרית, לפי היכלת. תלמידי הת"ת אחרי גמרם את לשכות האומנות מתקבלים ב„בתי חרשת למתכת" או בבתי מלאכה אחרים. את התלמידים היותר מוכשרים וחרוצים מוסר „ועד ההנהגה של הת"ת" לבתי ספר שבניים מיוחדים להשתלם, ובמשך שנתים ימים הראשונים הוא תומך אותם בתמיכה חפשית מקפה מיוחד למטרה זו. הרבה מתלמידי הת"ת הנם כבר בעלי־מלאכה עומדים ברשות עצמם. — בית הספר שע"י הת"ת נחלק לשש מחלקות, וזמן הלמודים הוא שש שנים. תכן הלמודים: השפות: הרוסית, הפולנית והאשכנזית, חכמת החשבון, גיאוגרפיה וקורות רוסיה, תולדות הטבע, מוזיקה, ועוד. — המחלקות לאומנות שתים: אחת לחרשת עץ ואחת לחרשת מתכת עם בית נפח מיוחד. זמן הלמוד ב„לשכית לאומנות" הוא שתי שנים. אל הלשכות האלה מתקבלים רק תלמידי המחלקה הששית. תלמידי מחלקות האומנות לומדים גם ידיעת אלמנטריות מחכמת הגיאומטריה, פיזיקה, שרטוט, ועוד. — 12 מורים ישנם בת"ת, 3 אומנים, 6 משגיחים וגובה־מס. — הבחינות בת"ת הן בירח אוגוסט. קבלת תלמידים חדשים — בירח ספטמבר. — את התלמידים החולים שילח ה„ועד של

הקולוניות לחולים עניים" — עפ"י השתדלות ועד ההנהגה של הת"ת — למעונות קיץ.

הכנסות הת"ת הן: א) מתרומות תמידיות של החברים (מספר החברים: 576). ב) הרבית מהסכומים של הקרן הקימת. ג) תמיכה שנתית מ"חברת הצדקה העברית" בלודז בסכום של 3000 ר'. ד) ממכירת תוצאות מלאכתם של תלמידי הת"ת. ה) מנשפי חשק. ו) מנדבות תמידיות מיוחדות (מיורשי המנוח י. ק. פוזננסקי 3000 ר' בכל שנה, ממרת לֶאוניה פוזננסקי 600 ר', ממ. קופר — 100 ר'). ז) מנדבות זמניות. — להקרן הקימת נתקבל במשך שלש השנים האחרונות סך 20,500 ר'. — הוצאות הת"ת במשך השנה העברה עלו עד 30,000 ר'. מספר התלמידים הגיע עד ארבע מאות. לשנה הזאת הגבילו את ההוצאות בעשרים וחמשה אלף ר', יען כי כפי שאפשר לראות מראש לא תעלינה ההכנסות בשנה זו ליותר מן 21,000 ר'.

תלמוד תורה של הרב" בלודז. — התלמוד תורה הזה נוסד לפני שלשים שנה ע"י הרב ר' אליהו חיים מייזל, והרב הזה הנהו מנהלו עד היום. עקר הלמודים הוא למודי קדש. בת"ת יש שבע מחלקות בשמנה עשר אולמים גדולים. במחלקה הראשונה יתחילו מראשית הקריאה העברית ובמחלקה השביעית יגמרו ב"תלמוד" ומפרשיו. נער שגמר את חק למודיו בת"ת יודע ללמד בעצמו את התלמוד. להלמודים העברים ישנם שמנה עשר מלמדים, מלמד לכל אולם. גם יש חמשה מורים המלמדים גם שפת רוסיה, חכמת החשבון ועוד. ורק למוד כתבי הקדש ושפת עבר הוא רפה מאד. מספר התלמידים הוא שבע מאות. רבם עניים המתלבשים ונזונים על חשבון הת"ת.

בית אולפנא בשולִיַבקי (פלך קיוב). — בראשית החרף העבר נוסד ע"י הציונים בשוליבקי (פלך קיוב) בית אולפנא לילדים עניים. מספר התלמידים עולה לארבעים. החדרים מרוחים ומתאימים לחקי ההיגיניה. ביום א' ג' נסן התאספו מנהלי בית האולפנא לנסות את התלמידים בלמודים, ותוצאות הבחינות היו טובות מאד. — מן ה"דין והחשבון" של פעולת בית האולפנא במשך ששת ירחי קיומו נראה, כי ההכנסות — נדבות החברים הקבועים — עלו לסך 317,82 ר'. נדבות מקריות 153,83 ר'. מנשפי חשק 719,96 ר'. ס"ה 1191,61. הוצאות: שכר הלמוד 218 ר', הלבשה והנעלה לתלמידים — 137 ר'. כלי כתיבה 48,80, שכר מעון 41,34, ומלבד זה תמכו גם לקפת לחם אביונים 11320 ר'. עודף ההכנסה על ההוצאה שמור בידי הגזבר.

תלמוד תורה בלונדון. — במזרח לונדון יש ת"ת, שנוסד ע"י מר גולדבלום, ואשר גם עתה יתמכהו. בת"ת מלמדים עברית בעברית והתלמידים עושים רב חיל.

בי"ס לנערות בקולנקוביצי (פלך מינסק). — זה לא כבר נוסד בעיר הנ"ל, ע"י הַצִיוֹנִיוֹת, בי"ס ללמד נערות עניות קרא וכתוב עברית ורוסית חנם. המיסדות הנן גם המורות שלעמק"פ. עתה יש לערך ששים תלמידות משבע עד חמש עשרה שנה ונחלקות לשתי כתות, הכתה הקטנה לומדת מהשעה השתים עשרה עד השנית, והשנית — עד החמשית.

מספר בה"ס בוַרשָה. — מספר כל בתי הספר בורשה הוא 330 ובהם 21,956 תלמידים. במספר הזה נכללים 216 חדרים עם 6,700 תלמידים. מלבד בתה"ס הנזכרים יש עוד שלשה בתי ספר תיכונים והרבה בתי ספר למסחר לממשלה ולאנשים פרטים.

תלמוד תורה בסְוִינְצִיַנִי. — עדת סוינציני הדפיסה חשבון הת"ת שלה בשנה האחרונה. בת"ת הזה לומדים ילדי העניים מלבד למודי עברית (מא"ב עד פרשה חמש ורש"י) גם למודים כוללים כשיע ור שלומדים בבי"ס לעם. בשנת החשבון נוסד על ידו חדר מעון לט"ו תלמידים, גם שכרו עוד מורה שני ללמודי חול והגדילו תכן הלמודים. מספר התלמידים — 71, וכשליש מהם ילדי יושבי הכפרים ועירי המצער, אשר במקום מושבם חסרו כל יכלת ללמוד דבר מה. יתר התלמידים הם בני בעלי־מלאכה עניים. הלמודים הם בחנם. כמעט כל מבקרי הת"ת קבלו גם מזונות, בגדים ונעלים. לרבים חלקו גם כתנות.—ביום 5 דצמבר 1902 בקר את הת"ת השר מנהל בתה"ס לעם בפלך וילנה, וישבע רצון ממהלך הלמודים והצלחת התלמידים. בשנה ההיא הונח גם היסוד לקרן קימת של הת"ת מנדבות האנשים המנדבים לא פחות ממאה ר'. — הכנסות הת"ת בשנת החשבון עלו 2534,37 ר', וההוצאות — 2469,12 ק'.

ישיבת הקומיסיה לעניני בתה"ס בפטרבורג. — ישיבת הקומיסיה לעניני בתי ספר ולמודים אשר ליד חברת מרבי השכלה בפטרבורג היתה ביום 10 לח"ז. מר בְרַמסון קרא הרצאה קצרה מוקדשת לזכרון המנוח רוזנציג, מזכיר חברת מרבי השכלה. הקומיסיה החליטה לבקש את ועד החברה, כי האספה הקרובה כלה תהיה מְקֻדשת לספור מפעלות רוזנציג.

האיש אשר עשה הרבה לטובת השכלת היהודים ברוסיה. — אחרי בן נק"א חשבון פעלי הקומיסיה בשנה דעברה בשאלת בתה"ס והיא נוגעת ביחוד רק לבקשות תמיכה. הבקשות האלה הן מג' מינים: תמיכה לשעורי ערב, בת"ס לשבתות ולבת"ס לנערות. מסבת חסרון כסף אלץ ועד החברה להמעיט מאד את התמיכה או למנעה לגמרי.

חג לבית ספר. — בית הספר הריאלי להירש אשר לקהלת החרדים בפרנקפורט ע"נ מין חגג ביום ל' נסן ברב פאר באולם הגדול של גן־החיות את חג יובלו. מספר הנאספים עלה לאלף. באולם בצד ימין מתנוססות שתי תמונות גדולות: תמונת הרב שמשון רפאל הירש, מיסד בית הספר ומנהלו שנות מספר ותמונת בנו הד"ר מנדל הירש, שנהל גם הוא את בית הספר, אחרי אביו, עד יום מותו. החגיגה היתה נהדרה מאד.

בימד"ר גבוה לחכמת ישראל. — ביהמד"ר הגבוה לחכמת ישראל שבנויורק הוא הגדול בכל בתי מדרש החכמה אשר לאחב"י בתבל, ועתה העמד על בסיס חזק. נאסף סך מיליון דולר להיות לקרן קימת לבית הזה, אשר החוקתו עולה עד 70,000 דולר לשנה. מטרת הבית: לחזק בקרב התלמידיקרי אמונתם ענו, ללמדם ספרות ישראל, לחקור בקדמוניותינו, להרים את השכלת היהודים, ליסד עקד ספרים גדול ולחנך רבנים ומורים.

בי"ס לנערות עניות. — בעמל המורה פסוולסקי נפתח בעיר פַּבְלוֹגְרַד (פלך יֶקַטֶרִינוֹסְלַב) בי"ס לנערות עניות עבריות ללמדן לשון וספר חנם. נוסד ועד של נשים נדיבות, המפקחות על כל עניני ביה"ס וכלכלתו.

השתדלות בדבר בי"ס. — פקידות עדת ישראל בעיר סַרַטוֹב אומרת להשתדל ע"ד פתיחת בי"ס ומתחילים עברים.

שעשועים לילדים. — בעיר וילנה התעורר רעיון על ידי חבר נשים עבריות לערוך נשפי מחולות שעשועים בעד ילדי העשירים בשכר. ובצדק מעיר על זה העתון המקומי „סיעוו. זאפ. טלאווא", כי מחראוי היה לזכר גם את ילדי העניים, לערוך להם שעשועים כאלה חנם.

שנוי בבי"ס. — המפקח על בתה"ס בגליל אודסה הודיע את בית פקידות העיר, כי אפשר להמיר את ביה"ס של העדה עם המחלקה ללמודי אומנות לבי"ס למסחר, ורק קיום ספר התקנות הערוך ע"י בית הפקידות בעד בתה"ס למסחר, תלוי בדעת המיניסטריום של האוצרות, שברשותו עומדים בתה"ס ממין הזה.

תמיכה לתלמידים עניים. — הועד העומד בראש החברה לתמיכת תלמידים עניים מבני ישראל בעיר יקטרינוסלב, הגיש בקשה אל בית המועצות כי תנתן תמיכה לחברה זו לשנת 1903, יען כי החברה הרחיבה מאד את חוג מפעלה, וכעת היא מחנכת מאתים המשים ילדים בבתי ספר אחרים, אבל יש עוד רבים שיבקשו ממנו תמיכה ובקשותיהם מושבות ריקם מחסרון כסף.

נדבה לבי"ס. — האחים ברודסקי נדבו אלף רובל בעד התלמידים אשר בבי"ס הפוליטכניקי בקיוב, שהוציאום ממנו, יען כי לא השיגה ידם לשלם שכר למוד.

בת"ס חדשים למסחר. — שר האוצרות אשר וקיים תקנות של שני בתי ספר חדשים: האחד בולצלוק והשני בטומשיב דרובה. הראשון יהיה בן שלש מחלקות והוא מיוחד רק לנערות, והשני — בן שבע מחלקות ויתכלכל מתשלומי סוחרי העיר.

תמיכה לת"ת. — צירי יק"א בבקרם את הת"ת בעיר קרמניץ (פלך וולין) החליטו לתת תמיכה לבי"ס הזה בסך חמש מאות רובל לשנה מקופת יק"א.

החדרים בימי החפש מלמודים. — בעתוני אדסה מיום 29 מַי נדפסו הדברים האלה: מהיום הזה תחל פעולת הקומיסיה של מורי בתי הספר לעם בבקרת החדרים. חובת הקומיסיה תהיה להשגיח כי מיום 1 יוני יפסיקו המלמדים את למודיהם בחדרים.— הקומיסה כבר החלה את עבודתה ובחלק העיר מולדַבַנקה אשר באדסה מצאה שמונה חדרים, אשר לא מלאו אחרי הפקודה הזאת, ולכן צוה המפקח על בתי הספר לסגור את החדרים ההם.

ביה"ס ברזישצב (פלך קיוב). — ברזישצב נוסד בהשתדלות מרת פַּרבשטין בית ספר בן שתי מחלקות, אשר בו תלמדנה כמאה ועשרים נערות ממפלגת האומנים והעניים. עשרה מורים עוסקים בבית הספר שלא על מנת לקבל פרס. הוצאות בית הספר על אנשי העיר, אשר ישלמו תשלומי חדש וגם מנדבות פרטיות.

בביליסטוק התעוררו אנשים נדיבים לדאג לבני העניים אשר אין יד הוריהם משגת לשכור להם מלמדים: למסור אותם לחדרי המלמדים ולשלם בעדם שכר למוד. הם פנו אל שר הפלך בבקשה כי יתן להם

הרשיון ליסד ועד לקבוץ נדבות לתכלית זו וגם שיתיר להם להוציא שנה שנה משיורי מכס הבשר סך שלשת אלפים ר׳.

חג בנין „תלמוד תורה". — ל„הצפה" מודיעים בתלגרמה, כי ראשי העיר וראשי בתי הספר חננו, במעמד שר הפלך, את חג הנחת אבן הפנה לבנין תלמוד תורה ובית ספר לאומנים מיסודו של ה׳ ויסוצקי.

אשור הועד המפקח בת"ת באדסה. — נציב העיר אדסה הודיע לשר גליל הלמודים המקומי, כי מצדו אין כל מעצר לאשר לחברי הועד המפקח של דת"ת באדסה: את האזרח הנכבד לדורותיו י. ב. קלינובסקי, את הד"ר י. הימלפרב ואת סגן עורך הדין ו. ק. נרנוב, ולסגנים להם: את האינז׳ינר שפולינסקי, הרוקח י. ג. פלדמן והד"ר א. י. פינקלשטין.

פעולת חברת „מפיצי השכלה" לשנת 1902. — החברה הזאת תמכה בשנה הנ"ל 64 בתי ספר (בתי תלמוד תורה ובתי ספר לנערים ולנערות) בסך 21520 רבל מכסף הנדבות. חוץ מזה תמכה החברה תמיכות קטנות מהכנסות החברה הרגילות עוד בתי ספר ובתי תלמוד תורה שונים וגם חדר אחד בסך 9608 ר׳ 50 ק׳. לבתי ספר רבים שלחה החברה ספרי למוד, ספרי מקרא לילדים וגם מכשירי למוד, ולביבליותיקאות שלחה החברה ספרים — כל זה בסך 3332 ר׳ 49 ק׳. החברה השתדלה גם להרבות מורים טובים לבתי הספר למתחילים, ותמכה בידי חמש תלמידות של השעורים הגבהים לנשים, אשר התחייבו בגלל זה להורות, אחרי גמרן חק למודן, שנים אחדות בבתי הספר העברים. בהורדנה, בוילנה ועל ידי הועד של סניף החברה בריגה השתדלו להכין את בני הישיבות, כי יוכלו לעמד אל המבחן להקרא בשם מורים. סך הכל הוציאה החברה להרבות את ההשכלה של מתחילים סך 69981 ר׳ 93 ק׳.

מלבד התמיכה החמרית אשר תמך הועד את בתי הספר, נתן גם ידיעות שונות לאלה אשר פנו אליו בשאלות ע"ד יסוד בתי ספר ובבליותיקאות. הקומיסיה היתה למתווכת בין המורים המבקשים עבודה ובין בתי הספר המבקשים מורים. במשך שנת החשבון שלחה הקומיסיה קוליקציות של מכשירי למוד שונים. הקוליקציות היו טובות מאד. במשך השנה נקראו בהקומיסיה גם הרצאות אחדות על דבר בתי ספר.

בבתי הספר של החברה בפטרבורג נמצאים 487 תלמידים (239 נערים, 248 נערות). מספר המורים—19.

אגודת נשים דואגת להחנוך הגופני של תלמידי בתי הספר האלה. הוצאותיהם תעלינה לערך 30000 רובל.

בערים שונות נתנה החברה תמיכה לתלמידי בתי המדרש סך 20955 ר׳ 34 ק׳, לתלמידי בתי הספר הבינונים — 5979 ר׳ 95 ק׳, לתלמידי בתי הספר הנמוכים—469 ר׳ 50 ק׳, לתלמידי בתי הספר למלאכה—547 ר׳ ולהלומדות בבתי הלמוד לנשים בפטרבורג — 3301 ר׳. ההוצאות האלה נלקחו מן ההכנסות המיוחדות לתכלית זו.

ספרי למוד בבתה"ס. — ע"פ פקודת המיניסטריום של ההשכלה, מראשית שנת הלמודים הבאה תהיה חובה ללמד למודי הדת הישראלית ודברי הימים בכל בתה"ס העברים רק מספרי־למוד שהתאשרו ע"י המיניסטריום. שלטון ההשגחה על בתי־ספר לעם נצטוה להשגיח לקיים את הפקודה הזאת.

בחינות למורים עברים.—המפקח על גליל הלמודים באודיסה יסד ברשיון שר ההשכלה ועד של בוחנים לפי־שעה, אשר לפניו יעמדו על המבחן המורים־העברים החפצים לקבל תעודת מורה. התעודה הזאת תתן להם את הזכות להורות בבתי־ספר פרטים מכל המדרגות. הועד הזה נוסד בבית ה„תלמוד תורה" באודיסה והוא יעמוד תחת פקודתו של המשגיח על בתי־הספר לעם שבאודיסה. המורה החפץ לעמוד על המבחן צריך להיות לא פחות מבן עשרים ושתים שנה. ידיעותיו הכלליות, אם יחפץ להורות בבתי־ספר ממדרגה השלישית—צריכות להיות במדרגת הידיעות של „מורה־למתחילים", ואם יחפץ כי תהיה לו הזכות להורות גם בבתי־הספר ממדרגה הראשונה והשניה—צריכות ידיעותיו להיות במדרגת הידיעות של „מורה־בבית". הבחינות תהיינה מן 1 סנטיבר עד 1 מי.

בית ספר נמוך באודיסה. — באודיסה יסד הד"ר אבינוביצקי בית ספר נמוך, אשר בו נקבעו מדי יום ביומו שלש שעות ללמודים עברים עפ"י השטה „עברית בעברית". מצבו הרוחני של ביה"ס הזה טוב ורצוי מאד. התלמידים התפתחו והתקדמו במשך חצי השנה האחרונה בלמודים העבריים והכלליים במדה רצויה. רק מצבו החמרי ברע הוא, יען כי חצי התלמידים לומדים שם בחנם, והציוניים הקולטוריים מתיחסים אל ביה"ס בקר־רוח.

וכבית הספר הזה נמצא עוד אחד באודיסה, ביה"ס של „אגודת עברים". אך כראשון כן גם זה לא ימצא לו תומכים מקרב הציוניים.

והד"ר דורפמן משתדל לקבל רשיון לפתח בי"ס לנערים בפרור „מלדבנקה" כביה"ס הנ"ל של הד"ר אבינוביצקי.

החדר הציוני בברדיטשב. — לפני שתי שנים נוסד בברדיטשב בהשתדלות אחרים מציוני העיר וביניהם הסופר ש. א. הורודצקי, חדר ציוני בעל שלש מחלקות. המוסד הזה מתפתח מיום ליום, והתלמידים מבקרי החדר עושים חיל בלמודם. שפתנו ילמדו ע"פ השטה הטבעית, והמורים משתדלים בכל יכלתם לחבב על הילדים את שפתנו, תולדתנו וכל היקר לנו. הילדים מדברים ביניהם עברית ודבורם הוא צח וטבעי.

ירחי חפשה בחדרים. — ע"פ דרישת מנהל בתה"ס לעם בפ' בסרביה צוה שר השוטרים בקישינוב לסגור תכף את כל חדרי המלמדים, עד עבור ירחי החפשה בכל בתה"ס.

בי"ס של ברודסקי. — בקיוב נבנה עתה בנין גדול, להיות לבי"ס בעל שתי מחלקות ע"ש דמנוח ס. ברודסקי תושב אדיסה. הבונים הם אחי המנוח אלעזר ולב ברודסקי. הבנין וכליו יעלו בכלל לסכום 300,000 רובל.

החדרים. — המפקח על גליל־הלמודים האודיסאי עורר שאלה אצל שר ההשכלה, אם מותר לאסף „חדרים" אחרים אל בית אחד, בתנאי, שיהיה לכל „חדר" מעון מיוחד. מיניסטריום־ההשכלה הודיע, שמצדו אין כל מניעה בדבר, אך שלטון־הגליל, בתתו רשיון כזה, צריך לבקר בכל פעם את המעונות.

חדר מתוקן בבילסטוק. — בבילסטוק נפתח חדר מתוקן מראשית הקיץ. מספר התלמידים — 32 מתחילים. שכר הלמוד רק 3 רובלים לחצי שנה. יתר ההוצאות מתכלכלות מנדבות ומתשלומי חברים. אפן הלמוד עברית בעברית. החדר נמצא בדירה רחבה ומוארה, ונשים־פטרוניות מבקרות אותו יום יום וצופיות הליכותיו. גם ועד פדגוגי נוסד לשמר על התפתחות הלמודים בשטה החדשה הזאת. אולם כנשמע, המצב החמרי של החדר הולך ומתמוטט. ראוי להעיר את לב החברים והחברות שלא יתנו למפעלת החביב הזה לנפל.

ספרי הלמוד בבתה"ס למתחילים. — המשגיח על בתי הספר לעם בחבל אדסה ה' ל. שפנובסקי, בראותו, כי בבתה"ס הישראלים לראשית למודים, שמחזיקים המלמדים, משתמשים ללמודים העברים בספרי למוד שאינם מאושרים ע"י המיניסטריום להשכלת העם, צוה, כי משנת־הלמודים הבאה ישתמשו רק בספרי למוד אשר התאשרו ע"י ועד המלומדים של מיניסטריום־ההשכלה.

שעורי־קיץ למורים. — פתרון השאלה של שעורי־קיץ להמורים העברים מתנהלת בכבדות בשביל סבות, בלתי תלויות בחברת מפיצי ההשכלה בין יהודי רוסיה: ההשתדלות ע"ד השעורים אחרי עברה שורה שלמה אינסטנציות של ההנהגות המרכזיות, באה עתה לפני הגינרל־גוברנטר הקיובי.

פתגמים ומשלים פדגוגיים.*)

ה) אם האדם הוא בחיר כל היצורים, חִנּוּך האדם הוא הנבחר בכל העסקים. התנאה, ידידי, בעבודתך הקדושה, היה ככהן בבית מקדש אל ואל תחללהו.

ו) זאת היא כל תורת החנוך: המלים למען הרעיונות, הרעיונות למען הלב והחיים.

ג'ירַרד.

ז) ההוראה איננה מלאכה, רק אֻמָּנוּת.

ח) בילד יִשָּׁקֵף, כבמראה, בית הוריו, ובבית ספר — תכונות מוריו. בורקרט.

ט) בטרם תהיה למורה, ראה להיות — אדם.

י) אִם אַהֲבָה וָדַעַת בְּבֵית סֵפֶר תִּמְשֹׁלְנָה,
בּוֹ עֵינֵי הַיְלָדִים לֹא דִמְעָה תֵּזַלְנָה.

נ. פינס.

*) הפתגמים והמשלים, שאין חתום תחתיהם שם המחבר, הם מקוריים.

מורה מומחה,

העוסק בהוראת למודים כוללים ועברים שש עשרה שנה, מחזיק בי"ס פרטי זה כעשר שנים, וכשנה אשר ילמד את השפה העבריה עפ"י השיטה הטבעית (עברית בעברית) — מבקש משרת מנהל ת"ת או בי"ס כללי. יש לו הרשות לשבת מחוץ לתחום עפ"י החלטת הסינט משנת 1900 יולי 13.

לפנות אלי:

Содерж. частн. училища
Ш. С. Бонгарду, м. Шпола, Кіев. губ.

40] **לוח־עולם קטן.** קובץ ספרותי ושמושי לבני הנעורים לשנת תרס"ג עם תמונות וציורים.
מחירו 75 קאפ', לחותמי ה"עולם קטן" רק 50 ק'. מכ' בניר 10 ק' (מכ' הדר 25 ק') בעד הכריכה.

41] **ספר החנכה.** מאסף לבני הנעורים עם תמונות וציורים.
מחירו 25 ק', מכ' 40 ק' פארטא 4 ק'.

42] **פרקי תלמוד.** כריסטומתיה תלמודית למתחילים, עם תרגום המלות התלמודיות ברוסית ואשכנזית (באותיות עבריות). א. ל. ביסקא.
מחירו 40 ק', מכ' בבד 55 ק'. פאר' 6 ק'.

42] **מורה הסגנון ושמוש הלשון העברית** (עם דוגמאות ופרקי שנון רבים לשמוש המעשי, וחלק מיוחד על תורת הנקוד לכל פרטיה). י. ח. טביוב.
מחירו 1 ר', מכ' בבד 1.15. פאר' 14 ק'.

43] **תורת הספרות.** מורה חקי הסגנון הפרוזי והשירי ותורת הספרות לכל חלקיה השונים (עם דוגמאות רבות מכל מקצעות הספרות העברית בכל תקופותיה). ש. ל. גרדון.
מחירו 1 ר', מכ' בבד 1.15 מכ' הדר 1.25 ר'. פאר' 14 ק'.

44] **מבחר הספרות.** אנתולוגיה עברית, מכילה לקוטים נבחרים ממיטב הספרות העברית החדשה בשיר ובפרוזה של משוררינו וסופרינו הגדולים (עם תולדות כל סופר וערכו והערות נחוצות). י. ח. טביוב.
מחירו 90 ק', מכורך בבד הדר 1.15 פאר' 14 ק'.

45] **תולדות היהודים** (הסטוריה פופולרית ערוכה לעם ולבני הנעורים). יעקב פרנקל.
מחיר חלק א', ב', ג' 50 ק' כ"א. פאר' 6 ק'; חלקי ד', ה' 75 ק' כ"א. פאר' 10ק'. בשני כרכים מכ' הדר כל כרך 1.75 ר' פארטא 20 קאפ'.

46] **מלון של כים.** מעברית לרוסית ואשכנזית (באותיות עבריות). מלון מלא ושלם לשפה העברית הישנה והחדשה, של התנ"ך, התלמוד והמדרשים ושל הספרות העברית החדשה. י. גרזובסקי וד"ר י. קלוזנר.
מחירו 2.35 רובל, מכ' הדר 2.60. פארטא 20 ק'.

ביבליותיקה לבני הנעורים:

I לילדים:

אגדות, שיחות, פנטסיות, בדיחות, משלים, שירים וספורים (בנקוד).

1) קובץ שיחות קטן (שיחה) מאת ר. גוסטפסון, תר' נ. פינס. 2) ידידי המלך עמינדב (שיחה) — הנ"ל, תר' הנ"ל. 3) הרועה ובת המלך (אגדה) —הנ"ל, תר' י. ב. לבנר. 4) א] המלך אשר שנתו נגזלה, ב] פרחי ששון (אגדות)—הנ"ל, תר' הנ"ל. 5) ארבעים שודדים (אגדה ערבית)—תר' מ. סילמן. 6) שלשה אחים (שיחה)—ר. גוסטפסון, תר' נ. פינס. 7) רחוב הזהב (אגדה עברית)—ל. ויזל, תר' י. ב. לבנר. 10—8) א] עשר ואשר, ב] גדול העליליה (אגדות ערביות)—תר' הנ"ל. 12, 11) א] גמול ישרים או רחוב מזל, ב] הרמב"ם והעלם האלם (אגדות עבריות) — ל. ויזל, תר' הנ"ל. 13) החבצלות (ספור)—רוטשיץ, תר' נ. פינס. 14) הכליף־החסידה (אגדה) — הויף. תר' י. ב. לבנר. 15) א] פרעה מלך מצרים (ספור הסטורי) — ד' ספירל, ב] בלב־ים (אגדה מדרשית)—תר' הנ"ל, 16) איש בלי לב (אגדה אנגלית)—תר' א. ליבושיצקי. 17) הדיג והדגה (אגדה בחרוזים) — א. ס. פושקין, תר' הנ"ל. 18) ל"ג בעומר (ספור) — ש. דינר. 19) הכלה האמתית (אגדה) — האחים גרים, תר' ש. ברמן. 20) יוחנן הנאמן (אגדה) — הנ"ל, תר' הנ"ל. 21,22) א] תרח אוהב הכסף ספור התולים), ב] עשיר אמלל (אגדה) —תר' מ. סילמן. 23) המלך שלמה ומשחקי השח־מט (אגדה מזרחית) — תר' א. ב. 24) לב אבן (אגדה עברית) —ל. פיליפזון, תר' פ. קפלן. 25) אח ואחות (ספור)—תר' הנ"ל. 26) גלית הנדיב (ספור)—תר' א. ליבושיצקי. 27) לבנת שלג (אגדה)—האחים גרים, תר' ש. ברמן. 28) השד ושלש שערות הזהב (אגדה) — הנ"ל, תר' הנ"ל. 29) א] בית היער, ב] הנחש הלבן (אגדות)—הנ"ל, תר' הנ"ל. 30) א] הברקת, ב] אשר ועני (ספורים)—י. ב. לבנר. 31—54) כל אגדות ישראל (חלק א', 24 חוברות) — הנ"ל. 55) ילד מצל (שיחה)—א. ברוסילובסקי. 56—58) משלי ילדים (3 חוברות) — שלמון. 59,60 מעשה בנבוכדנצר שנהפך לדב (ספור) — י. צ. לוין. 61—75) למען אחי הקטנים (שירים מקוריים ומתרגמים, 15 חוברות) — א. ליבושיצקי. 76 — 78) מיגון לשמחה (ספור)—כ. שמידט. תד' י. ב. לבנר. 79) ימים מקדם (ספור) — מ. הורליק. 80) ילדים עובדים (ג' ספורים: 1] יעקב, 2] ימימה, 3] רחבות)—י. גרזובסקי. 81—90) שיחות ילדים (10 חוברות) — י. שטינברג. 91—93) למך ולמך (ספור־אגדה)—י. צ. לוין. 94—95) נח בתבה (ספור־אגדה) — הנ"ל, 96—97) העצמות היבשות (ספורי־אגדה) — הנ"ל. 98—99) הפחה הרועה (אגדת בני קדם) — תר' ב. רובינזק. 100) מעשה בבן מלך (אגדה)—הנ"ל. 101) א] החסידה, ב] החידה (אגדות)—האחים גרים, תר' ש. ברמן. 102) א] יקטן הנבון, ב] זלפה החכמה, ג] המסחר הטוב (אגדות)—הנ"ל, תר' הנ"ל. 103) א] מלך הר הזהב, ב] שלומית ושלמה (אגדות)—הנ"ל—הנ"ל. 104) א] ארון הזכוכית ב] החתן השודד (אגדות)—הנ"ל, תר' הנ"ל. 105) עפר האילים (אגדה) —הנ"ל, תר' הנ"ל. 106) בת יחידה (ספור)—תר' א. ליבושיצקי. 107) המזמרת הקטנה (ספור)—תר' הנ"ל. 108) א] המשורר העני, ב] דבורה הזקנה (ספורים)—תר' הנ"ל. 109) מעשה בשלטן אחד (אגדה ערבית) —תר' הנ"ל. 110 א] המלאך הגואל, ב] הכוכבים שאבדו (פנטסיות)—תר' הנ"ל. 111—155) כל אגדות ישראל (חלק ב', 45 חוב')—י. ב. לבנר. 156) צפור־הזהב (אגדה)—האחים גרים, תר' ש. ברמן. 157) החיט אמיץ הלב (אגדה) — הנ"ל, תר' הנ"ל. 158) רמוצה (אגדה)— הנ"ל, תר' הנ"ל. 159) א] כפה אדומה, ב] הקציעה (אגדות)—הנ"ל, תר' הנ"ל. 160) רעת האוזים (אגדה) — הנ"ל, תר' הנ"ל. 161—163) בני המלך והלביא (אגדה מזרחית, ג' חוב') — תר' ח. ה. רוזנשטין. 164) דבורה (אגדה) — תר' פ. קפלן. 165) אי־הסוף (אגדה)—תר' א. רוזט. 166) חכמה נפלאה (ספור)—תר' חיים רבינוביץ. 167,168) א] רבי אליעזר בן הורקנוס (תולדה)—י. מיוחס, ב] מעשה באיש מופת (ספור) — ק. ל. סילמן. 169, 170) שולמית (אגדה, מימי שלמה מלך ישראל)—י. שטינברג. 171) א] גבה מעל גבה (משל), ב] המנדרין והבגדיחן (בדיחה)—תר' י. ב. לבנר.

מחיר כל נומר 4 ק'. פאר' לכל חוברת או לשלש ביחד 2 ק'; כל 5 נומרים בכרך קטן אחד מכ' בבד אדום מחירו 25 ק'. פאר' 4 ק'; כל 10 נומרים בכרך אחד מכ' 50 ק'. פאר' 6 ק'; כל 15 נומרים בכרך אחד מכורך הדר בבד 75 ק'. פאר' 10 ק'.

מחיר **כל אגדות ישראל** מאת י. ב. לבנר (מאשר מטעה"מ) (פורמט קטן) ח"א מכ' הדר 1.15 ר'. פאר' 14 קאפ'; ח"ב בשני כרכים מכ' הדר כ"א 1.05 ר'. פארטא לכ"א 14 קאפ'.

מחיר **ילקוט ספורים** (י"ד ספורים) מאת י. ב. לבנר (מאשר מטעה"מ) 56 ק', מכ' הדר 70 ק'. פאר' 10 ק'.

II לנערים:

אגדות, ספורים, מחזות, ציורים הסטורים, ביוגרפיות, ספרי מסע ועוד.

1] א—ב) מלחמת אחים (ספור ע"פ ו. הוגא). י. ב. לבנר.

2] ג) אגריפס הראשון (ציור הסטורי). א. ז. רבינוביץ.

3] ד—ה) השבוי בקוקז (ספור, טולסטוי) תר' הנ"ל.

4] ו—י) המוהיקני האחרון (ספור ע"פ קופר). י. ב. לבנר.

5] יא—יג) אי בורניא (ספור מסע ע"פ מיין־ריד). א. ז. רבינוביץ.

6] יד) בני משה (אגדה). ל. מקלר.

7] טו) הנדחים בירכתי צפון (ספור־מסע). תר׳ מ. ס. איזנשטדט.

8] טז—כ) מגבורי האומה (תולדות ישראל ע״י ביוגרפיות) 5 חוברות: 1) עזרא ונחמיה; 2) שמעון הצדיק וחוניו בנו; 3) יהודה המכבי; 4) שמעון בן שטח ושלומית אחותו; 5) הלל הבבלי (הזקן). ש. ברמן.

9] כא—כה) בן המלך והעני (ספור ע״פ מרק טוען). 5 חוברות. י. גרזובסקי.

10] כו—כט) האח העור (ספור ע״פ גרן). 4 חוברות. י. ב. לבנר.

11] ל) הצעד הראשון (ספור). תר׳ פ. קפלן.

12] לא—לה) מחיי הטבע (ספורים מחיי החיות, פ. ברנדל). 5 חוברות. תר׳ י. גרזובסקי.

13] לו—נ) מגבורי האומה (כנ״ל) 15 חוברות: 6) רבן גמליאל הזקן; 7) אלעזר בן חנניה הכהן ויוחנן בן לוי מגוש חלב; 8) רבי יוחנן בן זכאי; 9) רבן גמליאל דיבנה; 10) רבי יהושע בן חנניה; 11) רבי טרפון; 12) רבי ישמעאל בן אלישע; 13) רבי עקיבה בן יוסף; 14) שמעון בר־כוכבא; 15) רבי מאיר; 16) רבן שמעון בן גמליאל; 17) רבי שמעון בן יוחאי; 18) רבי יוסי בן חלפתא; 19) רבי יהודה הנשיא, חוברת א׳; 20) רבי יהודה הנשיא, חוברת ד׳. ש. ברמן.

14] נא—נב) הנודד הקטן (ספור, ד. אמיצים). 2 חוב׳. תר׳ א. ליבושיצקי.

15] נג—נד) ברונא הנודד (ספור). תר׳ א. הייבשובין.

16] נה) שני המלכים (ספור). תר׳ ב. רובינוק.

17] נו) נחל דמעה (אגדה קוקזית). תר׳ הנ״ל.

18] נז—נח) יונת המלכה (אגדה). תר׳ מ. רודיוב.

19] נט—ס) חכמת העמים (מספורי לבולי). תר׳ י. גרזובסקי.

20] סא—ע) מגבורי האומה (כנ״ל) 10 חוברות: 1) רבי חנינא בן חמא; 2) רב (אבא אריכא); 3) הנ״ל; 4) שמואל (ירחינאי); 5) רבי יוחנן בן נפחא; 6) הנ״ל; 7) רבי שמעון בן לקיש (ריש לקיש); 8) רב הונא ורב יהודה; 9) רבי אבוהו; 10) רבה ורב יוסף. שלמה ברמן.

21] עא—עג) 1) אהבת אם (ספור), 2) יחזקאל (ספור). י. שטינברג.

22] עד) 1) שכולה, 2) כתב הזובבים, 3) האח והאחות, 4) החסיד והחסידה (מעשיות). הנ״ל.

23] עה) 1) שרח בת אשר, 2) צפורה (אגדות). י. שטינברג.

24] עו) 1) חץ תשועה, 2) כלת פלאים (אגדות). הנ״ל.

25] עז) 1) תמרים של חמשה עשר, 2) גזר הדין (אגדות). הנ״ל.

26] עח, עט) 1) צחוק שפתים (ספור), 2) האשף (ספור). י. ב. לבנר.

27] פ) במקום דרשה (מחזה לילדים). י. ח. טביוב.

28] פא) נשף פורים (מחזה לילדים במערכה אחת). מ. מונסביץ.

29] פב) החמסן הקטן (חזיון בעלילה אחת וחמשה מחזות). מ. הורליק.

30] פג—פד) מוסר נער רע (חזיון בשמונה עשר מחזות). תר׳ הנ״ל.

31] פה) העניים (חזיון בעלילה אחת וחמשה מחזות). תר׳ י. מ. זלקינד.

32] פו—צ) מחיי הטבע (ספורים מחיי החיות, פ. ברנדל). תר׳ י. גרזובסקי.

33] צא) מחיי הילדים בארץ ישראל (ספורים). חמדה בן־יהודה.

מחיר כל נומר 6 ק׳. פאר׳ לאחד או לשנים 2 ק׳; כל 5 נומרים מכ׳ בכריכה יפה 40 ק׳. פאר׳ 6; כל 10 נומרים מכ׳ הדר 80 ק׳. פאר׳ 10 ק׳.

מחיר מגבורי האמה בשני כרכים מכ׳ הדר:
כרך ראשון 1.45. פאר׳ 20 ק׳.
כרך שני 80 ק׳. פאר׳ 10 ק׳.

ביבליותיקה עברית

לכל בית בישראל.

מכילה מאתים ספרים בכל מקצעות הספרות: ספרים, תמונות וציורים, מחזות ושירים, ספרי־מדע כללים או בחכמת ישראל, ספרי מסע ותולדות אנשי שם. כל ספר מכיל בערך 80 עמודים. בספרים רבים יש תמונות וציורים. יצאו עד היום מאה ושבעים ספרים.

מחיר כל ספר 40 ק׳. פאר׳ 4 ק׳.

נמצאים להמכר גם מכורכים בשלשים וארבעה כרכים (חמשה ספרים בכל כרך לפי סדר הוצאתם).

מחיר כל כרך 2,25 רובל. פאר׳ 20 ק׳.

הקונה כל הביבליותיקה ישלם רק 40 רובל עם המשלוח.

ספרי עם:

ספורים, תמונות וציורים, מחזות וספרי מדע, מקוריים ומתרגמים:

73 נומרים, מחיר כל נומר 10 ק׳. פאר׳ 2 ק׳.

16 ספרים ב19 כרכים: 4 כר׳ במח׳ 20 ק׳ כ״א; 2 כר׳ במח׳ 30 ק׳ כ״א; 6 כר׳ במח׳ 40 כ״א; 2 כר׳ במח׳ 50 ק׳ כ״א; 2 כר׳ במח׳ 70 ק׳ כ״א; 2 כר׳ במח׳ 80 ק׳ כ״א; 1 כרך במח׳ 1.40 ר׳. כ״ז בלי משלוח.

כל כתבי מנה מכ׳ הדר 1.55. פאר׳ 10 ק׳.
יוסף הנשיא מכ׳ הדר 95 ק׳. פאר׳ 8 ק׳.

ספרי הקבוצה הזאת יש להשיג גם מכ׳ בששה כר׳: כרך 1 במח׳ 1.55 ר׳; כרך 2 במח׳ 1.45 ר׳; כרך 3 במח׳ 1.65 ר׳; כרך 4 במח׳ 1.55 ר׳; כרך 5 במח׳ 2.05 ר׳; כרך 6 במח׳ 50 ק׳.

הקונה את כל הקבוצה ביחד ישלם 9.20 רובל עם המשלוח; לחותמי „הביבל׳ העברית" ו„עולם קטן" רק 7,50 עם המשלוח.

ספרים שונים:

1) פרץ סמולנסקין (תולדות חייו עם תמונתו) — ר. ברינין. מחירו 1 רובל, מכ׳ הדר 1.25, פאר׳ 12 ק׳.
2) בין תקוה ויאוש (ע״ד הציוניות) — א. סגל. 8 ק׳, ע״פ 10 ק׳. 3) כנסת הגדולה (הקונגרס הציוני השני) — נ. סלושץ. 40 קאפ׳ ע״פ. 4) מפת השמים (ספר עם מפה) — מ. זכר. 30 ק׳, ע״פ 32 ק׳. 5) הקונגרס הציוני הרביעי. ב׳ מחברות — נ. סלושץ. כל מחברת 20 קאפ׳, ע״פ 24 קאפ׳.
6) **Ново Еврейская Литература XIX вѣка. I. Клаузнеръ.**
Цѣна 50 коп., съ перес. 56 к.

עתונים:

1) עולם קטן.

עתון מצויר לבני הנעורים.
יוצא בקרקוי מדי שבוע בשבוע.
נערך ע״י
א. ל. בן־אביגדור וש״ל גרדון.

העתון המצויר האחד בספרותנו בכלל והיחיד ומיוחד לבני הנעורים שלנו בפרט.

שפת ה„עולם קטן" קלה וטבעית והסגנון נאה ומלבב.

העתון מנקד כלו, נדפס על ניר יפה ובדפוס מהודר והתמונות מצוינות ביפין וטובן.

מחירו 4 רובל לשנה

2 רובל לחצי שנה, 1 ר׳ לרבע שנה.

החתומים לשנה שלמה יקבלו בסוף השנה

תשורה יפה חנם!

החותמים לשנה שלמה יכולים לשלם דמי החתימה גם לשעורין: 2 רובל בעת החתימה, ובראשית הרבע השני שני הרובל הנותרים.

2) הפדגוג.

ירחון פדגוגי להורים ומורים.
נערך ע״י הנ״ל.

מחיר „הפדגוג": 3 רובל לשנה, 1.50 ר׳ לחצי שנה, 75 ק׳ לרבע שנה.
לחותמי ה„עולם קטן" 2 ר׳ לשנה, 1 ר׳ לחצי שנה, 50 ק׳ לרבע שנה.

פרוספקט מפורט ע״ד ה„עולם קטן" ו„הפדגוג" ישלח חנם לכל דורש.

3) יודישע פאלקס־ציישונג.

א וואכענ־בלאט פאַר אללע יודישע אינטערעסען.

די איינציגע שזארגאַנישע וואָכענבלאַטט, מיט דער וואָכענטליכער אָבטהיילונג:

„יודישע פרויענוועלט"

פיר יודישע פרויען און פאמיליע.

די צייטונג איז אין גאַנצען מיט נקודות.

פרייז פיר די צייטונג יעהרליך 4 רובל; האלב יעהרליך 2 רובל; פיערטעל יעהרליך 1 רובל.

די יעהרליכע אַבאָנענטען ערהאלטען אוויסטיגע פרעמיע:

אלע ווערק פון שלום עליכם.

4 באָנדער

פיר 1 רובל מיט פארטא.

Издательство „ТУШІЯ", Варшава. — Verlag „TUSCHIJAH", Warschau.

בע״פ: נובוליפקי 7, מעון 9.

„HAPADGOG". Pädagogische Monatschrift.
Herausgeber u. Eigenthümer: Verlag „Tuschijah", Warschau.—Verantwortlicher Redacteur: S. M. Laser.
Druck von Josef Fischer in Krakau.